

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KENTSEL MEKANIN BİREY TARAFINDAN
ALGILANMASI VE KENTSEL BİÇİMLERİN OLUŞUM
ETKENLERİNİN TARİH SÜRECİNDE İNCELENMESİ

Mimar Özlem ÇELİK

93752
Yrd. Doç. Dr. Seri YÜKSEL

F.B.E. Mimarlık Anabilim Dalı Mimari Tasarım Programında

Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Y. Doç. Dr. Zeynep ENLİZ
Z. ENLİZ

Tez Danışmanı: Prof. Altan AKI

İSTANBUL, 2000

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ŞEKİL LİSTESİ.....	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. ÇEVRE KAVRAMI.....	4
3. KENTSEL ÇEVREYİ ALGILAMA VE AÇIKLAMA İLE İLGİLİ TEMEL KONULAR	7
3.1. Mekan, Kentsel Mekan ve Kentsel Biçimler.....	7
3.2. Kentsel Formun Belirleyicileri.....	12
3.2.1 Yeryüzündeki doğal belirleyiciler.....	12
3.2.2 İnsan kaynaklı belirleyiciler.....	14
3.2.3 Yerleşim belirleyicileri.....	19
3.3. Mekansal Algılama	20
3.4. Mekan ve Zaman	25
3.5. Kent Mekanının Bileşenleri: Meydan ve Sokak.....	25
3.6. Kentsel Mekanların Tipik Özellikleri.....	26
3.6.1. Binalar, anıtlar ve kent meydanları arasındaki ilişki.....	26
3.6.2. Kamu mekanlarının açık merkezleri.....	27
3.6.3. Kent meydanının kapalılık özelliği.....	28
3.6.4. Eski kent meydanlarının kurlsız (irregüler) olması.....	30
3.6.5. Kent meydanlarının grupları.....	32
3.6.6. Kuzey Avrupa’da kent meydanlarının düzenlenişi.....	34
3.6.7. Meydanlarda mekansal nitelik faktörü.....	36
3.7. Kentsel Mekanda Biçim, Ölçek ve Oran.....	38
3.7.1 Sokak mekanında yükseklik ve genişlik oranları.....	39
3.7.2 Kent meydanlarının biçimi ve yayılımı.....	43
3.8 Tipolojik Sorular.....	47
3.9 Sınıflandırma Problemleri.....	49
3.10 Öncelikli Elemanlar ve Alan Kavramı.....	51
3.10.1 Çalışma alanı.....	52
3.10.2 Çalışma alanları olarak konut bölgeleri.....	54
3.10.3 Kent elemanlarının devinimi.....	55
3.10.4 Eski kent.....	56
3.10.5 Dönüşüm süreçleri.....	58

3.11	Coğrafya ve Tarih.....	59
3.12	Yer Kavramı.....	61
3.13	Anıtlar ve Süreklilik.....	62
3.14	Tarihsel Açıdan Kent.....	64
3.15	Ortak Anı.....	66
4.	TARİHSEL SÜREÇTE KENTLERİN EVRİMİNİN İNCELENMESİ.....	67
4.1.	İlk Yerleşimler.....	69
4.1.1	Bronz Çağı.....	70
4.1.2	Mezopotamya Uygarlığı.....	71
4.1.2.1	Ur.....	71
4.1.2.2	Organik Büyüme ile Planlanmış Kentler.....	74
4.1.2.3	Organik Büyüme ile Planlanmış Kentsel Form.....	74
4.1.2.4	Eriha ve Çatal Höyük.....	74
4.1.2.5	Kudüs.....	75
4.1.2.6	Mezopotamya kent formu.....	75
4.1.2.7	Ur kenti.....	76
4.1.2.8	Avlulu evler ve kentsel sokak sistemi.....	76
4.1.2.9	Kentsel sokak sistemi.....	77
4.1.3	Arap Yarımadası: İslami başlangıç.....	79
4.1.3.1	İklim durumu.....	79
4.1.3.2	Araplar.....	79
4.1.3.3	Mekke ve Medine.....	80
4.1.3.4	İslami başlangıç: bir ara sonuç.....	80
4.1.4	Mısır.....	81
4.1.4.1	El' Amarna.....	82
4.1.4.2	Kahun.....	84
4.1.4.3	Memphis ve Teb.....	85
4.1.5	Hindistan.....	85
4.1.5.1	Kent planlamasının kökeni.....	86
4.1.5.2	İlk planlanmış kentler.....	86
4.1.5.3	Mohenjo-daro.....	87
4.1.5.4	Harappa.....	88
4.1.5.5	Lothal.....	88
4.1.5.6	Harappa uygarlığı: bir dipnot.....	88
4.2.	Yunan Kent Siteleri.....	89
4.2.1	Bölgesel topografya.....	89
4.2.2	İklim.....	89
4.2.3	Yapı malzemeleri.....	91
4.2.4	Yunan uygarlığının ortaya çıkışı.....	91
4.2.5	Yunan katkısı.....	93
4.2.6	Koloni hareketi.....	94
4.2.7	Yunan kent formu bileşenleri.....	94
4.2.8	Sistematik kent planlaması.....	96
4.2.8.1	Milet ve Hippodamus.....	96

4.2.8.2 Priene.....	97
4.2.8.3 Atina: organik gelişim.....	99
4.2.9 Yunan şehirciliği, teori ve pratik.....	101
4.2.10 Yunan şehirciliğinde Atina.....	106
4.3. Roma Kenti.....	108
4.3.1 Roma kent planlaması.....	109
4.3.2 Roma.....	110
4.3.2.1 İlk yerleşimler.....	110
4.3.2.2 Kanalizasyon ve su temini.....	111
4.3.2.3 Sezarların yönetiminde gelişme.....	111
4.3.3 Kentsel form bileşenleri.....	112
4.3.3.1 Savunma.....	112
4.3.3.2 Konutlar.....	112
4.3.3.3 Pazarlar.....	113
4.3.3.4 Kent merkezi.....	113
4.3.4 Roma imparatorluk şehirciliği.....	114
4.4 İslam kenti.....	118
4.5 Ortaçağ Kenti.....	119
4.5.1 Din ve ticaretin canlanması.....	120
4.5.2 Feodalite.....	121
4.5.3 Ortaçağ kent formu.....	121
4.5.4 Organik olarak büyüyen kentler.....	123
4.5.4.1 Roma kökeninden gelişen kentler.....	123
4.5.4.2 Kasabalar (Burg).....	123
4.5.4.3 Köy yerleşmeleri.....	123
4.5.5 Kentsel kökenli yerleşimler.....	124
4.5.5.1 Bastide.....	125
4.5.5.2 Yeni (Planted) kentler.....	126
4.6. Rönesans Kenti.....	126
4.6.1 Rönesans Şehirciliği.....	127
4.6.1.1 Rönesans ve Barok.....	128
4.6.1.2 Düz ana yol.....	130
4.6.1.3 Izgara plan.....	130
4.6.1.4 Sınırlı açık mekan.....	130
4.6.2 Kentsel tasarımcılar.....	131
4.6.2.1 Savunma.....	131
4.6.2.2 Vitruvius.....	132
4.6.2.3 Alberti.....	132
4.6.2.4 Averlino.....	133
4.6.2.5 Leonardo da Vinci.....	134
4.6.2.6 Scamozzi ve Palma Nova.....	134
4.6.3 Rönesans'ta Roma.....	135
4.6.3.1 Kapitol Meydanı.....	137
4.6.3.2 Popolo Meydanı.....	139
4.6.3.3 St. Peter's Meydanı.....	139
4.7. Endüstri Devriminden Günümüze Kadar Yer Alan Kentsel Gelişmeler.....	141
4.7.1 Modern kentlerin planlama özellikleri	148

4.7.2	Kent planlamasındaki modern sınırlamalar.....	152
4.7.3	Çözüm önerileri.....	155
5	SONUÇ VE ÖNERİLER.....	158
	KAYNAKLAR.....	162
	ÖZGEÇMİŞ.....	163

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 3.1	Kavrama-sunuş-gerçekleştirme ilişkisi, Andrea Pozzo, Roma, 1723 (Bacon, 1975).....	23
Şekil 3.2	Katedral ve Katedral meydanı, Padua, Piazza dei Eremitani, ve Piazza del Duomo, Siraküze, Piazza s. Francesco, Palermo (Sitte, 1979).....	30
Şekil 3.3	Piazza Grande ve Piazza Torre, Modena (Sitte, 1979).....	32
Şekil 3.4	Piazza di san Marco ve Piazzetta (Moughtin, 1992).....	33
Şekil 3.5	Sokak mekanında yükseklik ve genişlik oranları (Hedman ve Jaszewski, 1984).....	40
Şekil 3.6	Floransa'da S. Croce ve Modena'da Piazza Reale (Sitte, 1979).....	43
Şekil 3.7	Rob Krier, dört kenarlı meydan planı tipolojisi ve sokak-meydan kesişimleri.....	45
Şekil 3.8	Rob Krier, sokak-meydan kesişimleri, perspektif şemalar.....	46
Şekil 4.1	İlk medeniyetlerin konumu (Morris,1994)	68
Şekil 4.2	Verimli toprakları gösteren Yakın-doğu haritası (Morris,1994)	68
Şekil 4.3	M.Ö 2100-1900 arasında Ur yerleşmesinin genel planı ve Temenos (Morris,1994).....	72
Şekil 4.4	Erbil, kuzeydoğu Irak (Morris,1994).....	73
Şekil 4.5	Ur kenti, avlulu evler ve kentsel sokak sistemi (Morris,1994).....	78
Şekil 4.6	El' Amarna'da işçi yerleşmesi (Morris,1994).....	83
Şekil 4.7	Kahun (Morris,1994).....	83
Şekil 4.8	Priene (Moughtin, 1992)	98
Şekil 4.9	M.Ö IV. Asır sonu Akropol (Erder, 1999)	102
Şekil 4.10	Atina, Akropol (Erder, 1999)	103
Şekil 4.11	Atina, M.S. II. asırda agora ve civarı (Erder, 1999)	104
Şekil 4.12	M.S II. Asır, plan (Erder, 1999)	105
Şekil 4.13	Kentin kurulduğu yedi tepe ve Forum Romanum (Morris,1994).....	115
Şekil 4.14	M.S II. Asırda Roma, maket (Norberg-Schulz, 1980)	116
Şekil 4.15	Roma Forumu ve Trajan Forumu (Erder, 1999)	117
Şekil 4.16	Antonio Filarete: Sforzinda ve Scamozzi: Palma Nova (Morris, 1994)	134
Şekil 4.17	V. Sixtus'un açtığı yollar (Morris, 1994).....	136
Şekil 4.18	Kapitol Meydanı (Norberg-Schulz, 1980)	138
Şekil 4.19	Popolo Meydanı ve St. Peters Meydanı (Moughtin, 1992)	140
Şekil 4.20	Solomon Tapınağı, Kudüs, Fischer von Erlach ve Ville de Chaux, Ledoux (Krier, 1991).....	143
Şekil 4.21	Piranesi, Campo Martii planı (Krier, 1991)	144
Şekil 4.22	Etien Louis Boullée, Müze şeması, ve öğrencisi N.L.Durand Le Corbusier, 1922, kent şeması Le Corbusier, Fruges Estate Weissenhof, Stuttgart (Krier, 1991)	147

ÖZET

Günümüzde “kent” ve “mekan” kavramları sıkça kullanılırken, bir 21. yüzyıl insanı ve metropol yaşıyanı olarak, “kentsel mekan” olgusunun asırlar öncesinden yok edildiği bir dönem ve mekanda, bu kavramların ne kadar bilinçli olarak kullanıldığı şüphelidir.

“Kentsel mekan” olgusunu hiç yaşamadığımız için, kaybettiğimiz de farkında değiliz. Yaşadığımız iç mekanları güzelleştirmek için bir sorumluluk duymamıza rağmen, kentsel mekanı düzenleme sorumluluğunun belediyelere ait olduğunu düşünürüz. Fakat yoğun trafikten, hava kirliliğinden, yolların düzgün olmayışından, çarpık kentleşmeden dolayı sürekli şikayetçiyizdir. Kafamızda yer alan birçok soru ile okula, işe, eğlenmeye vs. gidip geliriz.

Ortaçağ, Rönesans, ya da Barok dönemlere ait kısmen korunmuş bir Avrupa kenti görme fırsatı bulduğumuzda, ya da Safranbolu’ya gittiğimizde, bu mekanlarda duyduğumuz huzuru fark edip “Yaşadığımız kent neden böyle değil?” sorusunu sorarız.

Bu soruyu şu şekilde de sorabiliriz: “Bilimsel alanda bunca teknolojik gelişmelere rağmen kentlerimizde neden her geçen gün yaşam kalitesi giderek düşüyor?” veya “Kentlerimizde tarihte var olan uygarlık seviyesini ve kentsel mekan kalitesini bugün neden yakalayamıyoruz?”

Bütün bu sorulara cevap bulmak bu çalışmanın hazırlanma nedenini oluşturmuştur. Bu soruları cevaplayabilmek için, kentsel çevreyi daha bilinçli bir gözle incelemek gerekir ve eski medeniyetlere ait kentlerin ortaya çıkışını ve gelişimini gözden geçirmek yararlıdır.

Bu düşüncelerle, çalışma üç ana bölümde incelenmiştir: ilk ana bölümde genel olarak çevre kavramı, ikinci ana bölümde kentsel mekanı algılamak ve açıklamak için temel konular, üçüncü ana bölümde ise tarihsel süreçte kentlerin evrimi incelenmiştir.

Tezin üçüncü bölümünü oluşturan kentsel çevreyi algılama ve açıklama ile ilgili temel konular; mekanın, kentsel mekanın ve kentsel biçimin tanımı, kentsel formun belirleyicileri, mekanı algılama, mekan ve zaman ilişkisi, mekan ve yer ilişkisi, kentin tipolojisi, sınıflandırma problemleri, kentsel mekanın bileşenleri (sokak ve meydan) ve

özellikleri, kısmi çalışma alanları, son olarak da kenti algılamada tarihin önemi üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, Mezopotamya, Mısır ve Hindistan'ı içeren ilk yerleşimlerden başlayarak, Yunan kenti, Roma kenti, İslam kenti, Ortaçağ kenti, Rönesans kenti ve son olarak Endüstri Devrimi sonrası ve modern kentler incelenmiştir.

Sonuç bölümünde, çalışmanın başında sorulan sorular, tezin ana metin bölümlerinde incelenen kavramlar doğrultusunda cevaplandırılmıştır. Kaybedilen “kentsel mekan” olgusunu yeniden kazanmak için öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

Today while the terms “city” and “space” are very common, as a metropolis citizen living in the 21th century, during a period and in a place that the concept of “urban space” have been lost several centuries ago, it is doubted that these concepts are consciously being used .

Becase we haven’t experienced the concept of “urban space”, we are not aware that we have lost it. Although we assume responsibility to make the interior spaces that we are living in, we often think that it is the responsipility of municipal bodies to make an arrangement of the urban space. But we usually constantly complain about the heavy traffic, air pollution, rough streets, building mass. With many questions in our minds, we go to school, work, etc.

When we have the opportunity to visit a partially preserved European city of the Medieval, Renaissance or Baroque Period, or when we visit Safranbolu, we recognise the enjoyment that we feel and ask “Why don’t we live in a city like this?”

We may also ask a question such as “Why is the quality of living decline day by day in our cities although there are many improvements in the field of science?” or “Why don’t we reach the contemporary level of civilisation and the quality of urban space that we had in the past?”

To find answers to all these questions is the reason of making this study. To reply these questions, we must have a more conscious vision of urban environment and it is useful to consider about the emergence and development of the cities of ancient civilisations.

With these considerations, the thesis is studied mainly on three subjects: the concept of environment in the first main section, basic subjects on perceiving and describing the urban space in the second main section and the evolution of cities as a third main subject.

The basic subjects on perceiving and describing the urban space which constitute the third chapter of the thesis are; the description of urban space and urban forms, urban form determinants, classification problems, the main components of urban space (street and square) and their characteristics, the study area, and finally the importance of history on perceiving the urban space.

In the forth chapter, starting from the first settlements which consists of Mezopotamia, Egypt and India, cities of Greece, Islam, Medieval, Renaissance and finally cities after the Industrial Revolution and Modern cities have been researched.

In the last section consisting the results, the questions which have been posed at the beginning of the thesis have been replied according to the concepts which have been elaborated in the second, third and forth chapters. The proposals have been made to regain the urban space that have been lost.

1. BÖLÜM

GİRİŞ

İçinde yaşadığımız kent, içinde bulunduğumuz sosyal, fiziksel ve insan yapımı çevrenin somut bir göstergesidir. Kenti oluşturan boşluklar ve kütlelerin yanı sıra, kentte yaşayan insanlar, o kentin canlı, hareketli katılımcılarıdır. Doğal çevre etkenleri ve diğer dış etkenlerine karşın, belirli bir düzen içinde ve zaman sürecinde organize olan toplum, kentin yaratıcısıdır.

Kentler inşa etmek insanoğlunun en büyük başarılarından birisidir. Kentin formu her zaman uygarlık seviyesinin amansız belirleyicisi olmuştur ve her zaman da olacaktır. Bu form, kentte yaşayan insanlar tarafından alınan kararların çoğunluğu ile belirlenmiştir. Belli ortamlarda bu kararlar öyle bir biçim ve berraklık üretmiştir ki yüce bir kent doğmuştur (Bacon, 1975).

Günümüzde ise kentlerden doğaya doğru bir kaçış başlamıştır. Doğa şartlarına egemen olarak yaşamayı ve barınmayı başaran insanoğlu, kentte bugün doğa özlemi içinde yaşamaktadır. Kentte yaşayan insanların memnuyetsizliği her geçen gün artmaktadır. Kentlere karşı eski medeniyetlerde var olan bakış açısını bir kent yaşayanı olarak bugün kaybetmemiz ve “kentsel mekan” kavramının günümüzde unutulması bu tezin hazırlanma nedenlerini oluşturmuştur.

Tezin amacı içinde yaşadığımız kentsel çevreyi kuş bakışı veya cepheler dizisi olarak değil, kent yaşayanının bakış açısından üç boyutlu bir mekan olarak incelemektir; kentsel mekanı algılama ve tanımlama konuları üzerinde yoğunlaşmak, ayrıca zaman sürecinde kentlerin evrimi incelenerek, tarihsel ve coğrafi karşılaştırmalarla kentsel biçimlerin oluşum etkenlerini örneklerle gözden geçirmektir. Buna ilave olarak üç boyutlu durağan manzaranın yanında, mekanda hareketi göz önünde bulundurarak zaman boyutu ile kentsel mekan düşünülme çalışılmıştır.

Çalışmada, birey gözüyle bakarak kentin tanımı yapılmış, kentsel mekanı tanımlayan faktörlere ve kentsel mekan elemanları olan sokakların, meydanların, onları sınırlayan kentsel biçimlerin özellikleri incelenmiş, ve kentin duyu organlarıyla nasıl algılandığı; renk, biçim, estetik, ölçek, oran gibi görsel özelliklerin yanında, doku, ses, koku vb. gibi diğer algılama özelliklerine de değinilerek ideal kent mekanının nasıl olması gerektiğine değinilmiştir. Özellikle İtalyan meydanları ile modern meydanlar arasında karşılaştırmalar yapan ve

meydanların özellikleri üzerine ayrıntılı bir yayın olan Camillo Sitte'nin "Kentleri İnşa etme Sanatı" (The Art of Building Cities) adlı kitabından bu çalışmada büyük ölçüde yararlanılmıştır.

Bireyin kenti nasıl algıladığına ilave olarak, zihinde oluşan kentsel imge ve bireyin kenti nasıl tanımladığı da önemli bir konudur. Bu konuda Kevin Lynch'e ait "Kentin İmgesi" adlı kitaptan yararlanılmıştır. Ayrıca kenti okuma ve tanımlama konusunda Aldo Rossi'nin "Kentin Mimarisi" adlı kitabından tipoloji, sınıflandırma ve mimarlık dışındaki diğer disiplinlerle ilgili alıntılar yapılmıştır.

Rossi, kentin mimarlık olarak algılanmasını istiyor. Mimariyi sadece kentin görünen imgesi ve farklı mimarilerin toplamı olarak değil, bir yapısal bütün, kentin zaman sürecinde oluşan yapısı olarak görüyor. Bu bakış açısının, kenti analiz ederken en anlaşılır yol olduğunu düşünüyor, kentin toplulukların hayatındaki belirleyici gerçeklerin yeri olduğunu ve içinde bulunduğu ortamın bir ürünü olduğunu belirtiyor.

Kentle ilgili çalışmalarda değişik metotlar içinde en önemlisi karşılaştırmalı olanıdır. Karşılaştırmalı çalışmada tarihsel yöntemin önemi vurgulanmalı, fakat aynı zamanda kentler sadece tarihsel çerçevede incelenmemelidir. Bunun yerine tarih olgusunu kentin tek özelliği olarak görmekten kaçınmak için kentin sürekli elemanlarını ayırt etmeliyiz (Rossi, 1982).

Kentsel çalışmaların tarihine baktığımızda iki temel sistemin varlığından söz edebiliriz: birinde kent mimarının ve şehirselle alanın fonksiyonel sisteminin ürünü olarak düşünülür, diğerinde ise üç boyutlu bir yapı olarak algılanır. Birincisinde kent politik, sosyal ve ekonomik sistemlerin analizi olarak ele alınır ve bu disiplinlerin bakış açısına göre değerlendirilir; ikincisi ise daha çok mimarlık ve coğrafya ile ilgilidir (Rossi, 1982).

Gerçek kentsel ürün ve ütopyik kent düşüncesi arasındaki ilişkiyi irdeleyelim. Genelde bu ilişki kısıtlı bir tarih periyodunda, mütevazı bir çerçevede ve soru işareti içeren sonuçlarla incelenir. Bu gibi sınırlı analizlerle, sürekli ve evrensel güçlerin kentteki rolü ile ilgili daha büyük bir çalışmayı bütünleştirebileceğimiz sınırlar nelerdir? 19. yy'ın ikinci yarısında ütopyik ve bilimsel sosyalizm arasında ortaya çıkan polemikler önemli bir bilgi materyali oluştururlar, fakat bunları sadece politik yanlarıyla düşünmemeliyiz, bunlar kentsel ürün gerçeği göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir, yoksa ciddi deformasyonlar görebiliriz. Esasen gördüğümüz kent tarihinde sadece kısmi tamamlamaların uygulanması ve genişletilmesidir.

Genelde kentin en zor tarihsel problemleri, tarihi periyotlara bölerek ve kentin dinamik güçlerinin sürekli ve evrensel karakterini dikkate almayarak çözülmektedir, ve burada karşılaştırmalı yöntem belirgin olmaya başlamaktadır (Rossi, 1982).

Tezde mekan ve yer kavramlarının ayrıntılı olarak incelenmesinden sonra, üçüncü bölümde mekan ve zaman kavramına yer verilmiştir. Bölümün sonunda tarih ve kent, anıtlar ve süreklilik kavramları açıklandıktan sonra, dördüncü bölümde, kronolojik bir sıra ile, ilk yerleşimlerden ve kentlerin ilk olarak nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktığından başlayarak modern kente ve günümüze kadar tarihin çeşitli dönemlerine ait önemli medeniyetlere ait kentsel evrim süreci örneklerle anlatılmıştır. Bu bölümde ağırlıklı olarak A. E. J. Morris'in "Kentsel Formun Tarihi" (History of Urban Form) adlı kitabından yararlanılmıştır. Ayrıca G. Broadbent'in "Kentsel Mekan Tasarımında Ortaya Çıkan Kavramlar" (Emerging Concepts of Urban Space Design) adlı kitabında yer alan tarihsel perspektiflerden alıntılar yapılmış ve E. Bacon'un "Kentlerin Tasarımı" (Design of Cities) adlı kitabından tezin diğer bölümlerinde olduğu gibi bu bölümünde de yararlanılmıştır. Bu bölümde bütün dünya kentleri kapsama alınmamıştır, amaç kentleşme tarihini yeniden hatırlatmak değil, tarihsel bir perspektif içinde, önemli kentlerin geçmişten günümüze veya daha sınırlı bir zaman sürecinde gelişimlerini, özelliklerini mekan ve yer kavramlarıyla birlikte inceleyerek kentsel mekanı karşılaştırmalı olarak daha bilinçli bir şekilde algılamaya yardımcı olmaktır.

Kentsel oluşum olarak kullanılan düşünce, zaman içindeki fiziksel değişimi kapsamaktadır. Genellikle hakim olan eğilim kentsel formu sonlu, kapalı, kompleks bir obje olarak görmektir. Başlangıçta biçimi ne kadar tamamlanmış olursa olsun, bir kent asla tamamlanmamıştır, asla sükuna ermemiştir (Kostof, 1991).

Tezin sonuç bölümünde, dördüncü bölümde değinilen bazı örnekler yeniden gözden geçirilerek, eski ve yeni kentler arasında karşılaştırmalar yaparak, zaman içinde değişen sosyal, ekonomik, kültürel, teknolojik, estetik değerler üzerinde durulmaktadır. Bu değişimlerin nedenleri ve sonuçları değerlendirilmiştir. İlk bölümlerde değinilen önemli konular ve ideal kent özellikleri yeniden hatırlatılarak, kentsel yaşamın devam ettiği düşüncesiyle hızlı gelişmelere rağmen korunması gereken değerler ve öneriler anlatılmıştır.

2. ÇEVRE KAVRAMI

Kentsel çevre, çevrenin özel bir kullanım alanını oluşturduğu için, çevre terimi üzerinde öncelikle durmak gerekir. En geniş anlamda çevre, organizma, grup veya üzerinde çalışılan sistemin dışındaki koşul ve etkiler olarak tanımlanabilir. Son ekolojik düşünceler çevre içinde organizmayı daha çok organizma ve çevre olarak ele alırken, çevreyi bu yolla ayırt etmek alışlagelmiştir (Rapoport, 1977).

Son zamanlara ait birçok analizden birkaç tanesi faydalıdır. Bunlardan bir tanesi çevreyi yedi bileşenli bir ekolojik sistem olarak açıklıyor (Ittelson 1960):

1. Algılanabilir: insanların dünyayı tecrübe etme şekli, insanları ve çevreyi bağlayan en önemli mekanizma
2. İfade edilebilir: biçimlerin, renklerin, dokuların, seslerin, kokuların ve sembolik anlamların insanlar üzerindeki etkilerini inceler
3. Kültüre ait değerlerin alanı
4. Adapte edilebilir: çevrenin yardım ettiği veya engellediği faaliyetler kapsamı
5. Bütünleştirilebilir: çevre tarafından kolaylaştırılan ya da engellenen sosyal gruplar
6. Enstrümantal: çevre tarafından sağlanan araçlar ve kolaylıklar
7. Bütün bu bileşenlerin genel ekolojik ilişkisi

Lawton (1970) çevreyi beş bileşenli bir ekolojik sistem olarak açıklıyor:

1. Birey
2. Fiziksel çevre (coğrafya, iklim, yapay özellikler)
3. Kişisel çevre (aile, arkadaşlar, grup üyeleri vs.)
4. Suprakişisel çevre (yaş, sınıf, etnik köken, hayat stili vs. gibi gruplara göre vatandaşların kişisel özelliklerinden sonuçlanan çevresel karakteristikler)
5. Sosyal çevre (sosyal standartlar ve kurumlar)

Bu ve diğer modellerin ortak olarak önerdiği iki şey vardır. İlk olarak bir çevreler toplamı öneriyorlar – sosyal, kültürel ve fiziksel. İkincisi fiziksel değişimler ve diğer alanlardaki değişimler (psikolojik, sosyal vb.) bir bağlantı kurarlar (Rapoport, 1977).

Çevre, elemanlar ve insanlar arasında bir ilişkiler dizisidir ve bu ilişkiler düzenlidir. Çevrenin bir strüktürü vardır ve objelerin tesadüfen bir araya gelmesiyle oluşmamaktadır. İnsanlar ve dünyadaki fiziksel elemanlar arasında ilişkileri yansıtır ve kolaylaştırır. Fiziksel çevrede bu ilişkiler öncelikli olarak mekansaldır – temel olarak nesneler ve insanlar mekan içinde ilişki kurmaktadır (Rapoport, 1977).

Çevre kavramı, özellikle son yıllarda, büyük bir önem kazanmış ve dünya aydınları arasında sürekli olarak günlük tartışma konusu olmuştur. Uzun yüzyıllar insanlar çevrelerine istendiği şekilde değiştirilebilecek bir ham madde, bazen de romantik bir seyir konusu olarak bakmışlardır. Günümüzün insanı kendisini çevresinden ayrı düşünemeyeceğini, geleneksel davranışların sağlıklı bir çevre yaratmak için yeterli olmadığını görüyor; doğal ya da insan yapısı bütün fiziksel çevre ile kendi yaşantısı arasında organik bir bağ olduğunu, kendisinin, daha büyük bir organizmanın bağımlı bir parçası olduğunu öğreniyor. Bu uygarlık yolunda yeni bir aşamadır, ve bu düşünceye bağlı gelişmeler de henüz çok sınırlıdır. Oysa insan doğal çevreyi değiştirmeye başlayalı binlerce yıl oluyor (Kuban, 1992).

İnsanoğlunun çevresini düzene sokması Taş Çağının karanlıklarında başlıyor. Doğanın sağladığı sığınaklar yeterli olmayınca, kendisinin yapıcılığı başlıyor. Daha sonraları ailenin veya daha büyük grupların çeşitli faaliyetlerini barındıran yapılar, belli düzenler içinde bir araya geldikleri zaman, kişinin boyutunu aşan, meydan, sokak, mahalle gibi büyük yerleşme ögeleri ortaya çıkıyor. Bu ögeler sadece boyut ve biçimleriyle değil, yarattıkları boşluklarda insanlara sağladıkları faaliyet olanaklarıyla kimlik kazanıyorlar. Bir bakıma, simgeleşen fiziksel çevre günlük yaşantıyla adeta eşdeğer oluyor. Böylece içinde yaşanan yapının birey için bir ilk kabuk, onu çeviren daha geniş çevrenin toplum için bir ikinci kabuk olduğu söylenebilir (Kuban, 1992).

Bu çevre, toplumun ekonomik ve politik yaşantısının yapısını, teknolojik olanaklarını ve kültürel ve sosyal eğilimlerini de yansıtıyor. Doğal ve yapma, fiziksel çevrenin bir sahne gibi yaşantımızı sınırlandırdığını, yönlendirdiğini, belki de bir ölçüde tanımladığını gözlemleyebiliyoruz. Çevreyi yaratan her öge insanın yaşantısının koşullarından biri oluyor: ev, okul, gidip gelinen yol, pencereden seyredilen peyzaj, cami, pazar, içlerinde geçen olaylara, insan eylemlerine çerçeve oluyorlar (Kuban, 1992).

Yerleşmiş bir toplumda bu ögelerin çoğunluğunu insan yapıcılığının en büyük anlatımı olan mimarlık ürünleri oluşturur. Çevreyle birlikte düşünüldüğünde yapı, tek başına olduğundan

daha büyük önem kazanır; sadece belirli bir işleve, sadece birkaç kişiye hizmet eden bir eşya değil, fakat bir büyük bütünün parçası olur. Böyle tanımladığımız zaman, insan, yapı, çevre arasında daha organik, bir başka deyimle sürekli ilişkiler kuruyoruz. Bu da zorunlu olarak mimarlığın daha geniş bir ilişkiler çerçevesi içinde kavranmasını gerekli kılıyor. Daha zengin ilişkilerin belirlenmesi, daha uygar bir tutumun ifadesidir (Kuban, 1992).

3. KENTSEL ÇEVREYİ ALGILAMA VE AÇIKLAMA İLE İLGİLİ TEMEL KONULAR

Bu bölümde, insanın içinde bulunduğu doğal, sosyal, fiziksel çevrelerden kentsel çevre tanımı, onu oluşturan elemanlar ve kentsel çevrenin oluşum etkenleri incelenmektedir. Ayrıca bireyin kentsel çevreyi nasıl algıladığı ve kentsel çevreyi açıklama yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Kentsel çevre, mekan, zaman ve yer kavramları ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır, ve kentsel çevrenin mimarlıkla ve ilgili diğer disiplinlerle ilişkisi gözden geçirilmektedir. Bu disiplinler arasında özellikle tarihsel perspektifte kent ve kentin sürekliliği konularına yer verilmektedir.

3.1. Mekan, Kentsel Mekan ve Kentsel Biçimler

Uzay ortak bir varlıktır: evreni doldurur ve hayatımız boyunca bizi çevreler. Boyut duygusunun yok olduğunu hissettirecek kadar yayılabilir veya üç boyutlu bir düzenleme ile anlamlı ve zengin bir görüntü sağlayabilir. Üç boyutlu mekan hayatımızın değerini arttırmak için fark edilir bir kapasiteye sahiptir. Çevremizde hoş bir rahatlık ve güvenlik duygusu uyandırır, ve gün ışığı ve dinlenme yeri sağlayarak hayattan zevk almamız için gereklidir. İyi bir kentsel tasarım için temel bir bileşendir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Mimari tasarımı oluşturan iki eleman kütle ve mekandır. Bu ikisinin ilişkisi tasarımın özünü oluşturur. Günümüzde en büyük kaygı kütle ile ilgilidir, ve birçok tasarımcı “mekan körüdür” (Bacon, 1975).

Doğan Kuban (1992) yapı mekanını sınırlanan boşlukla, sınırlayan öğelerin ortak oluşturdukları bir olgu olarak tanımlamaktadır. Kuban’a göre sadece boşluk (ya da hacim) değerleri, ya da sadece sınırlarıyla bir mekanı tanımlamak olası değildir.

Mimari form kütle ve mekanın birleşme noktasıdır. Bu iki eleman arasındaki filozofik ilişkinin belirsiz olduğu yerde, mimari form da belirsizdir. Kütle ve mekan arasındaki birleşim noktasını tanımlayarak mimar, insan ve evren ilişkisini ifade etmiş olur (Bacon, 1975).

Mısır piramidi yeryüzünden baskın bir kütle olarak yükselen mükemmel bir biçim ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. Değişmeyen kesinliğin ifadesidir. Buna karşılık Çin mimarisi,

doğa ile uyumun güçlü bir ifadesidir, ona üstün gelmenin değil. Bir çatının içbükeyliği insanın mütevazı olmasının bir göstergesidir. İslam mimarisinde de biçim ve mekanın kullanımı farklıdır. Muhteşem kubbeler, kabuğu dışa doğru iterek bir iç mekan yansıması olarak görünüyor. Bu, strüktür ve kütle olarak algılanan Hristiyan kiliseleri ve Batı Avrupa katedralleri ile belirgin bir karşıtlık oluşturmaktadır (Bacon, 1975).

Buna göre dünyanın bütün kültürlerinde, mimari form, insan ve doğa, insan ve evren ilişkilerini yansıtan kütle ve mekan güçlerinin etkileşiminin bir ifadesidir. Kütle ve mekanın çözümlendiği açık ve kuvvetli etki, bir kültürün gelişimindeki herhangi bir dönemde mimarinin mükemmellik seviyesini belirlemektedir (Bacon, 1975).

Kentsel tasarımı oluşturan iki eleman da mimaride olduğu gibi kütle ve mekandır. Kentsel biçimler bu iki elemanın etkileşimi ile oluşmaktadır.

Bunun yanında, neyin kentsel tasarım olduğu veya olmadığı süregelen kapsamlı bir tartışma konusu olmuştur. Birçok tanımlama arasında en temel konu binaların arasındaki mekanlarla ilgili kentsel tasarımcının endişesidir. En dar anlamda bu endişe, kaldırım, cadde, peyzaj, veya binalar arasında bulunan diğer alanlarla ilgili olabilir. Bu durumda kentsel tasarımcı, halkın mutluluğu için alanın değerini arttırmaya çalışmalıdır ve uygun oturma yerleri, maksimum kullanma saatleri sırasındaki güneş ışığı miktarı, veya yerel rüzgar koşullarından koruyucu ölçüler sağlama ihtiyacı gibi önemli noktaları belirlemelidir. Bina yüksekliklerinin gün ışığına etkileri gibi, zemin kat kullanımlarının kentsel mekanın hayatıyetine etkileri endişe oluşturmaktadır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Estetik kriterleri bir kenara bırakarak kentsel mekan kavramını netleştirmek istiyorsak, binalar arasındaki her tipte mekanı belirtmek zorundayız. Bu mekan geometrik olarak çeşitli kütlelerle sınırlandırılmıştır. Dış mekanı kentsel mekan olarak algılamamızı sağlayan, bu mekanın geometrik karakteristiklerinin ve estetik niteliklerinin açık bir şekilde okunabilmesidir (Krier, 1991).

İç mekan ve dış mekan sadece fonksiyonda değil formda da çok benzer kurallara sahiptir. Hava şartları ve çevreden korunaklı iç mekan, özel olmanın etkili bir sembolüdür; dış mekan, kamusal, yarı kamusal ve özel alanlar ile açık havada hareket için kesintisiz, açık bir mekan olarak görülmektedir (Krier, 1991).

İtalya'nın Rönesans meydanları dünyada en başarılı mekansal kreasyonlar arasındadır. Mekanı yaratan binalar, ayrı bir bütün olan mekana yardımcı olmaktadır. Böyle güçlü bir üç boyutlu mekan, çevresindekilerle fiziksel ilişkisinin bilincinde olarak mekanı paylaşan toplumun algılama değerini artırarak tamamlayıcı bir etkiye sahiptir. Bir mekan bu nadir ve etkileyici niteliğe sahip olduğunda, tasarımcının boşlukları doldurmak için uğraşmasına gerek yoktur. Boşluk yoktur; boşluk pozitif mekanla doludur (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Son zamanlardaki gelişmelerin çoğu, önceki çağlara ait çalışmalarla karşılaştırıldığında mekansal nitelikleri bakımından yetersiz olarak değerlendirilmektedir. Pozitif mekan çoğu tasarımda noksanıdır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Mekansal tanımlamanın değeri ve önemi topluca unutuldu mu, veya yerini yeni tasarım endişelerinin gelişen gündemine mi bıraktı? Son yıllara ait mimarlık tarihi, olabildiğince ışıklı ve havadar binalara, devasa heykelsi objeler şeklinde binalara, ve yeni yapı malzemeleri ve teknolojilerine tanık olmuştur. Bu kavramlar mekansal tanımlamanın eski görüşlerine çok az yer vermektedir. Geleneksel mimari değerlerin güçlü bir saldırı altında kaldığı modern tasarım devrimi sırasında, mekansal tanımlama fikri bir kenarda bırakılmıştır. Nedenler ne olursa olsun, sonuç hem mekanın değerini arttırmanın öneminin hem de bunu başarma yollarının bugünün mimari dilinde yok olması şeklindedir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Mekan, tek başına kuvvetli özellikleri taşıyabilir. Yunanlılar bunu fark etmişlerdir, ve mekan onların sanatlarında ve inançlarında önemli bir elemandır. Bu yüzden belli ruhlar için korular ve vadiler, tanrılara adanan kutsal bölgeler ve dağlar vardı. Yunan mimarisinin büyük bir bölümü mekanları bir ruh ile bütünleştirmek, ve insan ve evren arasında doğal mekan ile sağlam bir iletişim sağlamak için tasarlanıyordu (Bacon, 1975).

Buna göre bugün kentlerde, binaların ve dolaşım sistemlerinin tasarımının ötesinde düşünmemiz gerekiyor. Günümüzün ihtiyaçlarını karşılayan ve modern teknoloji ile uyum içinde olan mekanlar oluşturmamız gerekiyor. Bu mekanlar mimari formlarla üretilen bir ruh ile bütünleşmelidir. Bu yolla kentte zenginlik ve çeşitlilik sağlanabilir, ve kent yaşayanları ile bağlılık kurulabilir (Bacon, 1975).

Yaşadığımız kentler birçok doğal ve sosyal çevre etkenleriyle oluşmuş ve zaman içinde bu etkenlerle biçimlenmiştir. Bu etkenlerin yanında kentlerin bugün aldığı biçim şüphesiz kent yaşayanlarının iradesi ve bilinci ile oluşmuştur, kent bir insan ürünüdür.

Durand, Ecole Polytechnique'deki derslerinde “duvarlar, kolonlar vs., nasıl binaları oluşturan elemanlar ise, binalar da kentleri oluşturan elemanlardır” diye yazmıştır (Rossi, 1982).

Aldo Rossi binaları, anıtları ve diğer bölümleri kent bütününe parçaları olarak düşünmektedir ve “Kentın Mimarisi” adlı kitabında, değişik bakış açıları ile bu konuyu analiz etmiştir.

Mimari, medeni hayattan ve toplumdan ayrılmaz bir üründür. Kolektif tabiattır. Mimari ilk kent kalıntılarıyla birlikte ortaya çıkmıştır: uygarlığın ortaya çıkmasında temelde yer alır ve sürekli, evrensel ve vazgeçilmez bir sanattır. Estetik amaç ve yaşam için daha iyi bir çevre yaratma kaygısı mimarinin iki değişmez karakteristiğidir. Bu görüş, kentin bir insan ürünü olduğunu açıklama çabası ile ortaya çıkıyor. Mimari, topluma somut bir form verdiği ve toplum ve doğa ile iç içe olduğu için, diğer sanat ve bilim dallarından temelde ayrılmaktadır (Rossi, 1982).

Özel ve evrensel, birey ve toplum karşıtıllıkları, kentten ve kent yapısından, kentin mimarisinden ortaya çıkmaktadır. Bu karşıtlık kendini değişik yollarla ortaya koyar: kamusal ve özel yapılar arasında, rasyonel kent mimarisi tasarımı ve “yer” değerleri arasında (Rossi, 1982).

Nesillerin zevk ve eğilimlerini, toplumsal ve özel olayları, eski ve yeni kavramları belirleyen mimarlık, insan olayları için değişmez sahnedir. Kentte, “kamusal ve özel”, “toplum ve birey” kavramları birbirini dengeler ve aynı zamanda karşıtlık oluşturur. Kent, kendi özel çevrelerinde de geçerli olacak genel bir düzen arayan birçok insanın kompozisyonudur (Rossi, 1982).

Kentin mimarisi denildiğinde iki farklı yaklaşımdan bahsedebiliriz: ilki devasa bir insan-yapımı obje olarak görülen kent, büyük, kompleks ve zamanla büyüyen bir mimarlık ve mühendislik ürünü; ikincisi daha sınırlı fakat kesin bir bakış, kendilerini tarihleriyle ve kendi formlarıyla karakterize eden kentsel ürünler. Her iki durumda da mimari, daha kompleks bir gerçeğin, daha büyük bir strüktürün sadece bir yönünü temsil eder, fakat aynı zamanda problemi belirlemek için olabilecek en somut pozisyonu teşkil eder (Rossi, 1982).

Hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde, orijinal fonksiyonunu kaybetmiş olan büyük saraylar, bina kompleksleri, kentin bütününe oluşturan yapı toplulukları mevcuttur. Bu tipte

bir anıtı ziyaret eden bir kişi, örneğın Padua'da Palazzo della Ragione'yi, bununla bağlantılı birçok soru işareti ile şaşkınlık içinde kalır. Bu tipte bir binanın zaman içinde edindiğı fonksiyonların çeşitliliğı ve bu fonksiyonların nasıl formdan tamamıyla bağımsız olduğı gerçekten çok şaşırtıcı bir şeydir. Aynı zamanda, bizi etkileyen de formdur, bunu yaşarız ve tecrübe ederiz, ve sonuçta bu kenti şekillendirir (Rossi, 1982).

Böyle bir binanın özelliğı nerede başlar ve nelere dayanır? Açıkça, bu malzemenin önemli bir rolü olsa bile malzemesinden çok formuna bağlıdır, ve de mekanda ve zaman içinde gelişen bir bütünlük oluşturmaya da bağlıdır. Örneğın, bu mimari yapı son zamanlarda yapılmış olsaydı, aynı değere sahip olmayacaktı. Bu durumda mimarının kendisi tartışmaya konu olacaktı ve yapının tarzını ve formunu tartışacaktık; fakat bize bir kentsel formun karakteristiğı olan, kendi tarihinin zenginliğini sunamayacaktı (Rossi, 1982).

Kent formlarının sanatsal yönü, nitelikleriyle, tek olmalarıyla, ve dolayısıyla analizleri ve tanımlanmaları ile yakından bağlantılıdır. Bu oldukça komplike bir konudur, psikolojik yaklaşımların da ötesinde, kentsel biçimler kendi içinde karmaşıktır, ve onları analiz etmek mümkün iken, onları tanımlamak zordur (Rossi, 1982).

Bu yüzden kentsel coğrafya, kentsel topografya, mimari ve diğer disiplinlerle daha çok ilgilenmemiz gerekir. Çok genel bir yöntemle, kentin coğrafyasını kurabiliriz; bu mantıksal coğrafya esas olarak dil, tanımlama ve sınıflandırma problemlerinde uygulanmalıdır. Buna göre, henüz kentsel bilimlerin sahasında ciddi sistematik bir çalışma konusu olmayan tipoloji ile ilgili temel sorunları belirleyebiliriz (Rossi, 1982).

Bu bahsedilen disiplinleri kullanarak, kentsel biçimler üzerinde daha geniş, daha somut ve daha tamamlanmış bir analizle çalışabiliriz. Kentsel formlar, bir sanat ürünü olarak, aslında her zaman kent çalışmalarında yer almıştır; bunu bütün çağların sanatçılarının önsezi ve açıklamalarında ve sosyal ve dinsel hayattaki göstergelerde keşfedebiliriz (Rossi, 1982).

Kent ölçeğinde sanat, kendisini net ve bilimsel olarak kolektif biçimlerin düşüncesi ile ilişkili olarak sunar, ve hiçbir kentsel araştırma problemin bu yönünü atlamamalıdır. Problemi bu anlamda ortaya koyan Claude Levi-Strauss, kent ile ilgili çalışmalarını beklenmeyen gelişmelerle bir yere getirmiştir. Diğer sanat ürünlerinden farklı olarak, kentin doğal ve yapay elemanlarla nasıl bir dengeye ulaştığını araştırmıştır. Maurice Halbwachs, toplumsal anının

kentsel formların tipik karakteristiği olduğunu belirterek bu analizi daha ileriye götürmüştür (Rossi, 1982).

Kent ve kırsal yöre, tarımsal alan ve orman birer insan ürünüdür, çünkü bunlar insan emeğinin büyük birikimleri ile oluşmuşlardır. Bunları bizim yapay vatanımız ve inşa edilmiş objeler olarak düşündüğümüzde, tarihi bir değer ve süreklilik özelliği taşırlar. Kent kendi tarihinde yer alır. Bunun için, insan, yer ve kentsel evrime biçim veren ve yönlendiren sanat arasındaki ilişki kent çalışmalarında bize kompleks bir görünüm verir (Rossi, 1982).

3.2. Kentsel Formun Belirleyicileri

Tarihte köy ve şehir statüsündeki yerleşim biçimleri, kentsel formun belirleyicileri diyebileceğimiz faktör ve etkilerle belirlenmektedir. Bu belirleyiciler iki türdedir. Birincisi, yeryüzünün coğrafi özelliklerinden gelen 3 faktör; iklim, topografya ve elde edilebilir yapı malzemeleridir. Bu belirleyicilerin her biri hem planlanmış kentlerde hem de organik büyümede önemli rol oynamıştır. İkincisi, yerleşimlerde insan müdahalesiyle ortaya çıkan sayısız belirleyiciler vardır. Bu ikinci grup da planlı ve organik kent gelişmelerinin her ikisinde de belirleyicidir (Morris, 1994).

3.2.1. Yeryüzündeki doğal belirleyiciler

Topografya

Bir yerleşimin kurulduğu arazinin sadece coğrafi olarak değil, büyüme yönünde de önemli etkisi vardır. Arazi biçimleri ortaçağ Avrupa'sındaki dağlık bölgelerden Oklahoma kentindeki sınırsız ovalara kadar değişir. Köln, Bağdat ve Kahire gibi nehir kentleri veya Edinburg gibi dağlık yerlerde kurulu kentlerde topografyanın büyüme yönünde belirleyici etkisi vardır. Nehir vadisinde veya yarımada üzerinde biçimlenme de başka bir topografik cevaptır. Durham (İngiltere), Prag, Milet, Pitsburg ve İskenderiye (Mısır) bunlara örnek teşkil eder (Morris, 1994).

Tarihte, bugün olduğu gibi, topografyanın kentsel ölçekte üçüncü boyutun yaratılmasında önemli etkisi olmuştur. Atina, Roma ve Edinburg şehirlerinde topografyanın görsel etkisi rahatlıkla hissedilebilir. İslam kentlerinden Muscat, Ghardaia ve Sa'na, güzelliklerini topografik yerleşmelerine borçludur (Morris, 1994).

İklim

Barınma, değişen anlamlarla yöresel iklim koşullarına bağlı olarak farklı biçimler alan temel bir insan ihtiyacıdır. Ur'da gündüz hava sıcaklığı tehlikeli derecede yüksek ve gece de oldukça düşüktür. Böyle sıcak kuru hava şartlarında, korunaklı ve gölge yaratan bir avlu etrafında kurulu odalar dizisinden oluşan bir ya da iki katlı evler yapılmıştır. Avlulu evler İslam kültüründe evlerin düzenlenmesinde, kentsel oluşuma etkisi bakımından temel bir önem taşır. Ur'a ilaveten Olynthus, Roma kentlerinden Pompei ve Timgad, İspanya'daki İslami döneme ait Cordoba da avlulu yerleşime örnek kentlerdir (Morris, 1994).

Arap yarımadasında, güneybatıdaki sıcak-nemli iklimde, birkaç kattan kurulu evlerde caddelere açılan kafesli pencere çıkmaları vardır. Bu etkileyici mimari eleman içerdeki izleyicileri, özellikle evin kadınlarını gizleyerek dışarıya bakmalarını sağlar ve ayrıca hafif esintiler oluşturur. Mekke, Cidde, Sa'na kentlerinde ve Kızıl Deniz kıyılarında örnekleri bulunur (Morris, 1994).

Kuzeydeki soğuk ve nemli iklimlerde alınan önlemler farklıdır ve Romalılar tarafından avlulu evler hiç tutulmamıştır. Alışlagelmiş kuzey düzenlemesi cadde boyunca dizili, kendi bahçelerinde bağımsız bir şekilde inşa edilmiş dışa dönük evlerden oluşur (Morris, 1994).

Yapı malzemeleri ve teknoloji

Yöresel yapı malzemeleri yapı ustalarında ve daha sonra da mimarlarda belli başlı kısıtlar yaratmıştır ki, bu sorunların ancak çağımızdaki endüstriyel devrimlerle elde edilen yeni yapı teknolojisi ile üstesinden gelinebilmiştir (Morris, 1994).

Tarihte bütün yapılarda, daha çok da dini, idari ve diğer anıtsal yapılarda malzemelerin topluca taşınması gerektiği durumlarda yöresel malzeme kullanmaktan başka alternatif yoktu. Bunlar genellikle tuğla, jeolojik ortama bağlı olarak taş veya ahşap malzeme olabilir ve bu oluşuma “vernaküler yapı” deniyor (Morris, 1994).

Geleneksel malzeme ve kullanım teknikleri, tarihi kentlerde duvarların yüksekliğini, kapıların genişliğini, döşemelerin ve çatıların temiz açıklıklarını sınırlamıştır, bunun için de temel insan ölçeğini, günlük binalardaki üç boyutlu bakış açısını belirlemiştir. Bu durum, modern çelik çerçeve ve betonarme yapının mümkün kıldığı, gökyüzünün sınır teşkil ettiği strüktürel

fırsatlarla kontrast oluşturur. Algılama sınırları dışına taşan kentsel üçüncü boyuttaki değişimin yanı sıra, köprü ve tünel teknolojisi kentsel sınırların genişlemesini sağladı. New York kenti bütün bu değişimlerde örnek teşkil eder (Morris, 1994).

Yöresel malzeme kullanımına örnekler, Mezopotamya’da tuğla, Mekke ve Sa’na gibi diğer İslam yerleşmelerinde taş, Yunan mimarisinde ve heykelinde mermer, Avrupa katedrallerinde taş duvarcılığı ve dini olmayan binalarda ahşap malzeme olarak sayılabilir. İslam yapılarında, uygun taş veya ahşap malzemesi bulunamadığından kapı, döşeme ve çatı açıklıkları kısıtlanmıştır (Morris, 1994).

3.2.2. İnsan kaynaklı belirleyiciler

Doğal çevre etkenleriyle karşılaştırıldığında insan müdahalesi ile oluşan belirleyiciler sayıca daha çoktur ve kentsel toplumlar ve teknoloji geliştiği sürece daha da artacaktır. Doğada düşündürücü bir oranda yer alan, daha komplike ve değişken olan ticaret, politik ve sosyal güç, ve din kentsel biçimlerin gelişmesinde öncelikli motive edici üç etkindir. Bu etkenler tarihi kent morfolojisinde sadece önemli belirleyici etkiler taşımazlar, ayrıca teker teker veya bütün olarak kentsel oluşumunda ve büyümede sorumludurlar (Morris, 1994).

Ekonomi

Kentin bir market yeri olarak üstlendiği rolde, satış için mekanlar ve alanlar gereklidir. Çağımızda endüstri tek tek tüccarların ufak çalışma gruplarıyla üretim yaptığı, tipik olarak küçük ölçekli bir esasta idi. Avrupa kentlerinde toplumsal ticari aktivitenin gerçekleştiği bir veya birkaç kentsel alan bulunsa da, Ortaçağda tüm kent bir pazar alanıydı. İslam kentindeki ortamlar ev ve işyeri arasındaki belirgin ayrımla daha farklıydı. Çarşı meydanlarının veya geniş pazar caddelerinin esas amacı, tüccar ve satıcılar için nadir ziyaretlerinde geçici tezgahlar yaratmaktır. Zengin Ortaçağ Pazar kasabalarında büyük Avrupa kentlerinin özel marketlerini kurdukları kapalı haller yapıldı. Eski Roma’daki “Hornea” ve Londra’daki Covent Garden adındaki sebze ve meyve pazarı buna örnek oluşturur (Morris, 1994).

Politika

Askeri güce ve son zamanlarda oy gücüne dayanan kent, geçmişin kalelerine, köşklarine ve saraylarına sahip çıkmış, ve şimdi de modern demokrasinin kent alanlarıyla övünmektedir.

Politika ve dinin İslam adı altında birleştirildiği geleneksel Müslüman kentinde iç güvenlik hala politik bir endişe oluştururken, Batı Avrupa'da Haussmann'ın Paris bulvarları oto kontrol için politik ihtiyaca cevap teşkil ediyordu (Morris, 1994).

Din

Dini merkez olarak kent direk olarak ifadesini her zaman en büyük binalarda olmasa da, genellikle en uzun ve görsel olarak en iddialı kule ve kubbeli binalarda hissettirmiştir. Dinsel tören için katedraller, kiliseler, türbelere ilaveten kilise en büyük arazi sahibiydi. Eski Mısır'daki piramit ve tapınaklardan, İspanyol Katolik Kilisesi'ne kadar değişen örneklerle dinsel mekan aktiviteleri geniş bina programları gerektirirdi. İstisnai olarak, bunlara tam zıt örnek olan Filadelfia, Pensilvanya ve Quaker kentleri toplu ibadet yeri olan kiliseler düşünülmeden planlanmıştır (Morris, 1994).

Kent öncesi kadastro

Bu terim, üzerinde organik yerleşmenin yayıldığı veya yeni kentsel biçimin planlanmasında fark edilmesi gereken, önceden mevcut olan insan yapımı kırsal arsa sınırları, kırsal yollar ve drenaj çukurları için oluşturulan modeli içermektedir. Eski zamanlardan beri bireyler toprak sahibi oldukça, arsa sınırları yasal olarak korunmuştur ve sadece otoriter ve demokratik müdahale ile değiştirilmiştir. Çağımızda da 19. ve 20. yy banliyölerindeki kafa karıştırıcı biçimleri açıklayan bu kadastro planlarıdır (Morris, 1994).

Savunma

Yerleşimlerdeki maddi ve insan kaynakları diğer toplumlar tarafından arzu edildiği sürece, dış saldırılardan korunma bugüne kadar hep varolmuş bir kaygıdır. Basit iki boyutlu genişlik ve yükseklik içeren duvarlarla başlayıp, ki Eriha buna iyi bir örnektir, giderek ani saldırıları kent merkezinden mümkün olduğunca uzak tutma kaygısı hayati olmaya başlamıştı. Böylece üç boyutlu savunma sistemlerinin geometrik tasarımı oldukça komplike bir duruma gelmişti, ve Fransız askeri mühendisi Vauban'ın çalışmalarında doruk noktasına ulaşmıştı. Kayda değer Avrupa savunma sistemleri Konstantinopol, Naarden, Antwerp(Belçika) ve Viyana, Berwick-upon-Tweed(İngiltere) ve en önemli olanı Paris'tir. Yeni Dünya'dan örnekler daha azdır; Porto Riko'da San Juan, Cartagena, Havana ve Manila, ve Kanada'da Louisberg'dir (Morris, 1994).

Yüceltme

Eski zamanlardan beri dini, monarşik, politik ve diğer ilgi alanları kentlerde yüceltilmiştir. İdari kesimin zıguratı Ur kentine egemendi, Norman şatolarının Sakson İngiltere'sinin lordu olduğu gibi. Papalık politikası Roma'yı Katolik dünyasının başkenti yapmayı düşünürken, Avrupa genelinde sayısız Ortaçağ kuleleri kiliseyi gösteriyordu (Morris, 1994).

Izgara sistemi

Tarihte kent planlamasında istisnai kullanımlar olsa da, arazi bölünmesinde dik açısız ızgara modeli planlı yerleşimlerde geometrik temeli elde etme kuralı idi. Izgara plan, planlanmış alanı daha sonra tekrar dik açısız parsellere bölünecek olan bina bloklarına bölen caddelerin ortogonal ağ sistemidir (Morris, 1994).

Izgara modelinde kayda değer kullanımlar, planlı kentlerinde Yunanlılar, Romalılar, Ortaçağda sayısız toprak sahipleri, ABD'de birçok kent, ve Latin Amerika kentleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bir kent için bütün olarak yapılan ızgara planı ve süper blokları oluşturan basit dik açısız bir cadde sistemi kurarak parsellemeyi katılımcıların kendilerine bırakan planlama arasındaki farkı belirtmek gerekir. Mohenjo-daro ve İndus Vadisindeki Hint medeniyeti kentleri ikinci türdeki planlamaya sahiptir ve ızgara planının bilinen en eski örneklerini oluşturur. Bu görüş bu kentlerin bilinen en eski planlı kentler olduğu anlamına gelmemektedir, ayrıca eski Mısır'da da ızgara modelin bilinen en eski örneği olduğunu iddia eden farklı görüşler de mevcuttur (Morris, 1994).

Kentsel hareket

Yayaların, evcil hayvanların ve araçların hareketlerini sağlamak için gerekli olan kentsel cadde sisteminin temelde iki farklı etkisi olmuştur; birincisi kentin biçimini etkilemeden mevcut kapasiteyi arttırmak için alınan ölçüler vardır, ikincisi sistemi genişletme ve değiştirme çalışmalarının kökten etkisi olabilir.

Otomobil hakimiyetindeki son yıllarda "trafik düzenlemesi" adı altında ilk tedbir olarak tek yönlü yollar, dönel kavşaklar, bilgisayar kontrollü trafik lambaları ve benzerleri mümkün olduğunca çok vasıtayı sisteme sokmak için yapılmıştır.

Mevcut kentlerinden ortasından geçen yeni yollara örnekler, Rönesans Roma'sında, erken 19 .yy Londra'sındaki Regent Park yerleşmesini Whitehall'a bağlayan Regent Caddesi, ve 1870 ve 1880'lerde Paris'te Haussmann'ın bulvarları olarak gösterilebilir (Morris, 1994).

Estetik

Geçmişteki kentlerde, güzellik değerleri prensiplerine göre bir kent bölümünü organize etme “yüceltme” ile bağlantılıdır. Kentlerde otokratik ve dinsel yüceltme eğilimlerini bir yana bırakırsak, Siena'daki Piazza del Campo'nun güzelliğine katkıda bulunan mimari uyum bir 14 .yy kentsel gereksinimi iken, Pompei'deki forum binalarının önlerindeki bütünleştirici kolonadın ilk “kentsel güzelleştirme” projelerinden biri olduğu kabul edilir. Sonraları Rönesans sırasında estetik endişeler kentlerin otokratik, politik veya sosyal ayrıcalıklı bölümlerinde çok önemli bir hale gelmiştir, unutmamak gerekir ki son zamanlara kadar bir kentsel gelişmenin sadece küçük bir oranı mimar veya şehirci emeği görmüştür. Hala da çoğunluğu görmemektedir. Michelangelo'nun müthiş başarısı olan Roma'daki Kapitol Meydanı örneğindeki gibi simetri, denge ve bütün olarak uyum Rönesans'taki temel prensiplerdir. Fransa'da Nancy kentindeki 18. yy şehirciliği, İngiltere'de Bath kasabasındaki meydan ve gezinti yerleri ve bütün kent ölçeğinde Washington DC diğer örneklerdir (Morris, 1994).

Yasama

Genelde zorunlu yasal ölçüler kentlerin biçimlerini kontrol etme eğilimiyle sunulur, veya daha alışılğıdık olan, konut bölgeleri 19. yy endüstri kentlerinin sosyal şartlarının bir sonucudur, fakat uygulamaya yönelik çalışmaları olan Amsterdam kenti de dahil olmak üzere çağımızda birçok kentsel yasama örnekleri vardır. 18. yy Londra çevresini koruma girişimleri, yönetim bürokrasisinin eksikliği yüzünden başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ulus olarak uygulanabilir, bürokratik olarak desteklenen kent planlaması yasalarının en belirgin örneği İspanyol kolonileri ile ilgili kanunlardır (Morris, 1994).

Kentsel altyapı sistemi

Geçmiş nesillerin kentsel gelişmeleri ardıllarına sıkıntılar vermekle geçerliliklerini korumaktadırlar. Yerlerini değiştirmek zorluğu karşısında bu tür kentsel ihtiyaçları ortadan kaldırma ihtimali doğmaktadır. Eski Roma'nın su sistemi ile atıkları, yeniden planlama

çalışmalarında kaçınılmaz sıkıntılar yaratmıştır, aynı şekilde Londra'nın güneydoğusundaki demiryolu viyadükleri gibi, yada Thames üzerinden geçen Charing Cross demiryolu köprüsünün 1880'lerdeki açılışından birkaç yıl sonra gelen kaldırılması önerileri gibi. Su sistemleriyle Konstantinopol, bir futbol stadyumu büyüklüğündeki açık hava sarnıçları ile tarihteki en geniş altyapı sistemine sahiptir (Morris, 1994).

Sosyal, dini ve etnik gruplar

Hakim olan kesimin kaleleri ve tapınaklarından ziyade, sadece Rönesans zamanında sosyal sınıf ayrımı kentlerin bütün olarak formlarında ve konut bölgelerinin görünümünde etkin olmuştur. Varlıklı ve yoksul arasındaki ayrım, büyük konutların arasına karışmış tek göz yapılarla evlerin boyutlarında kendini gösteriyordu. Pompei net bir örnekti. Dinsel ve etnik alanlarda da ayrım vardı, özellikle Musevi topluma karşı. Tarihi İslam kentinde makro ölçekteki etkin gruplar savunma potansiyeli ve su kaynakları olan bölgelere yerleşirken, mikro ölçekteki komşular veya konut grupları büyüklerin arasına sıkışmış mütevazı yerleşimlerdi (Morris, 1994).

Sosyal sınıf ayrımı, Paris'te Place Royale aristokrat üst sınıf konut bölgesi olarak Fransız monarşisi tarafından geliştirildiğinde, Avrupa kentleri arasında 17. yy' dan itibaren kent morfolojisinde etki etmeye başlamıştır. Londra'da 1630'da birçok meydanın ilki olarak planlanan Covent Garden, 19. yy başındaki Regent's Park gelişmesiyle sonuçlanmıştır (Morris, 1994).

Sosyal faaliyetler

Yunan ve Roma kentleri karakteristik olarak spor aktiviteleri için veya pasif izleyici eğlenceleri için binalar ve açık mekanlar içerseler de, bu yapılar ne Mezopotamyalı atalarından gelme idi, ne Avrupalı Ortaçağ ve Rönesans'taki ardıllarında görüldü, ne de tarihi İslam kentinde mevcuttu. Bu farklılığın temel bir nedeni boş vakitlerdi ki M.Ö 3. yy' da Roma'da yılda 200 gündü. Kalabalık toplulukları koruyabilecek örtü sistemleri yapmak son zamanlara kadar mümkün olamadığı için iklim de belirleyici bir etkendi (Morris, 1994).

3.2.3 Yerleşim belirleyicileri

Organik büyüme yerleşimleri ve planlı tiplerin her ikisinin de bölgelerindeki varoluş nedenleri kılavuz niteliğinde gereklidir. Bunlara yerleşim belirleyicileri diyebiliriz (Morris, 1994).

Organik büyüme yerleşimleri

Bir kent yerleşimi için mutlaka içme suyu ve sürekli yiyecek kaynaklarının olması zorunludur. Bunlar temel yerleşim belirleyicileridir. Suyu deniz araçlarıyla elde eden Kuveyt kenti istisnası dışında, içme suyu olmaksızın yerleşim mümkün değildi. Benzer şekilde Çatal Höyük için de yiyecek getirtiliyordu, fakat tarihte böyle suni yerleşimler çok az sayıda ve nadiren olabilir (Morris, 1994).

Hem doğal güçlere, hem de rakiplerin askeri tutkularına karşı bir yerleşimin savunma potansiyeli genelde daha yüksek bir arazide konumlanmakla sonuçlanır. İspanya'nın güneyindeki Ronda buna iyi bir örnektir. Vadi yerleşimleri ya da yüksek bir arazinin rüzgar almayan tarafı iklime karşı korunaklı bir bölge sağlar (Morris, 1994).

Ticaret kırsal yerleşimler ve kentsel statüdeki bölgeler arasında değişen bir ekonomik fonksiyondur. Ticari faaliyet genellikle yolların kesiştiği yerde veya toprakla suyun buluştuğu yerde, tüccarların ve müşterilerinin ulaşımını kolaylaştıracak şekilde konumlanmıştır (Morris, 1994).

Planlı kentsel yerleşimler

Bu tür yerleşim belirleyicileri ikiye ayrılır: birincisi, planlı yeni bir kent için yer seçiminde kullanılan hazır yerleşim kriterleri – ki bunlar organik büyüme etkenleriyle aynıdır – ikincisi bölgesel ya da ulusal yerleşimlerdeki sosyal, politik ve ekonomik nedenler. Bu ikinci grup aşağıdaki kriterlerden oluşmaktadır (Morris, 1994).

Birinci kriter, ele geçirilmiş veya çatışma halinde olan bir bölgenin stratejik(askeri) kontrolüdür. İkincisi, ticari ve tarımsal olanaklar tarih boyunca yeni yerlere sahip olmak için bir dürtü oluşturmuştur. Koloni yerleşmelerinde Yunanlılar ilk niyetlerini bu yönde gerçekleştirirler. Üçüncüsü, tipik olarak fetih sonrasında, mineral bolluğunun işletilmesidir. Romalılar bu nedenle yeni kentler buldukları Britanya ve İspanya'ya gitmişlerdir.

Dördüncüsü, iş ve gelişmiş kentsel ortamların sağlanabileceği, tarımın elverişli olduğu topraklarda nüfus fazlasının yerleştirilmesi. Yunan kolonilerinin ikinci amacı da budur (Morris, 1994).

Bu yerleşim belirleyicilerine ek olarak, mistik ve dini nedenlerle bulunan yerleşimler de mevcuttu. Hac merkezleri olarak bu kutsal yerler için önemli ölçüde ekonomik güç gerekli idi. Eski Yunan'da Olimpia, Delfi, Epidaurus, Arabistan'da Mekke bu yerlere örnektir (Morris, 1994).

3.3. Mekansal Algılama

İyi bir kentsel çevre yaratmak için kenti oluşturan elemanları ve kentsel biçimin oluşma etkenlerini bilmenin yanında, içinde bulunduğumuz çevreyi bir bütün olarak açıklayabilmek gereklidir. Kenti açıklayabilmek için de öncelikle birey olarak kenti algılayabilmemiz gereklidir.

Mekanın farkında olmak zihinsel bir aktivitenin ötesinde bir şeydir. Bütün duyuları ve duyguları bütünleştirir ve bireyin bütün benliği ile katılımını gerektirir (Bacon, 1975).

Mimari formlar, dokular, malzemeler, ışık ve gölge ayarları, renk; bunların hepsi mekanı açıklayan bir nitelik veya ruh aşlamak için bir araya gelmektedir. Mimarının niteliği, bu elemanları kullanırken ve iletirken tasarımcının stili ile belirlenmektedir (Bacon, 1975)

Her an gözün görebileceğinden, kulağın duyabileceğinden fazlası vardır kentte, keşfedilmeyi bekleyen bir dekor, bir manzara vardır. Hiçbir şey kendi başına algılanmaz, çevresiyle, kendisini doğuran olaylar zinciriyle, geçmiş yaşantıların anısıyla ilintili olarak algılanır. Bir kentteki hareketli elemanlar, özellikle de insanlar ve onların faaliyetleri, sabit fiziksel bölümler kadar önemlidir. Kent eğer bir gösteri alanı ise, bizler sadece izleyenler değiliz, diğer katılanlarla aynı sahneyi paylaşmaktayız. Genellikle zihnimizde yer alan kentsel algımız süreklilik göstermez, dikkatimizi çeken başka şeylerle bölünür. Hemen hemen bütün duyularımız devrededir, kentin imgesi de bütün bunların bir birleşimidir (Lynch, 1960).

Kevin Lynch'in "Kentin İmgesi" adlı kitabında ifade ettiği tanımına göre okunaklılık, kentin bölümlerinin kolaylıkla tanınması ve anlaşılabilir bir kalıba oturtulabilmesi anlamına gelen görsel bir niteliktir.

Açıklık ve okunabilirlik şüphesiz güzel bir kentin en önemli özelliği olmasına rağmen, kentsel ölçekteki çevreleri düşündüğümüzde, ölçü, zaman ve karmaşıklık (complexity) faktörleri de önem kazanır. Bunu anlamak için kenti yaşayanlarıyla algılanan bir şey olarak düşünmeliyiz (Lynch, 1960).

Modern kentlerde yaşayan insanlar için yolunu tümüyle kaybetmek belki de oldukça az rastlanan bir olaydır. Ama yolunu kaybetme şanssızlığına bir kez uğranınca şanssızlıkla birlikte korku, hatta dehşet duygusu gelir. İyi bir çevresel imge, zihinde o imgeyi taşıyan kişiye duygusal açıdan güvenlikte olduğu duygusunu verir. Kişi, kendisiyle dış dünya arasında uyumlu bir ilişki kurabilir. Bu yolunu şaşırmanın doğurduğu korkunun öbür yüzüdür. Ayırt edilebilir ve okunabilir bir çevre, güvenlik sağlamakla kalmaz, insan yaşamının yoğunluğunu arttırır. Fakat bunun yanı sıra gözlemci, dünyayı algılamada aktif olmalı, imgesini geliştirmede yaratıcı katkısı olmalıdır (Lynch, 1960).

Çevresel imgeler, gözlemciyle çevresi arasındaki iki yönlü bir işlemin sonucudur. Çevre bir takım farklılıklar ve bağıntılar sunar, gözlemci de gördüklerini seçer, düzenler ve bunlara anlam verir. İmge bu şekilde oluşturulur. Bireysel farklılıklar bu noktada önem taşımaz, önemli olan bir kentte oturanların çoğunluğunun zihinde taşıdığı ortak imgeleri saptamaktır (Lynch, 1960).

Bir somut nesnenin, her hangi bir gözlemcide güçlü bir imge uyandırabilme olasılığının yüksek olmasına *imgelenebilme* denir. Çevrenin zihindeki imgesinin işe yarar ve canlı bir biçimde belirlenebilmesini, güçlü bir biçimde kurulabilmesini kolaylaştıran şeyler biçim, renk ya da düzenlemedir. Buna okunabilirlik de denilebilir; bu durumda nesneler yalnızca görünebilmekle kalmaz, duylara çarpıcı bir biçimde sunulurlar (Lynch, 1960).

İmgelenebilmiş kent, iyi biçimlendirilmiş, farklı ve ilginç görünür, kavranışı basittir. Fakat, imgelenebilme kavramı mutlaka sabit, sınırlı, kesin, birleşik ya da düzene sokulmuş bir şey çağrıştırmamalıdır. Tasarımcıların problemi, insan gözünün parçaları tanıyıp bütünü kolaylıkla kurabileceği şekilde görünümün bütününe biçimlendirmek olmalıdır (Lynch, 1960).

Suzanne Langer: “Mimarlık, bütün çevrenin görünür kılınmış biçimidir” (Lynch, 1960).

Kentsel çevrenin okunabilmesi ve imgelenebilmesinde en büyük etken, tasarımcı ve kent yaşıyanın ortak kararları ile kentsel formların oluşturulmasıdır. Burada tasarımcıya önemli bir görev düşmektedir.

Mimari, bakmak için değil içinde yaşamak içindir. Bizi derinliklerine çeker ve içinde hareket halinde olan bütün insanlarla birlikte bir tecrübeye dahil eder. Tasarımcının sorunu fasadlar veya mimari kütle yaratmak değil, fakat insanı saran bir tecrübe yaratmaktır (Bacon, 1975).

Kent bir insan sanatıdır, paylaşılan bir tecrübedir, sanatçının birçok sayıda değer bilen insan potansiyeli ile bulunduğu yerdir. Tasarımcının görevi bir fikir üretmek ve bu fikri öyle bir yolla topluma aşılacak ve insanların kafasında geliştirmektir ki sonuçta ortaya çıkan ürün orijinal düşünce ile yakın olmalıdır (Bacon, 1975).

Bu yüzden tasarımcı zaman ve mekan içinde çalışır; biçimleri kentin strüktüründe yer alan organik canlılık ifadeleri olarak tasarlar, ve bütün gelişmeler akışında ortaya çıkan formların anlamını toplumun aklında yerleştirir (Bacon, 1975).

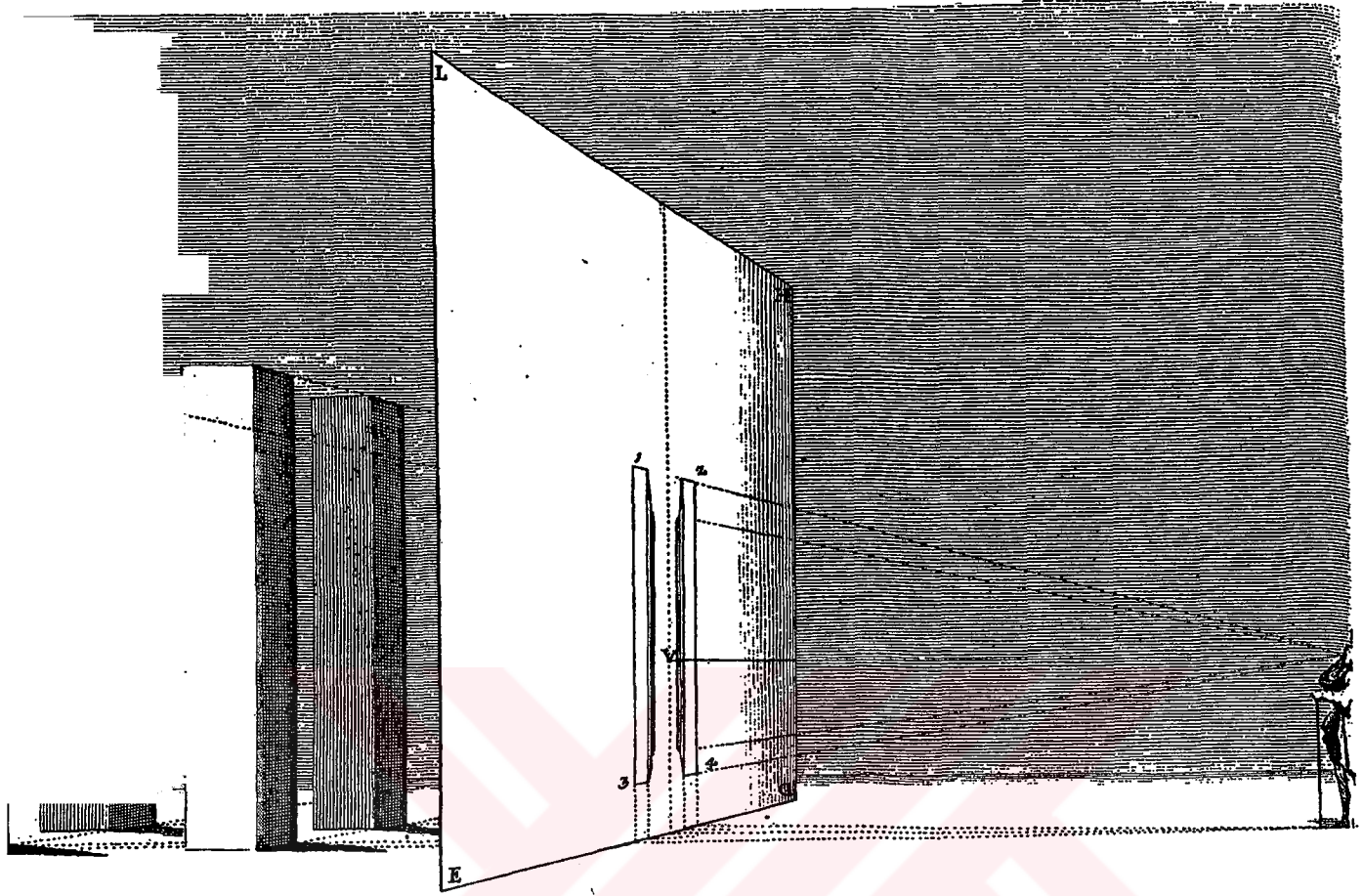
Gerçek katılım, toplumun ve tasarımcının, bir kentin planlamasını ve inşasını bir sanat ürününe dönüştürdüğü zaman gerçekleşir (Bacon, 1975).

Mekan hareketle belirlenir. Boşluğun mimarinin ayırıcı öğesi olması onun en gerçek yaşam değerlerinin ifadesi olmasındandır. Canlı varlık hareketlidir. Hareket ise ancak boşlukta olabilir. Böylece mekan içindeki potansiyel olanaklarına göre tanımlanacaktır (Kuban, 1992).

Bir tasarımın bir sanat ürünü olması için, onun katılımcıda yarattığı izlenimler sadece sürekli değil, her an ve her açıdan ahenkli olmalıdır (Bacon, 1975).

Görsel resmin değişmesi sadece duysal tecrübenin başlangıcıdır; ışıktan gölgeye, sıcaktan soğuğa, gürültüden sessizliğe değişimler, mekanlara ait kokuların akışı, ve yerdeki yüzeyin dokusal niteliği, bütün olarak önemlidir (Bacon, 1975).

Buna göre kent yaşıyanı, kentsel mekanı yalnızca sabit bir noktadan algılanmasının yanında, mekanın içinde hareket eder ve mekanı farklı açılardan gözlemler. Kentsel mekan, mekanlar dizisinden oluşmaktadır ve bu mekanlardaki birey, toplum ve araç hareketi göz önünde bulundurularak tasarlanmalıdır.

Şekil 3.1 Kavrama – sunuş- gerçekleştirme ilişkisi, Andrea Pozzo, 1723, Roma
(Bacon, 1975)

Andrea Pozzo'ya ait, Roma'da 1723'de basılmış olan *Prospettiva de' Pittori ed Architetti*'den alınmış olan resim, kavrama, sunuş ve gerçekleştirme ilişkileri problemini ortaya koymaktadır (Bacon, 1975).

Kavrama, farklı dönemlere ait filozofik, dini, ve bilimsel düşüncelerle desteklenen, yaşayan ve sürekli değişen bir güçtür. Mimarın boşlukta tasarım yaparken tecrübe ettiği temel güçtür. Sunuş mekansal düşüncelerin somut imgelere indirgendiği araçtır, ve gerçekleştirme üç boyutlu kesin formlar ortaya koymaktır. Büyük bir tasarım ancak bu üç eleman uyumlu olduğu zaman üretilebilir (Bacon, 1975).

Pozzo'nun resmindeki Rönesans insanı, mekanı kendi dönemine ait bireyi ve birey tecrübesini vurgulayan yeni hümanizm çerçevesinde kavramaktadır. Kafasındaki imajlar yeni bir sunuş yöntemi olan bilimsel perspektif ile desteklenmektedir. Böylece bu resim, hem varolan bir gerçeğin resim düzlemindeki sunuşunu, hem de tam tersi olan tasarımcının aklındaki üç boyutlu hayali bir düşüncenin izdüşümünü tasvir etmektedir (Bacon, 1975).

Strüktürü oluşturan düşünce ve düşünceyi oluşturan strüktür olarak bitmeyen bir etkileşimle bu iki faz birbirini etkilemektedir (Bacon, 1975).

Ortaçağda algılama ve kavrama genellikle ayrılmaz kavramlardı, ve sunuş veya iletişim problemi büyük ölçüde basite indirgenmiş durumdaydı çünkü çoğunlukla tasarımcı ve uygulamacı aynı kişilerdi. Rönesans döneminde yapılar ve yapıların sunuş tarzları bir uyum içinde idi çünkü yapı tasarımı bilimsel perspektifle üretilen bir biçim geliştirmesiydi (Bacon, 1975).

Bugün tasarım problemlerimiz perspektifle sunuş kapasitesini aşan kompleks bir mertebeye ulaşmıştır. Bu yüzden geleneksel sunuş iletişim anlamında yetersiz kalmaktadır, ve modern tasarımcının düşüncelerini formüle etmesinde gereken semboller elde etmede başarısızdır (Bacon, 1975).

Çizelge 3.1 Tarihin dört döneminde kavrama, sunuş ve gerçekleştirme ile ilgili bir özet.

	KAVRAMA	SUNUŞ	GERÇEKLEŞTİRME
ORTAÇAĞ Sezgiyle oluşturulan tasarım	Bütün çevrenin farkında olmak	Farklı açılardan eşzamanda birçok obje	Çevresiyle bütünleşmiş konstrüksiyon
RÖNESANS Birey merkezli tasarım	Belirli bir anda bireyin gözlemi	Rasyonel, rijit, mekanda bir objeye ait tek kaçışlı perspektif	Çevresinden kopuk, tek, kendisine yeten binalar
BAROK Tek hareket sistemi	Zamanda tek bir süreklilik olarak tecrübe	Birden fazla düzlemin kaybolan bir noktada aynı zamanda geri çekilmesi	Tek bir aks üzerinde hareketle bağlantılı yapılar
MODERN Eşzamanlı hareket sistemi	Mekan-zaman ilişkisi	?	?

Bacon (1975), bu tabloyu 1967'de hazırladıktan sonra, lazer ışınlarıyla mekanda üç boyutlu projeksiyonun yeni geliştiğini belirtiyor, ve bu gelişmenin modern çağda sunuş aracı olarak kullanılabileceğini ve tabloda dördüncü satırda ortadaki kutuda “?” yerine kullanılabileceğini öneriyor. En sağdaki “?” olan kutunun ise gelecekteki nesiller tarafından doldurulacağını belirtiyor.

3.4. Mekan ve zaman

Mimarinin başlıca amaçlarından biri hayatın heyecanını arttırmaktır. Bu yüzden mimari farklı aktiviteler için farklı mekanlar sağlamalıdır, ve onları öyle bir yolla belirginleştirmelidir ki, onlarda yer alan kendine özgü yaşama sevinci daha da güçlendirilmelidir (Bacon, 1975).

Hayat devam eden bir tecrübeler akışıdır; zamanın her anı daha önceki bir tecrübeden önde gelir ve gelecek tecrübeler için başlangıç oluşturur. Eğer hayatın bir amacının devam eden uyumlu tecrübeler akışının başarılmaması olduğunu kabul ediyorsak, o zaman mekanların birbirleri ile ilişkisi, zamanla tecrübe edildikçe, başlıca bir tasarım problemi olmaktadır. Bu açıdan bakıldığı zaman mimari, hiçbir tek bölümü ondan önce veya sonra yer alan kısımlar olmadan düşünülemeyen şiir ve müzik sanatları ile birlikte yer almaktadır (Bacon, 1975).

Mimaride olduğu gibi, daha büyük ölçekte “kent” de boşlukta inşa edilen, uzun bir zaman sürecinde algılanabilen bir şeydir. Kentsel tasarım zamanla ilgili bir sanattır, fakat yine zaman boyutunun yer aldığı müzikte olduğu gibi, kontrollü ve sınırlı elemanlar dizisi ile bir bütün oluşturması nadir rastlanan bir şeydir. Değişik dönemlerde ve değişik insanlar tarafından kentsel elemanların düzeni bozulur, değiştirilir. Bu durum her saat ve her mevsimde gözlemlenebilir (Lynch, 1960).

Kent sadece değişik sınıflara ait ve değişik karakterden oluşan milyonlarca insan tarafından algılanan bir obje değil, onu kendilerince nedenlerle sürekli değiştiren uygulamacıların ürünüdür. Bazen genel hatlarıyla aynı kalsa da detayda sürekli değişmektedir. Büyümesinde ve formunda sadece bölgesel kontroller gerçekleşmektedir. Hiçbir zaman sonuç yoktur, sürekli devam eden safhalardan oluşur. Buna göre şüphe yok ki, kentlere biçim verme sanatı, mimari, müzik veya edebiyattan oldukça farklıdır. Bu sanatlardan bir şeyler alabilir fakat bunların aynısı olamaz (Lynch, 1960).

Tasarımcıların bütünüyle ahenkli bir hayat tecrübesi için bir yer sağlaması gerektiği için, tasarımlarının kapsamı bütün bir günü, bütün bir kenti içermelidir (Bacon, 1975).

3.5. Kentsel Mekanın Bileşenleri: Meydan ve Sokak

Kentsel mekanı oluşturan iki temel eleman sokak ve meydandır. İç mekan kategorisinde koridor ve oda söz konusu olmaktadır. Her iki mekansal formun da geometrik karakteristikleri

aynıdır. Sadece onları sınırlandıran duvarların boyutları, ve işlev ve dolaşım modellerinde farklılık göstermektedirler (Krier, 1991).

Meydan, insanın kentsel mekanı kullanmasında ilk keşfettiği yoldur. Bir açık mekan etrafında evlerin gruplaşması ile oluşturulmuştur. Bu düzenleme içte kalan mekanın iyi bir şekilde kontrol edilmesini sağlıyordu, aynı zamanda dışardan gelen saldırılara karşı savunmayı kolaylaştırıyordu. Bu türde avlu genellikle sembolik bir değer taşımaktadır ve bu yüzden birçok kutsal mekanın inşasında model olarak seçilmiştir (Agora, Forum, manastır, cami avlusu). Merkezi bir avlunun etrafında evlerin yapılmasının keşfi ile bu mekansal örnek gelecek için model oluşturmuştur. Burada meydan etrafında tek bir konut olarak odalar merkezi bir avlu etrafında düzenlenmektedir (Krier, 1991).

Sokak, merkezi meydan etrafında uygun olan yerlere binalar yapıldıktan sonra bir yerleşimin yayılması ile ortaya çıkan bir üründür. Arazinin bölünmesinde bir iskelet oluşturur ve arsalara geçiş sağlar. Boyutları açısından vakit geçirmek için daha çekici bir mekan olan meydandan daha işlevsel özelliktedir. Sokaktaki mimari fon sadece içinden geçerken algılanmaktadır (Krier, 1991).

3.6. Kentsel Mekanların Tipik Özellikleri

3.6.1. Binalar, anıtlar ve kent meydanları arasındaki ilişki

Camillo Sitte, “Kentleri İnşa Etme Sanatı” (The Art of Building Cities) adlı kitabında, açık mekanlarda olması gereken ideal özellikleri anlatmıştır, ve özellikle İtalyan meydanlarını inceleyerek ve bunlarla modern açık alanlar arasında karşılaştırmalar yapmıştır.

Avrupa’nın güneyinde ve özellikle eski kent biçimlerinin ve geleneklerin asırlarca, hatta bazı yerlerde günümüze kadar canlı tutulduğu İtalya’da, kent meydanları hala eski forum tipinde yapılmaya devam etmektedir. Kamu hayatındaki rollerini korumuşlardır. Çevrelerini saran binalarla olan doğal ilişkileri hala rahatlıkla fark edilmektedir. Forum, agora ve pazar meydanı arasındaki ayrım da korunmuştur. Eski tarihlerde, önemli binaları bir yerde toplamaya ve oluşan bu kamu merkezini tarihi anıları geri getiren ve Ortaçağ ve Rönesans boyunca kentlerin gururunu ve zaferini ifade eden çeşmeler, anıtlar ve heykellerle süslemeye eğilim vardı (Sitte, 1979).

Trafiğin yoğun olduğu yerler buralardı. Buralarda halk festivalleri ve tiyatro gösterileri yapılıyordu. Resmi törenler buralarda yapılıyordu ve kanunlar ilan ediliyordu. İtalya'da değişen ortamlara göre nadiren tek olmak üzere iki veya üç kamu mekanı, bu pratik amaçlara hizmet ediyordu (Sitte, 1979).

Maddi ve manevi olarak iki gücün varlığı iki önemli merkez gerektiriyordu: birincisi, çan kulesi, vaftiz yeri ve rahip evini barındıran kilise meydanı; diğeri kraliyet rezidansını oluşturan saray meydanıdır (Sitte, 1979).

Geçmiş yüzyıllarda kent meydanının kamu hayatındaki önemli fonksiyonu belirgindir. Rönesans döneminde, her şeyin birlikte oluşarak bitmiş bir sanatsal etki yarattığı Atina'daki Akropol tarzında başyapıtlar görülmüştür (Sitte, 1979).

Genelde modern dönem kusursuz grupların oluşturulmasını desteklemiyor. Sanatın anavatanında bulunan kentler bile saray ve konutlarla aynı kaderi paylaşıyor. Belirgin karakterlerini kaybediyorlar. Kuzey mimarisinden olduğu kadar güney ülkelerinden de alınan motifler karışımını temsil etmektedirler. İnsanlar değiştikçe düşünceler ve zevkler de karışmıştır. Yöresel özellikler giderek yok olmaktadır (Sitte, 1979).

Ortaçağ ve Rönesans'ta kent meydanları pratik amaçlar için kullanılıyordu ve çevrelerindeki binalarla bir bütünlük oluşturuyordu. Bugün araçların durması için en iyi yerler olarak hizmet ediyorlar ve onlara hükmeden binalarla hiçbir ilişki kurmuyorlar. ... Pazar zamanında hal binalarının önünde artık kalabalıklar oluşmuyor. Kısaca eski zamanlarda en yoğun olan kamu binalarının yakınındaki bölgelerdeki heyecan yok olmuş. Bu yüzden de kent meydanlarının görkemine katkıda bulunan değerleri geniş çapta yitirilmiş (Sitte, 1979).

3.6.2. Kamu mekanlarının açık merkezleri

Anıtların kent meydanlarının kenarında yerleştirilmesi gerektiğine dair antik dönemlere ait kurala, Ortaçağ'da sürdürülen ve anıt ve çeşmelerin meydanların trafikten uzak noktalarına konmasını öneren prensip eklenebilir. Bu prensipler sanatsal etkiyi yakalamadaki bazı engelleri ortadan kaldırmaktadır. Anıtların, görkemli binaların ve zengin bir şekilde süslenmiş kapıların aksında konumlandırılmasından kaçınmak gerekir, çünkü bu durum emek harcanmış mimari eseri gözlerden saklamaktadır; ve aynı şekilde bir anıt için de zengin ve süslü bir arka fon pek uygun değildir (Sitte, 1979).

Bu prensip sadece anıt ve çeşmeler için değil, her tipte konstrüksiyon için, özellikle de kiliseler için uygulanmıştır. İstisnasız büyük yerleşimlerin merkezi alanını kaplayan kiliseler, antikitede bu şekilde yerleştirilmeyordu. İtalya’da her zaman kiliseler, bir ya da birkaç cephesi ile, birlikte açık mekan grupları oluşturdıkları diğer binaları karşılayacak şekilde geri çekilmişlerdir. Padua’nın kiliseleri bu anlamda klasikleri oluşturmaktadır (Sitte, 1979).

Kent meydanlarının kenarlarında yerleştirilen anıtsal binalar için ferahlık hissi vermesi bakımından bu daha doğrudur, bu şekilde yerleşim en iyi kullanım şeklini verir ve uygun bir mesafeden bakma imkanı doğurur (Sitte, 1979).

Bu gözlemlerin hepsi, modern sistemlerimizin geçmiş yüzyıllarda gözlenen prensiplerin tam tersini teşkil ettiğini açıkça belirlemektedir (Sitte, 1979).

Modern anlayış kendi ürünlerini uygunsuz bir şekilde konumlandırmakla tatmin olmamıştır. Ayrıca eski ustaların eserlerini onları çevreleyen yapılardan kopararak geliştirmiştir. Komşu binalarla bir armoni oluşturmak üzere tasarlandıkları ve onlarsız değer kaybedecekleri gayet aşikar olsa da bunu yaparken tereddüt etmemiştir. Bir sanat eseri kendisi için seçilen yerden farklı bir yere konduğu zaman, esas niteliğinin bir kısmını yitirmektedir ve onu tasarlayan sanatçıya büyük bir yanlış yapılmaktadır (Sitte, 1979).

3.6.3. Kent meydanının kapalılık özelliği

Kilise ve sarayları diğer binaları karşılayacak şekilde geriye çekerek konumlandırma uygulaması, akla eski forumları ve onların diğer kamu binalarıyla oluşturduğu kesintisiz bütünlük gelmektedir. Ortaçağ ve Rönesans sırasında oluşan halk meydanlarını incelerken, özellikle İtalya’da, bu dokunun geleneklerle yıllarca elde edildiği görülmektedir. Eski meydanlar kolektif ve uyumlu bir etki oluşturmaktadır çünkü kapalıdırlar. Aslında, halk meydanı adını kent merkezinde bir açılma niteliğinde olmasından almıştır. Şimdi bu terimi dört cadde ile sınırlandırılan herhangi bir arazi parseli olarak belirtiyoruz (Sitte, 1979).

Bu bir kamu sağlığı memurunu veya bir teknisyeni tatmin edebilir, fakat bir sanatçı için bu birkaç dönümlük arazi henüz bir halk meydanı değildir. Bir alana nitelik ve önem kazandırmak için birçok şey yapılması gerekir. Tefrişli ve tefrişsiz odalar olduğu gibi, tamamlanmış ve tamamlanmamış meydanlardan da bahsedebiliriz. Oda ve meydanın her ikisi için de esas olan şey mekanın kapalılık niteliğidir. Şimdi şehir planlarıyla uğraşanlar

tarafından ihmal edilmesine rağmen, herhangi bir sanatsal etki için en önemli koşuldur (Sitte, 1979).

Buna zıt olarak eskiler, en değişik ortamlarda bu koşulu yerine getirmek için çeşitli metotlar uygulamışlardır. Gelenekle desteklendikleri ve sokakların darlığı ve daha az aktif olan trafik hareketinin avantajları kullandıkları doğrudur. Fakat bu yardımlar olmadan da yetenekleri ve sanatsal hislerini çarpıcı bir şekilde sunuyorlardı (Sitte, 1979).

Bugün bir kenti “modernize” etmeye karar verildiğinde, bütün engeller ortadan kaldırılarak kamu mekanının sınırlarında büyük yarıklar açılırdı. Eski sokakların meydana açılış şekli modern kent plancılarınıninkine zıt bir tarzdadır, ve bunda sadece şans rol oynamamaktadır. Bugünkü uygulama meydanın her köşesinde dik açıyla sokakları birleştirmek, meydan bütünlüğünde mümkün olduğunca büyük bir yarık açmak ve kapalılık etkisini bozmaktan ibarettir. Eski yöntemler tamamıyla farklı idi. Meydanın her açısında sadece bir sokak olması için bir çaba vardı. Ayrıca köşelere gelen üç ya da dört sokağın her biri farklı bir tarafa yöneliyordu. Bu ilginç düzenleme o kadar sıklıkla oluşturuluyordu ki, eski kent inşasının en bilinçli prensiplerinden biri olarak düşünülebilir (Sitte, 1979).

Dikkatli bir araştırma bize türbin kolları şeklindeki sokak açılımları düzenlemesinin bir çok avantajları olduğunu gösteriyor. Meydanın herhangi bir bölümünden, ona açılan sokaklardan sadece bir yönde çıkış vardır ve böylece binaların kapalılığı bozulmamaktadır. Hatta meydan tamamen kapalı görünmektedir, perspektif etkileriyle binalar birbirini gizlemektedir ve açılımlar görünmemektedir. Bunda yer alan sır, meydana giren sokakların görünen çizgilere dik açıyla gelmesidir (Sitte, 1979).

Eskiler meydanlarını kapalı tutmak için başka yöntemlere de başvurmuşlardır. Genellikle bir sokağın sonsuza giden perspektif etkisini, anıtsal bir kapı veya bir arkat ile kırmışlardır. Bu mükemmel mimari doku neredeyse tamamıyla yok olmuş, veya bastırılmıştır (Sitte, 1979).

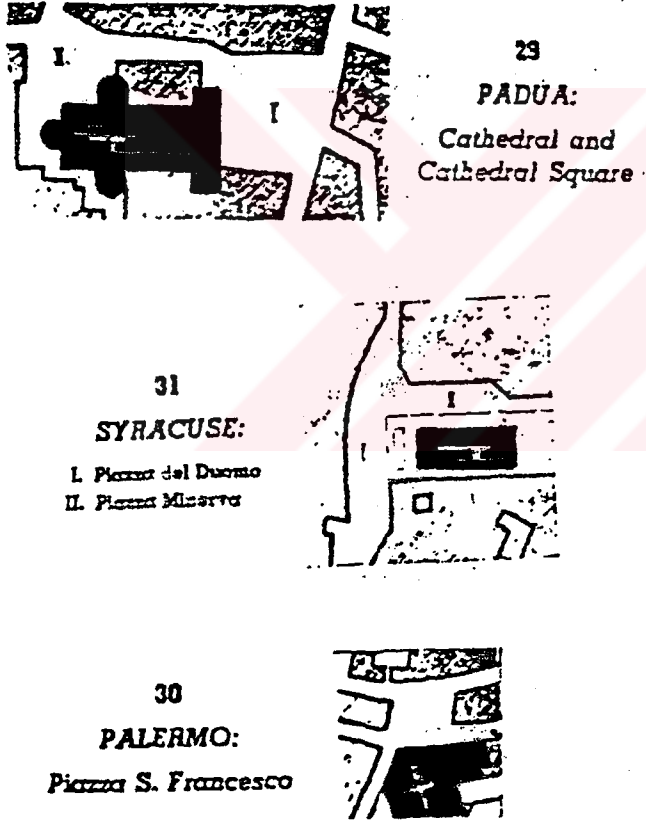
Halk meydanlarında kapalılık yaratmak için kapılarla beraber kolonlar kullanılırdı. Roma’daki Saint Peter’s bunun için en iyi örnektir. Nancy kentinde Place de la Carriere’nin yarım dairesi daha sade oranlardadır (Sitte, 1979).

Bütün bu bahsedilen mimari formlar, bundan önceki dönemlerde halk meydanlarını kapatmak için bir sistem oluşturmuştur. Bugün onları her taraftan açmak için tersine bir eğilim vardır.

Bu durum eski meydanlara zarar vermeye yönelik bir eğilimdir. bu açılmaların yapıldığı yerlerde meydanın bütünlük etkisi tamamen sıfırlanmıştır (Sitte, 1979).

3.6.4. Eski kent meydanlarının kurlsız (irregüler) olması

Bugünkü teknisyenler bitmeyen dikdörtgensel caddeler ve kusursuz simetriye sahip meydanlar yaratırken gerektiğinden çok zorluk çekiyorlar. Bu çabalar iyi bir kent görünümüne meraklı olanlar için yersiz görünüyor. Eski sanatçıların bu konudaki düşünceleri bizimkilerden oldukça farklı idi. Bunun birkaç kanıtı: Sirakuze'de Piazza dei Eremitani ve Piazza del Duomo, Padua'da Katedral Meydanı, ve Palermo'da Piazza S. Francesco (Sitte, 1979).

Şekil 3.2 Katedral ve Katedral Meydanı, Padua
Piazza dei Eremitani ve Piazza del Duomo, Siraküze
Piazza S. Francesco, Palermo (Sitte, 1979)

Bu eski meydanların tipik kurlsızlığı zaman içindeki tarihsel gelişimlerini belirlemektedir. Genellikle bu kıvrımlı sokaklar pratik nedenlere bağlanır – bir kanal, eski bir demiryolu hattı

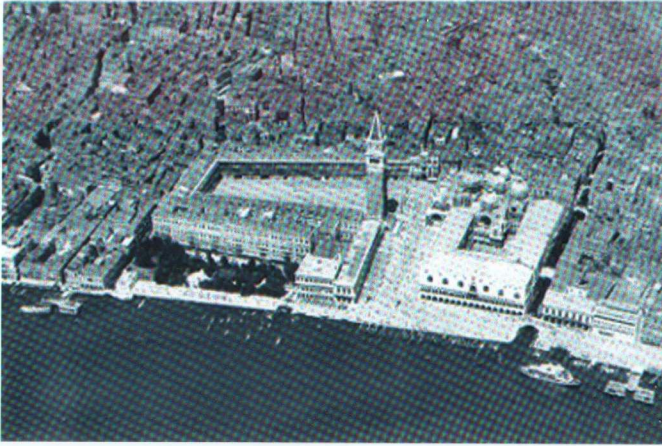
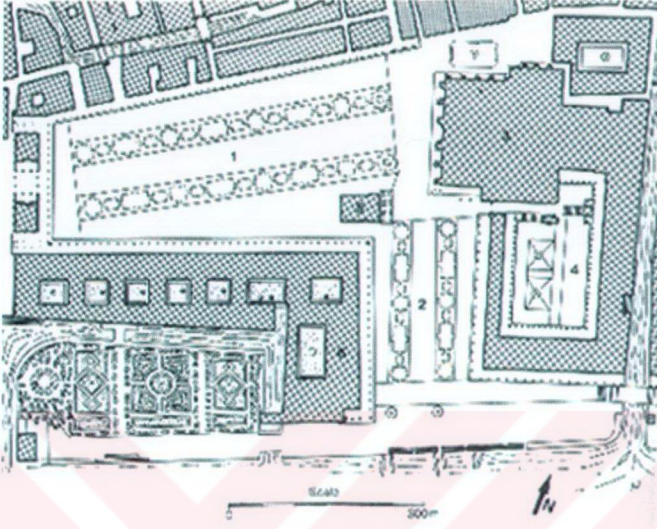
veya bir bina formu. Herkes kişisel deneyimlerle bu simetri bozukluklarının çirkin olmadığını bilmektedir. Tam tersine, doğal oldukları kadar ilgimizi de uyandırmakta ve canlı bir niteliğe sahip olmaktadır. Birçok kent bunun için iyi bir örnek sunabilir, çünkü göz hafif düzensizlikleri görmeyebilir ve açılarını değerlendiremez (Sitte, 1979).

Kendi kentine ait bir haritayı inceleyen birisi, haritada görülen büyük düzensizliklerin gerçekte bu kadar çarpıcı düzensizlikler olmadığına ikna olabilir. ...Bu şaşırtıcı değildir, çünkü bir yerin perspektif görüntüsünden planını oluşturmak çok zor bir şeydir (Sitte, 1979).

Eskiler planlarını çizim masasında tasarlamamışlardır. Binaları doğada yavaş yavaş yükselmektedir. Bu yüzden onlar doğrudan gerçekte göze çarpan etkilerle yönlendiler. Sadece kağıtta görünen simetri hatalarını düzeltmek için duraksamadılar. Siena'nın çeşitli meydanları buna kanıt önermektedir (Sitte, 1979).

Simetri – bir Yunan sözcüğü olmasına rağmen eski anlamı şimdiki anlamından oldukça farklı idi. Bir aksın sağında ve solunda aynı figürlerin olması görüşü antik devirlerde hiçbir teoriye esas teşkil etmiyordu. Grek ve Latin edebiyatında “simetri” kelimesinin anlamını araştırmaya kalkışan birisi bunun tek bir kelime ile ifade edilemeyeceğini bilmektedir. Vitruvius bile bunu bir açıklama ile ifade etmiştir: “Simetri bir işin detaylarıyla ortaya çıkan düzenli uyumdur; bir bütün olarak tasarım biçiminin ayrı detayları üzerinde verilen her bir detayın uyumudur.” Bazen simetri yerine daha net bir ifade ile oran kelimesini de kullanmıştır, fakat bu terimi kullanmayı sevmiyordu çünkü simetrinin Yunanca’da “analogia”(benzerlik) diye adlandırılan “oran”dan sonuçlandığını söylüyordu. Kısaca, oran ve simetri antik devirde aynı anlama geliyordu. İkisi arasındaki tek fark mimaride oran göze hoş gelen bir ilişki, bir daire ve bir kolon yüksekliği arasındaki ilişki gibi, öte yandan simetri aynı ilişkinin sayılarla ifade edilmesidir. Bu anlam Ortaçağ boyunca geçerliliğini korumuştur (Sitte, 1979).

Gotik sanatçıları mimari dokuları oluşturmaya başladığında ve simetri aksları ile modern anlamda daha çok ilgilenmeye başladığında, bir çizginin solunda ve sağında kalan figürlerin benzerliği görüşü teoride yerleşmeye başlamıştı. Bu fikre, anlamı değiştirilen eski bir ad verilmişti. Rönesans yazarları onu bu anlamda kullanıyordu. O zamandan beri simetri aksları kent planlarında olduğu gibi bina planlarında da sıkça kullanılmaya başlandı (Sitte, 1979).

Şekil 3.4 Piazza di san Marco ve Piazzetta (Moughtin, 1992)

3.6.6. Kuzey Avrupa’da kent meydanlarının düzenlenişi

Ortaçağ ve Rönesans sırasında Alman evinin etkisi İtalya’da bile konutların karakterini değiştirmiştir, böylece açık revakları ile avlu, antik evlerden kalan yegane eser olarak kaldı. Aynı şekilde antik tipte forum da yok oldu, çünkü İtalya halkı Avrupa’daki diğer insanlar gibi yeni bir yaşam tarzı benimsemişti. Rönesans ve antikite yapıları arasındaki fark, Kuzeyde olduğu gibi İtalya’da da çoktur, Alman Gotiği ve İtalyan Gotiği arasındaki farktan veya Alman Rönesansı ve İtalyan Rönesansı arasındaki farktan çok daha büyüktür (Sitte, 1979).

Belki İtalyan uygulaması ile kuzey ülkelerinin arasındaki fark kilise ve kilise meydanlarının yapımındadır. Kuzeyde katedraller genellikle izoledir, meydanın merkezinde olmasa da en azından kendilerini bir sokak mesafesi ile ayıracak şekilde yerleşmişlerdir. Katedrallerin bu şekilde izole olmasının genel açıklaması, daha önceden ortasında şapeli ile beraber varolan mezarlıktır. Binaların bu şekilde etrafından koparılması Gotik kiliselerde ılımlı karşılanabilir (Sitte, 1979).

Diğer binalara karşı geri çekilerek konumlanan kilise yapımındaki eski prensipler kuzey Avrupa’da uygulamadaki bazı değişikliklerle devam etmiştir. Kuzey ülkelerde kilise binalarının koparılması genel kurala bir istisnadır, ve nerede uygulandıysa mutlaka bir açıklaması vardır (Sitte, 1979).

Bu istisna antik yapı prensibinin sanatsal değerini geçersiz kılmamaktadır, çünkü eski kiliseler meydanların ortasında hiçbir zaman konumlanmamıştır. Geometrik merkezleri meydanların merkezleriyle çakışmamaktadır (Sitte, 1979).

Kuzey ülkelerinin eski meydanlarının İtalya’dakilerden sadece biçim ve ölçüde ayrıldıklarını ve irregüler olmalarının ortak özellikli olduğunu göstermek için daha ileriye gitmek pek gerekli değildir (Sitte, 1979).

İnşaat prensiplerinin değeri pazar meydanlarında kilise meydanlarından daha da belirgindir. Burada tekrar mimari kütleler ile açık mekanlar çevresinde grup oluşturma prensiplerindeki uyum görülüyor (Sitte, 1979).

Çağımız kabul edilmiş bazı standartlara göre binaları oluşturan seri üretimle belirlenmiştir. Eski sanatçılar, bunun aksine, bir meydan etrafında binalarını bütün bir kente nitelik kazandıracak şekilde nasıl yerleştireceklerini biliyorlardı (Sitte, 1979).

Antik Roma'nın resim modelleri gerçek anıların yerini aldı. Bu İtalya'da bile böyleydi. Antik çağın görkemi, antik formların imitasyonu ile çöküşe giden ve mükemmel ölçülerine erişmiş olan ortaçağ dünyasına kapıyı gösterdi. Klasik kolon ve tabanıyla, şiiirde, resimde ve heykelde Olympus tanrılarının zaferli dönüşü ile, Roma Forum'unun da yeni bir görünüşü olabileceğini varsayabiliriz, fakat durum böyle değildi. Sokaklar ve meydanlar bu tarz değışikliğınden sadece yüzey dekorasyonu ile etkilenmişlerdi. İnşa sanatındaki yenilikler meydanların yapımını etkilemişti, fakat antik prensiplere göre değil. Resim, heykel ve mimari perspektif ilkelerini uygulamakta yarışıyorlardı. Bir dizi yeni mimari formül, yeni stilleri de dahil ederek, perspektifte güçlü etkiler yaratmak hevesiyle ortaya çıkmıştır. Resimde ve tiyatro temsillerinde yeni sanatın yaratılması yeterli değildi. Binalarını, anıtlarını, çeşmelerini ve obelisklerini aynı perspektif ilkelerine göre inşa etmek mimarlara düşüyordu. Bu sanat büyük üç cepheli meydanların, kiliselerin, sarayların, resmi bahçelerin, önemli binalara yaklaşımın manzaralarını kontrol ediyordu (Sitte, 1979).

Üç kapalı ve bir de açık dördüncü kenar (izleyici tarafı olarak) ile sahne düzeninde bir mimari kuruluş her bina grubunun temel prensibi olmuştu. Bu etkili prensibin bütün güzelliğı, yeni geliştirilen perspektif ilkelerinden doğan, çağın orijinal bir ürünü idi (Sitte, 1979).

Bu zengin bir şekilde gelişen kentleri inşa etme sanatı, Barok stilleri ile doruk noktasına çıkma yolunda idi (Sitte, 1979).

Üç tarafı kapalı meydanların ilk örnekleri arasında, Floransa'da Palazzo Pitti meydanı ve 1536'da Michelangelo' nun temel prensiplerine göre başlayan Roma'da Kapitol meydanı gelir. Bu türde meydanların en iyilerinden biri, üç kenarı ile sokak kesişmeleri olmaksızın tutarlı bir mimari bütün oluşturan Viyana'da Josephsplatz meydanıdır. Viyana Barok planlamada oldukça zengindir, çünkü dönem süresince Viyana çeşitli ustaların canlı aktivite merkezi idi (Sitte, 1979).

Barok mimari sanatı eski kasırlarda ve büyük manastırların masif kompleks yapılarında dönemin kent planlamasında olduğundan daha da belirgindir, çünkü bu bina grupları iyi inşaat tecrübelerinden örnekler sağlamaktadır – binaların karşısında konumlanan kiliseler, iyi iç düzenleme, kapalı meydanlar, perspektif kontrolü, vs (Sitte, 1979).

Üç kenarı kapalı olan açık avlu Barok şatolarında daha sonraki yapılara da taşınacak yerleşmiş bir motif haline geldi. Geçtiğimiz yüzyıllara ait kraliyet konutları için sayısız plan istisnasız bu dokuyu devam ettirmiştir. Würzburg Konağı, Coblenz Kasrı, Dresden Kasrı ve birçok yerde bunun örnekleri görülebilir (Sitte, 1979).

Barok stilin gelişimi yavaş yavaş evrim geçiren tarihteki eski stillerden farklıdır. Bunun aksine modern stiller gibi, çizim masasından bir yenilik olarak birden ortaya çıkmıştır. Bu yüzden modern planlamanın sıkıcılığını aynı kökene sahip olmalarına bağlayamayız (Sitte, 1979).

Barok stilde, sadece kağıt üzerinde değil, gerçekte de hoş bir görünüm elde etmek için zengin süsleme ve planlama vardır. Perspektif etkilerinin kontrolü ve ustalıkla meydan düzenlemesi önemli özellikleridir. Bu esas özellikler antik prensiplerle geliştirilmiş olsaydı, dönemin ürünleri kent planlaması sanatında zirveye ulaşabilirdi (Sitte, 1979).

3.6.7. Meydanlarda mekansal nitelik faktörü

Hedman ve Jazsevski, “Kentsel Tasarımın Temel İlkeleri” adlı kitapta, meydanlarda mekansal niteliğin birbiriyle ilişkili yedi faktörle kontrol edilmekte olduğunu belirtmektedirler:

Ölçü, biçim, devamlılık, çevreleyen binaların yüksekliği, döşeme konfigürasyonu, çevreleyen binaların mimari özellikleri ve heykel (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Ölçü:

Meydan büyüdükçe üç boyutlu bir etki yaratmak daha zorlaşır. Araştırmalar maksimum olarak yaklaşık 200 x 500 fit değerinde bir ölçü öngörüyor. Bu ölçülere daha önceki yüzyıllara ait, mimarinin daha tutarlı olduğu Avrupa meydanları üzerindeki araştırmalarla varılmıştır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Bir meydanın optimum ölçüsü çevresini saran, çevreleyen binaların yüksekliğine de bağlıdır; genellikle genişlik yüksekliğin üç katını geçmemelidir, bunun yanında belli koşullar altında bu ölçü dört katına da çıkarılabilir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Çerçeve yüksekliği:

Çerçeveyi oluşturan binaların yüksekliği %25'ten fazla oranda değişmemelidir. Çerçeve ne kadar birörnek olursa, mekanın yüksekliğini belirlemek için gözle görünmeyen tavanın varlığını hissetmek o kadar kolay olur. Bir maksimum yükseklik açıklaması yoktur, fakat meydan yüzeyine bol miktarda gün ışığı girmesi insanların kullanımı ve hoşlanması için çok önemlidir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Belli koşullar altında, yüksekliğin genişliğe oranı 1:2 olan cadde mekanını etkili bir şekilde tanımlayan oran, meydan tasarımında 1:4'e düşürülebilir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Biçim:

Meydanın biçimi, herhangi bir noktadan, mekanın bütünüyle tecrübe edilmesine olanak vermelidir. Mekanın basit ve anlaşılır olması da gerekli bir niteliktir.

Meydanı tanımlayan duvarların yönleri, meydan bütünlüğündeki boşlukları telafi etmeye yardımcı olur. Merkezi bir hacmi saran ve koruyan içbükey kıvrımlı duvarlar, mekanı oluşturmada oldukça etkilidir; onların kullanımı meydan çevresinde önlenemeyen bir boşluğu dengelemeye yardımcı olur. Michelangelo, Kapitol Meydanında eksik olan dördüncü duvar problemini, yan duvarların açık olan tarafını içe doğru çevirerek çözmüştür (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Döşeme konfigürasyonu:

Bir meydanı oluşturan binalar güçlü bir etkiye sahipse ve tasarım ilişkileri önemliyse, en az engeli teşkil edecek düz bir meydan döşemesi yapmak uygun olur. Öte yandan binalar birbiriyle uyumsuz ise ve çerçevede ciddi bir yarıklık varsa, bu durumda meydan döşemesini dikkatli bir şekilde biçimlendirmek eksiklikleri dengelemek için kullanılabilir. Meydan zeminini bina kotundan birkaç basamak alçaltmak merkezi mekanı çevreleyen etkili çizgiler oluşturur. Zeminin çanak formunda biçimlendirmek, zeminle duvarların etkisini güçlendiren bir mekan yakalamayı sağlar (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Devamlılık:

Meydan çerçevesi geniş otoyollarla veya diğer açıklıklarla bozulduğu zaman, biçimin niteliği ve kapalılık etkisi zayıflamaktadır. Çerçeveyi yaran caddeler aynı zamanda meydanı da işgal etmektedirler, ve eğer trafik yoğun ise araçların hareketiyle mekanı bölerek mekanın algılanmasını da engelleyecektir. Çerçeveye giren bir yol meydan mekanının bir parçası olur, ve meydanı bu yoldan ayrı olarak düşünmek tasarım hatalarına neden olabilir. Bir meydan bütünlüğünde tolerans gösterilebilecek açıklıkların ölçüsü ve sayısı o meydanın mimarisinin gücüne bağlıdır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Mimari karakteristikler:

Bir meydanı tanımlamak için sokak mekanını tanımlamada gereken mimari niteliklere ek olarak daha büyük ölçülerde mekan için bazı özellikler olması gerekmektedir. Amaç bireyin mekanın hacmini algılayacağı bir üç boyutlu grafik yaratarak açıklanabilir. Bu grafiğin en önemli çizgileri zeminde değil, havadadır ve çevredeki binalar tarafından sağlanan gizli doğru ve düzlemlerden oluşur. Yükseklik artışları, mekanı farklı seviyelerde çevreleyen kenar sıralarıyla belirlenebilir. Derin nişli pencere ve kapılarla oluşan aks çizgileri mekanı alt bölgelere ayırmaya yardımcı olur. Bitişik binaların birleşim noktalarıyla tanımlanan düşey düzlem bir mekan ve uzaklık ölçüsü yaratır. Bu tip özelliklerin toplu olarak oluşturduğu etki insanların mekanı algılamasını sağlar (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Heykel:

Heykeller meydan mekanının ifade edilmesinde önemli rol oynamaktadır. İçinde bulundukları mekanın değerini arttırdıkları kadar azaltma ihtimalleri de yüksektir. Heykelleri anıtlar olarak değerlendiren Camillo Sitte, bu objelerin meydan mekanındaki konumları üzerindeki düşüncelerine daha önceki başlıklarda değinmiştir.

3.7. Kentsel Mekanda Biçim, Ölçek ve Oran

Bir insanın dünyaya bakarken normal duruşu, binalara ve sokak cephelerine göre seyirci pozisyonundadır. Bu tiyatronun sahnesinde, özelliklerin net olarak görüldüğü alanlar ve sadece keskin hatlı formların algılandığı alanlar vardır. İnsan gözüne göre kentsel mekan

tasarımında, insanların gördüğünü sandığından daha fazlasını gördüğünü hatırlamak gerekir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

İnsanların görme şekli ve insan gözünün nasıl çalıştığı, insanların çevrelerindeki dünyayı nasıl tecrübe ettiğinde anahtar rol oynamaktadır. İnsanlar ayakta geçirdiği çoğu saatlerde, sadece görüş alanlarının merkezindeki gözlerinin odaklandığı şeyleri görmede bilinçlidirler. Kenarda kalan görüntünün rolü sadece bir hareketle insanları uyardığında fark edilmektedir. Yatay bir düzlemde çoğu insan 180 dereceden fazla bir açıda görmektedir, ve düşey bir düzlemde görüş açısı yaklaşık 130 derecedir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Bir odadan farklı olarak, bir meydanın duvarlarının arasındaki mekanın yüksekliğini tanımlamak için tavanı yoktur ve bir meydandan farklı olarak sokak mekanını tanımlamak için bir sokağın sadece iki duvarı vardır. Eğer caddenin genişliğine göre duvarlar alçaksa, mekanla bütünleşme duygusu yaratmak için yeterli özellikler yok demektir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

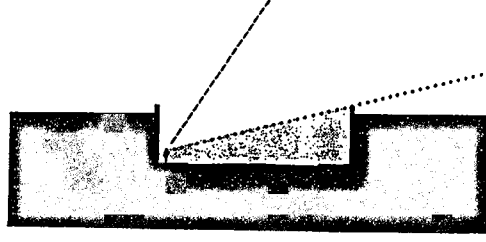
3.7.1. Sokak mekanında yükseklik ve genişlik oranları

Duvar yüksekliğinin genişliğine oranı 1:4 olan bir caddede, normal görüş açısında duvar yüksekliğinin üç katı kadar genişlikte gökyüzü görünür. Bu oranlarda bir sokağın sahip olduğu zayıf etki, modern otellerin basık ve geniş balo salonlarındakine benzemektedir. Tipik modern bir balo salonunun plan ölçüleri 80'e 125fit (24,38 x 38,10 m) olabilir ve tavan yüksekliği 20 fit (6,09 m) veya daha azdır. Böyle mekanlara ait genel bir gözlem, büyük yatay ölçülere rağmen, bireyin mekanı bölünmüş daha küçük mekanlar dizisi olarak görmek istemesidir. 1:4 oranlı sokak kesitinde iyi bir mekansal ifade imkansız değildir, fakat başarması oldukça zordur (Hedman ve Jazsewski, 1984).

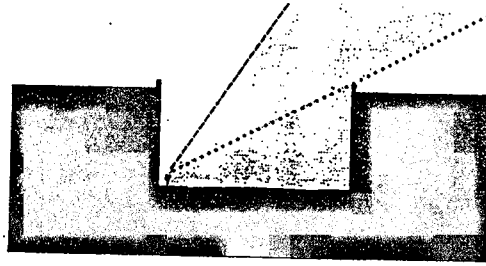
Oran 1:2'ye düşürüldüğünde, görme açısı içinde kalan gökyüzü sokak duvarı ile eşit ölçüdedir. 1:2 oranı kuvvetli bir üç boyutlu mekan yaratmak için yeterli mekansal içeriğe sahiptir. Bu oran sokakta iyi bir mekansal ifade için minimum orandır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Genişliği duvar yüksekliğine eşit olan bir sokak gökyüzü görünümünü büyük ölçüde sınırlandıracaktır. Gözlemci çevredeki binaların yüksekliğini tamamen kavrayabilir. Böyle bir kesitte güçlü bir mekansal ifade mümkündür (Hedman ve Jazsewski, 1984).

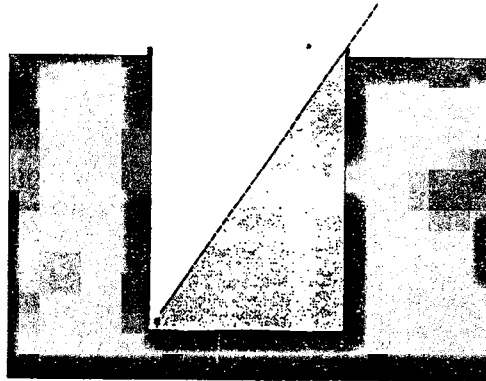
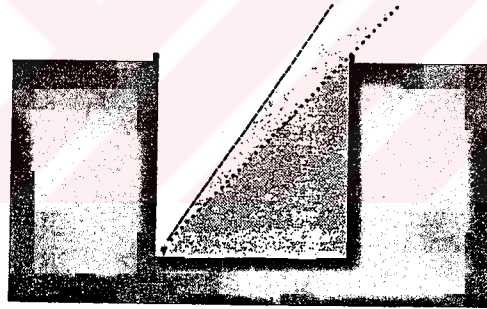
1:4 Ratio

1:2 Ratio

1:1 Ratio

Şekil 3.5 Sokak mekanında yükseklik ve genişlik oranları (Hedman ve Jazsewski, 1984)

Duvar yüksekliğinin genişliğe oranı 3:2'ye çıkarıldığında, binaların tepesini görmek zorlaşmaktadır. Yüksek sokak duvarları ayrıca güneş ışığının aydınlatmasını ve mekansal ifadeye yardım etmesini sınırlamaktadır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Şekillerde görüleceği üzere insanlar bir noktada durup sokağın karşısını incelemeyizler; genelde sokak boyunca yürüme halinde olurlar. Sokak kesitlerinde görünen görme açıları, kabaca yaklaşık gözlem şablonudur, fakat onlarla binaların ve mekanların nasıl tanımlandığı hakkında görüş önermektedirler (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Ölçek değeriendirme

Sokak mekanını tanımlamada ilk etapta doğru yükseklik ve genişlik oranını elde etmek esastır. Eğer yükseklik uygun değerse, iyi bir mekansal ifade başarılması imkansız olmasa da oldukça zorlaşır. Sokak duvarı yüksekliği etkili bir mekan oluşturduğunda, ikinci adımda uzunluk ve yükseklik oranı bakımından ölçüleri değeriendirmek gerekir – hem düşey hem de yatayda bir ölçek hiyerarşisi kurmak gerekir. Ayrıca, üç boyutlu olarak ifade edilmelidir çünkü iki boyutlu bir tasarım sadece yüzeylerin düzlemsel niteliğine katkıda bulunur (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Bir caddeye bakan binalar çok alçak olduğu zaman basık bir mekan izlenimi verdiğini belirtmiştik. Fakat düşünerek tasarlanmadıysa görme açısının dışında kalan çok yüksek binalarla da cadde tavanını tanımlamak çok zordur. Yüksek yapılarda son modalar baştan aşağı dümdüz cepheler tasarlamak şeklinde gelişmiştir. Göz kolayca yüzeyden sonsuzluğa doğru kaymaktadır, ve yüzeyde herhangi bir biçimsel bölünme hareketi olmadığı için, insan boyutunda bir sokak mekanı algılamak için hiçbir görsel destek kalmamaktadır. Büyük bir cephe genel kentsel dokuda bir istisna olarak belki kabul edilebilir, fakat sayıları birçok kez katlandığı zaman toplu halde etkisi yabancılaşma hissi verebilir (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Düz cephelerden sonuçlanan problemler modern mimarların yüksek binaları zeminle birleştirmede karşılaştıkları bir zorluktur. Yüksek binaların zemin katları binanın ölçeğini nadiren yansıtır. Yüksek bir binanın yanında duran bir kişi, mimarisine bakarak bina dokuz katlı mı yoksa doksan katlı mı söyleyemez (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Geniş cepheler kendi içinde her hangi bir dokuya sahip olsa bile bir sorun olarak süre gelmiştir. Sonsuz sayıda tekrar eden pencere modülü, veya düşey ya da yatay çizgili bir doku, yüzeyin ezici etkisini azaltmayacaktır veya mekanın ölçüsünü algılamak için uygun bir ölçek oluşturmayacaktır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Bu yüzden, sokak mekanının yüksekliğini etkili bir şekilde ifade etmek için binanın cephesinde düşey etkiyi bozan bir hareket yapmak gerekir, ve rahat bir cadde mekanı yaratmak için uygun bir yüksekliğe göre cepheleri düzenlemek gerekir. Caddenin tavanının ya da saçak hattının gerektirdiği ifade gücü, çevreleyen binaların sağladığı desteğe bağlıdır. Cadde mekanını oluştururken en iyi yüksekliği belirlemek için kesin bir kural yoktur, fakat daha önce sunulan cadde kesitleri doğrultusunda, minimum olarak cadde genişliğinin yarısı kadar yükseklik iyi oranlı bir mekan elde etmek için yeterlidir. Maksimum yükseklik ise cadde genişliğinin 1.4 katı kadar olmalıdır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

Ölçek tanımlama araçları

Kemer sıraları, kornişler ve diğer tasarım araçları, geleneksel olarak tasarlanmış olan binaların tutarlı bir doku oluşturduğu kentsel alanlarda sokak mekanını ve ölçeğini tanımlamaya yardımcı olmuştur. Bunda yer alan tasarım prensibi basittir ve birçok tasarım dilinde ve stilinde uygulanabilir. Amaç, mekanda yatay bir düzlemin varlığını hissettirecek şekilde bir hareketle yüksek binaların uzunlamasına yükselişini engellemektir. Böyle düzenlenen tek bir binanın etkisi çok az olabilir, fakat bu şekilde birkaç bina bir arada düzenlenirse etki artar (Hedman ve Jazsewski, 1984).

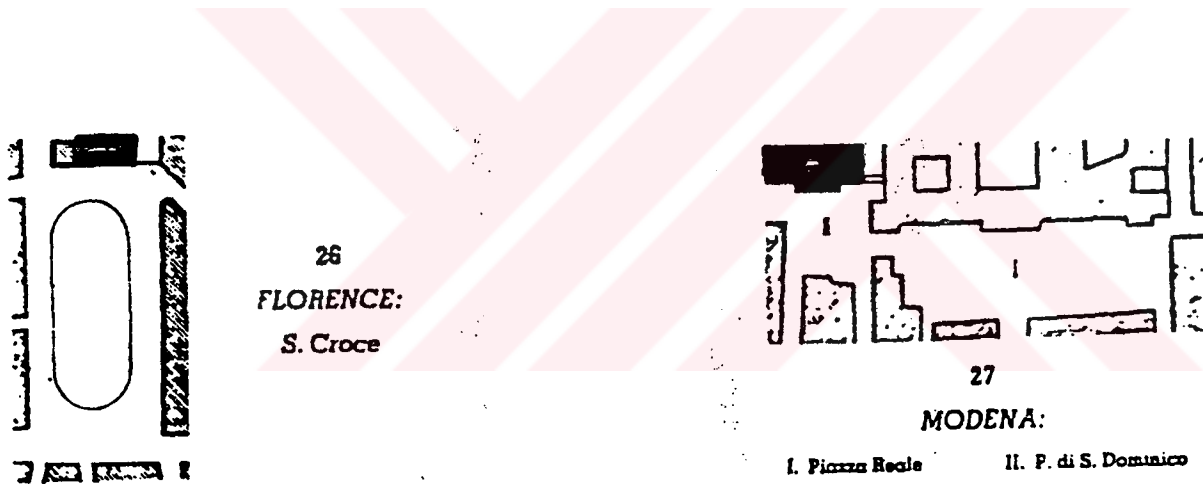
Uzunluk ölçüleri

Uzun ve düz caddelerde yükseklik ve genişliği tanımlamak kadar uzunlamasına ölçüleri tanımlamak da önemlidir. Belirli düzensiz bir ritim oluşturan dar ve birbirinden farklı cepheler dizisiyle oluşan caddeler, mekanın uzunlamasına ölçülerini değerlendirmek için yapı boyutunda bir ölçme aracına sahiptir. Bir caddeye cephe veren binalar uzun ve yayılmış olduğu zaman, etkin ölçme birimi mekanın boyutlarını algılamak için çok büyük kalır (Hedman ve Jazsewski, 1984).

3.7.2. Kent meydanlarının biçimi ve yayılımı

İki tür kent meydanı arasında ayrım yapabiliriz, derin olanlar ve geniş olanlar. Bu sınıflandırmanın göreceli bir değeri vardır, çünkü gözlemcinin pozisyonuna ve baktığı yöne göre durum değişebilir. Bu yüzden, esas tarafta veya ikincil bir tarafta olmak üzere gözlemcinin bir binaya göre pozisyonuna bağlı olarak, bir meydan aynı zamanda iki forma da sahip olabilir. Genelde bir meydanın karakteri özel önem taşıyan tek bir bina açısından belirlenir (Sitte, 1979).

Örneğin, Floransa'da Piazza di S. Croce gayet derin bir meydandır, çünkü genellikle kiliseye yönelmiş olarak meydana bakılır. Meydanın hacmi ve anıtları verilen bir yönde en iyi etkiyi oluşturmak üzere düzenlenmiştir. Kiliselerin çoğunda olduğu gibi, derinliği olan bir meydan, baskın yapı narin bir formda ise güzel bir izlenim yaratmaktadır (Sitte, 1979).

Şekil 3.6. Floransa'da S. Croce ve Modena'da Piazza Reale (Sitte, 1979)

Buna göre, kilise meydanları genelde derin, hal binalarının meydanları yayvan olmalıdır. Anıtların pozisyonu meydanın formuna göre belirlenmelidir. Modena'da Piazza Reale biçiminde olduğu gibi ölçülerinde de iyi düzenlenmiş yayvan bir meydandır (Sitte, 1979).

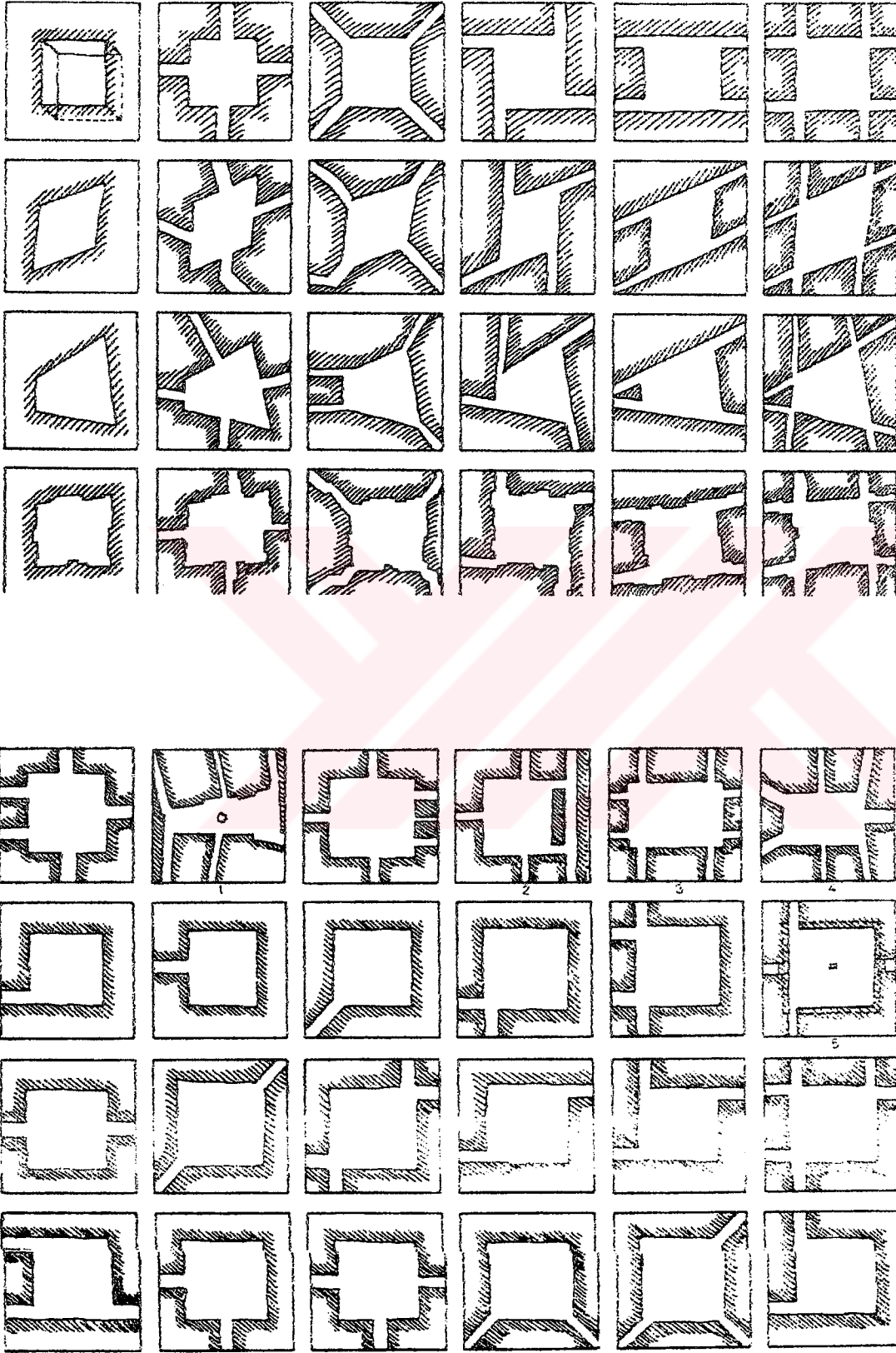
Bir meydan ile etrafını çevreleyen binaların büyüklüğü arasında olması gereken doğru ilişkiyi belirlemek oldukça zordur, fakat açıkça uyumlu bir denge olmalıdır. Küçük bir meydan anıtsal bir yapı için değersizdir. Çok büyük meydan daha da kötüdür, çünkü ne kadar devasa

olsa da yapının ölçülerini indirgeyecektir. Roma'da Saint Peter's meydanında bu durum binlerce kez gözlenmiştir (Sitte, 1979).

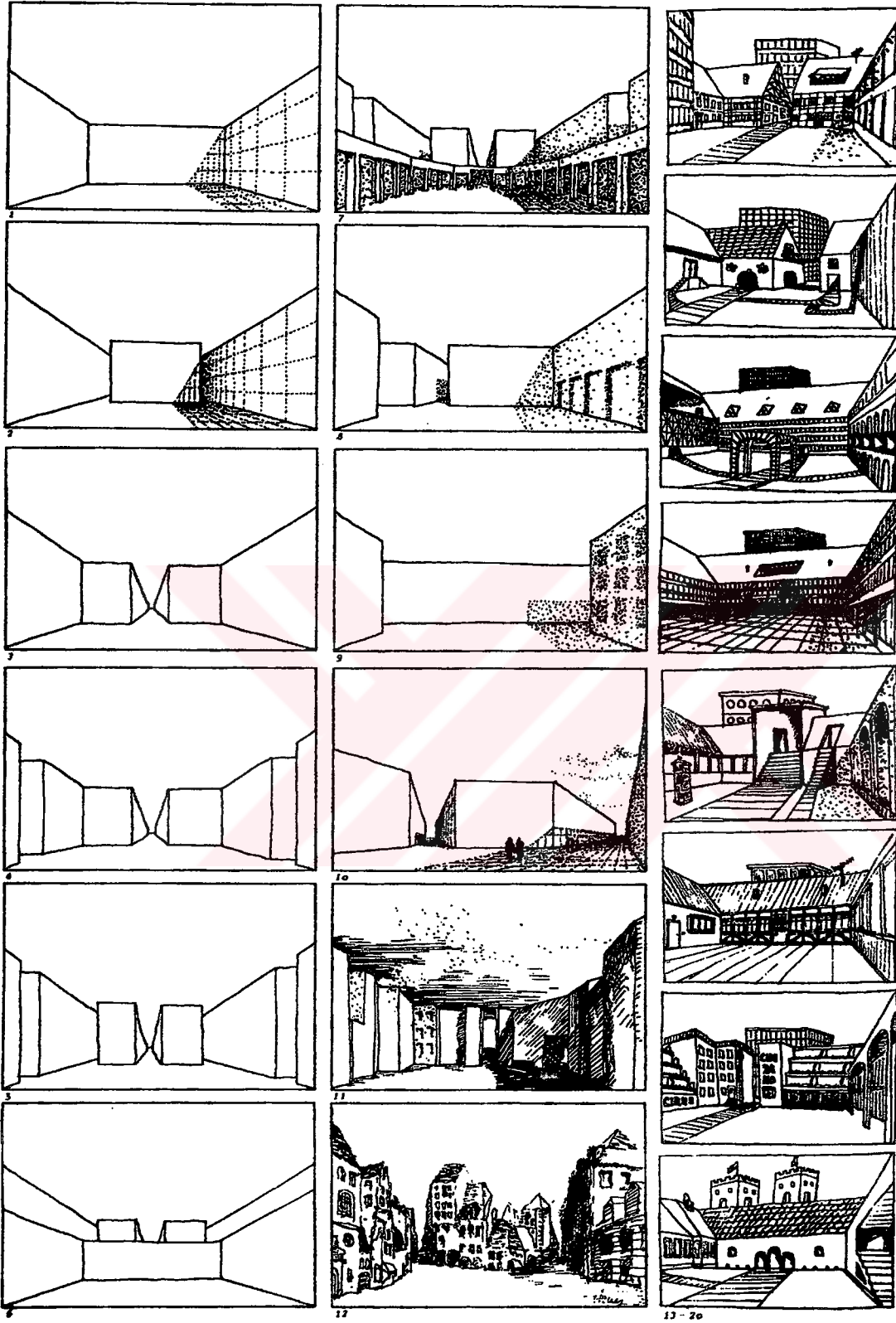
Bir meydanın oluşturduğu büyüklük hissinin boyutlarındaki genişlemelerle birlikte arttığını düşünmek yanlış olur. Bazı yerlerde deneyimlerle öğrendiğimize göre, sürekli büyüme ile orantılı olarak etkileyicilik artmıyor. Bir erkek korosundaki ses yoğunluğunun yeni sesler eklenerek arttırıldığı gözlenmiştir, fakat maksimum etkinin ulaşıldığı ve daha fazla sesin eklenmesinin gelişimi durdurduğu bir nokta vardır. Bu, belli halk meydanlarında yaratılabilecek büyüklük izlenimine uygulanabilir görünüyor (Sitte, 1979).

Deneyimler bir meydanın en küçük boyutunun, içindeki esas binanın yüksekliğine eşit olması gerektiğini, ve en büyük boyutunun bu yüksekliğin iki katını aşmaması gerektiğini göstermektedir (Sitte, 1979).

Bir kent meydanının uzunluğu ve genişliği arasında olması gereken ilişkiyi düşünmek de önemlidir. Bunda kesin kuralların değeri azdır, çünkü sadece kağıt üzerinde değil gerçekte de iyi bir sonuç elde etmek gerekir .Esas etki büyük ölçüde gözlemcinin konumuna bağlıdır, ve tam bir mesafe tahmini yapmak oldukça zordur ve de bir meydanın uzunluğu ve genişliği arasındaki ilişki ile ilgili eksik bir algıya sahibiz. Kare şeklindeki meydanların az sayıda ve sevimsiz olduğunu; uzatılmış (uzunluğun genişlikten üç kat fazla olduğu) karelerin biraz daha iyi bir görünüm sağladığını söyleyebiliriz. Yayvan meydanların iki boyutu arasında genelde derin meydanlara göre çok daha büyük ayrılık vardır. Bununla birlikte durum ortama da bağlıdır. Meydana açılan sokaklar da ayrıca düşünülmelidir. Günümüzde büyük genişlikteki caddelerimize yer sağlamak için geniş meydanlara ihtiyaç varken, eski kentlerin dar sokaklarına mütevazı ölçülerde meydanlar yetmektedir. Orta genişlikte modern caddeler (50-100 fit) geçmiş devirlerde tipik bir kilise meydanının bir kenarını oluşturmak için yeterli genişliği oluşturur. Şüphesizdir ki, bu akıllı bir tasarım ile ve eski dar sokaklarla (6,5-26 fit) mümkün olabilir. 150 ve 200 fit arasında bir genişliğe sahip olan bir cadde üzerinde konumlanan düzgün ve iyi oranlara sahip bir meydanın ölçüleri ne olmalıdır? Viyana'da Ringstrasse 186 fit genişlikte; Hamburg'da Esplanade 150; Berlin'de Linden 190. Bu boyutlara Venedik'te Piazza di San Marco'da bile ulaşamadı, ve Paris'te Avenue des Champs-Elysees 465 fit genişlikte. Eski kentlerdeki büyük meydanların ortalama ölçüleri 465'e 190 fittir (Sitte, 1979).

Şekil 3.7. Rob Krier, dört kenarlı meydan planı tipolojisi ve sokak-meydan kesişimleri

Şekil 3.8. Rob Krier, sokak-meydan kesişimleri, perspektif şemalar

Rob Krier (1991), “Kentsel Mekan” (Urban Space) adlı kitabında kentsel mekan formları ile ilgili tipolojik çalışmalar yapmıştır. Özellikle meydanlarla ilgili tarihteki başarılı meydanları da içeren en temel formları şematik planlar olarak düzenlemiştir. Arka sayfalarda yer alan şekillerde dört kenarlı meydan üzerinde geometrik varyasyonlar ve sokak-meydan kesişim tipleri yer almaktadır.

Sitte'nin meydanlar ile ilgili deneysel saptamaları önemli dersler vermektedir. Fakat Aldo Rossi'nin kenti bir yapısal bütün olarak gören anlayışına göre düşündüğümüzde Sitte'nin kenti yalnızca sanatsal bir bakış açısıyla tek bölümler olarak ele aldığını fark ediyoruz.

Rossi, “Biz bunun tam tersinin doğru olduğunu düşünüyoruz, şöyle ki bütün tek tek bölümlerden daha önemlidir, ve sokak sistemi ve topografyadan bir sokakta yürürken algılanan şeylere varıncaya kadar kentsel form bu bütünlüğü oluşturmaktadır. Doğal olarak bu bütün halindeki mimariyi bölümlerinde incelemeliyiz. Sınıflandırma problemine doğru yolu açacak olan bir soru ile başlamalıyız: yapıların tipolojisi ve bunların kentle ilişkisi. Bu ilişkiler değişik bakış açılarından incelenmelidir” diye belirtmektedir.

Kentsel mekanı oluşturan bileşenlerin kısmi olarak incelenmesinden sonra, Rossi'nin bu düşüncelerini hatırlatarak kenti algılama konusuna geri dönecek olursak, tipoloji ve sınıflandırma konuları kentsel biçimleri analiz etmede oldukça önemlidir.

3.8. Tipolojik Sorular

Her şeyin ötesinde bir insan ürünü olan kent, kendi mimarisinden ve doğanın dönüştürülmesindeki gerçek anlamları içeren bütün sanatsal çalışmalardan oluşmaktadır. “Yapay vatan” insanoğlu kadar yaşlıdır (Rossi, 1982).

Bu dönüşüm anlamında, ilk yerleşim biçimleri ve tipleri oluşturulmaya başlamıştır. “Tip” hem ihtiyaçlar hem de güzellik tutkusu ile gelişmiştir; genel biçimde toplumdan topluma değişmesine rağmen, belirli bir tip bir biçim ve bir yaşam tarzı ile beraber düşünülmüştür. Bu yüzden tip düşüncesi mimarinin temeli, ve hem pratikte hem de bilimsel araştırmalarla açıklanan bir faktör olmuştur (Rossi, 1982).

Buna göre tipolojik soruların önemli olduğu anlaşıyor. Bu sorular her zaman mimarlık tarihine girmiş, ve kentsel problemlerle karşılaşıldığında doğal olarak ortaya çıkmışlardır. Tip

kavramı sürekli ve komplikedir, biçimden daha önceliklidir ve onu oluşturan bir mantıksal prensiptir (Rossi, 1982).

Mimarinin en büyük kuramcılarında biri olan Quatremere de Quincy, tip ve modelle ilgili bir tanımlama yapmıştır:

“ Tip kelimesi bir şeyin kopyalanacak veya çok iyi taklit edilecek imgesini değil, model için bir kural oluşturacak bir elemanın düşüncesini temsil etmektedir....Model, olduğu gibi tekrarlanması gereken bir objedir; tip, bunun aksine birbirini tam olarak aynı şekilde sunmayan çalışmalar olarak algılanması gereken bir objedir. Modelde her şey belli ve nettir, tipte her şey daha belirsizdir.”

“Ayrıca art arda gelen değişimlere karşı koyamayan bütün yeniliklerin, her zaman temel prensiplerine anlam ve nedenlerini ortaya koyarak sahip olduklarını görüyoruz. Bu, etrafında gelişen ve değişen biçimlerin birbirine uyum sağlayarak toplandığı bir çekirdeğe benzemektedir.”

Bu pasajın ilk bölümünde, yazar tipin kopyalanabilir bir şey olma olasılığını reddetmektedir çünkü bu durumda model tasarımı diye bir şey söz konusu olamaz. İkinci kısımda, tipin mimaride kendi rolünü oynayan bir eleman olduğu, mimari objenin uyduğu bir şey değil, fakat her şeye rağmen modelde mevcut olan bir şey olduğu belirtilmektedir. Bu kuraldır, mimarinin çatkısını kuran prensiptir (Rossi, 1982).

Aslında, bu prensibin değişmez olduğu da söylenebilir. Böyle bir düşünce mimari biçimin bir strüktür olarak algılandığını ve bu strüktürün biçimin kendisinde açığa çıktığı ve fark edildiğini varsaymaktadır. Bir değişmez olarak, tipik eleman veya basitçe tip diyebileceğimiz bu prensip, bütün mimari biçimlerde bulunmaktadır. Bu yüzden kültürel bir elemandır ve farklı mimari biçimlerde araştırılabilir; tipoloji bu yolla mimarinin analitik önemi haline gelmektedir ve kentsel biçimler seviyesinde de tanımlanabilir olmaktadır (Rossi, 1982).

Bu sonuçla tipoloji, daha fazla indirgenemeyen bir eleman tipleri çalışması olarak kendini sunar. Örneğin merkezi kentler veya merkezde olmayan binalar konusu tipolojiktir; bütün mimari formlar tiplere indirgenebilse bile, hiçbir tip tek bir form ile tanımlanamaz. İndirgeme işlemi gerekli ve mantıklı bir iştir, ve form problemleri hakkında bu varsayım olmadan bahsetmek imkansızdır (Rossi, 1982).

Buna bağılı olarak, tip bir sabittir ve bir gereksinim karakteriyle kendini gösterir; fakat önceden belirlenmiş olmasına rağmen, teknik, fonksiyon ve stil ile, mimari formun kolektif karakteri ve tekil önemi ile olduğı kadar iletişim kurar. Örneğın dinsel mimaride merkezi plan belirli ve sürekli tiptedir; fakat buna rağmen, merkezi bir plan seçildiğı her seferde, kilise mimarisi, fonksiyonu, konstrüksiyon tekniğı, ve kilise hayatına katılımda bulunan topluluk ile diyalektik konular da ortaya konmuştur (Rossi, 1982).

Sonuç olarak, tipin mimarinin en önemli düşüncesi olduğunu, özüne yakın olduğunu söyleyebiliriz. Değişimlere rağmen, kendini duygu ve düşüncelerde mimarinin ve kentin prensibi olarak kabul ettirmiştir (Rossi, 1982).

3.9. Sınıflandırma Problemleri

Rossi, mimarlık ve kent konusundaki incelemelerinde, Jean Tricart'ın sosyal coğrafya, Marcel Poète'in süreklilik teorisi, ve Milizia'nın Aydınlanma teorisine değinmiştir. Bu çalışmalarını tercih etme sebebi olarak hepsinin kenti ve mimarisini okumaya dayanmasını belirtiyor.

Tricart'a göre kentin sosyal içeriğı kenti okumanın temelidir; sosyal içeriğın incelenmesi, coğrafi biçimlerin tanımlanmasından önce gelmelidir. Sosyal gerçekler, kendilerini belirli bir içerikle sundukları kapsama göre, form ve fonksiyondan önce gelir (Rossi, 1982).

Coğrafyanın hizmetlerinden birisi, kent strüktürlerini oluştukları yerin biçimi ile beraber incelemektir; bu, yerin sosyolojik bir incelemesini gerektirir. Yer ile ilgili analiz yapmadan önce yerin tanımlanabileceğı sınırları ele alalım. Tricart üç farklı düzen veya ölçek oluşturmuştur:

1. sokak ölçeğı
2. yerleşim ölçeğı
3. kent bütünüünün ölçeğı

Bu nicelikleri aktaran prensip sosyal içeriktir.

Farklı ölçekte çalışmaların olduğunu tamamen inkar edemeyiz, fakat kentsel formların ölçeklerine göre değıştiklerini düşünmek çok zordur. Söz konusu tez, kentin büyüdükçe değıştiğı, veya kentsel formların oluştukları ölçekler farklı olduğı için kendi içlerinde

değiştikleri prensibini içermektedir. Köylerde, kasabalarda, kentlerde ve akropollerde değişen yoğunluklarda yığılma problemi mevcuttur, ve kentsel organizma ölçekten bağımsız olarak aynı kültürel ve sosyal kurallara tabidir (Rossi, 1982).

Bir kentteki arazi parsellerinin biçimi, oluşumları ve evrimleri, kent mülkiyetinin uzun tarihini ve kentte oluşan sınıfları temsil etmektedir. Tricart, arsa parsellerinin formlarındaki aykırılıkların analizinin, bir sınıf mücadelesinin varlığını doğruladığını net bir şekilde belirtmiştir. Parsel yapısındaki değişiklikler, bir kent burjuvazisinin ve sermayeye yönelimin ortaya çıkışını göstermektedir (Rossi, 1982).

Böyle bir sosyal içerikli analiz topografya incelemesi ile beraber yapıldığında, kentin tamamı ile ilgili bilgi edinilmektedir; böyle bir analiz birbirini izleyen sentezlerle ilerlemektedir, belirli temel gerçeklere ışık tutmaktadır (Rossi, 1982).

Marcel Poète'in çalışması belirli bir açıdan bakıldığında, kentle ilgili en modern çalışmalardan biridir. Poete biçimleri organizmanın koşullarının belirleyicisi olarak görüyor. Onların sürekliliklerinin onların varoluş nedeni olduğunu, coğrafi, ekonomik bilgilerin tarihsel gerçeklerle birlikte ele alınmaları gerektiğini, ve geçmişe ait bilgilerin bugünü oluşturduğunu düşünüyor (Rossi, 1982).

Bu bilgiler kent planları çalışmasından elde edilebilir; bunlar belli biçimsel karakteristiklere sahiptir: örneğin bir kentin sokak biçimleri düz, sürekli veya kıvrımlı olabilir. Fakat kentin genel formunun kendine göre bir anlamı vardır, ve ihtiyaçları genel hatlarıyla birbirine benzer olarak yapılan binalarda ifade edilir. Böylece kentsel mimaride, tarih boyunca bina formları arasında belirli veya belirsiz bağlar kurulur. Böylece konuların sürekliliklerini doğrulamak mümkün olmaktadır, ve bu süreklilik kentsel ifadeye bir bütünsellik kazandırmaktadır. Bundan, kent ve coğrafi alan arasındaki ilişkiler gelişmektedir. Poète'in analizinde, sokak en önemli ayrıcalıktır; kent sabit bir yerdir, fakat ona sokak hayat vermektedir (Rossi, 1982).

Sokak ve kent arasındaki ilişkilerle ilgili çalışmasında, Poete net sonuçlara varmıştır. Herhangi bir kentte coğrafi caddelerin gösterildiği haritada yansıtılacak olan sokak sınıflandırmasının yapılması mümkün olmalıdır (Rossi, 1982).

Poete'in analizi sokaktan kent biçimlerini içeren kentsel alana geçmektedir ve kent kompozisyonu ile birleşmektedir. Kent kompozisyonunda her şey kolektif organizma hayatını yansıtmalıdır (Rossi, 1982).

Süreklilik kavramı Poete'in teorisinde esastır; ayrıca Lavedan'ın analizinde de yer alır. Lavedan'ın teorisinde kentlerin değişmezliği planların üreticisidir, ve bu üretici kentsel araştırmanın en önemli objesidir çünkü planları anladığımızda kentin mekansal formasyonunu da keşfedebiliriz (Rossi, 1982).

Aydınlanma döneminde ayrıntılı bir teori üretilmiştir. 18. yüzyılın bilimsel araştırmacı yazarlarının bir amacı mantıklı temellerden geliştirilen ve tasarımdan bağımsız olarak mimari prensipleri oluşturmaktır; bunun için inceleme birbirinden seri olarak türetilen önermeler biçimini almıştır. İkincisi, tek bir elemanı kent sisteminin bir parçası olarak düşünmüşlerdir; bunun için tekil binalara önem ve gerçeklik kriterlerini veren kentti. Üçüncüsü strüktürün son halini ortaya koyan form ile strüktürün analitik yönünü ayırt etmişlerdir; böylece form kendi içinde klasik bir kalıcılığa sahip oluyordu (Rossi, 1982).

Aydınlanma döneminde geliştirilen bu üç düşüncenin temelinde, Milizia'nın teorisini inceleyebiliriz. Milizia'nın önerdiği sınıflandırma, tekil binalar ve kenti bir bütün olarak ele almaktadır. Kentsel binaları hem özel, hem de kamusal olarak sınıflandırmıştır, birincisi konutlara, ikincisi belli öncelikli elemanlara değinmektedir. Ayrıca bu gruplandırmaları, her öncelikli elemanı genel fonksiyonda bir bina tipi olarak ayırt ederek, sınıflar olarak sunmaktadır. Örneğin evler ve villalar birinci sınıfta, ikinci sınıfta ise polis binaları, kamu binaları vs. yer alıyordu (Rossi, 1982).

Milizia'nın analizi ilk önce sınıflara, ikinci sırada kentte elemanların konumlanmasına, ve üçüncü olarak da tekil binaların biçim ve organizasyonuna değiniyordu.

Bu pozisyonu destekleyen en az üç düşünce vardır. En önemlisi kentin kompleks bir strüktür olarak fark edilmesidir. İkincisi kentsel biçimler üzerinde genel tipolojik bir inceleme ile ilgilidir, başka bir deyişle, kentin tipolojik özüne indirgenerek daha kompleks bir tanımlama gerektiren yönleri için teknik bir tanımlama yapılabileceğinin fark edilmesidir. Üçüncü düşünce, modeli oluştururken bu tipolojik özün kendi rolünü oynamasına ilişkindir (Rossi, 1982).

3.10. Öncelikli Elemanlar ve Alan Kavramı

Aldo Rossi, kentin bölümlerinin de kentin biçimsel ve yapısal özelliklerini taşıdığını belirten görüşlerinde, bu kent bölümleri üzerinde detaylı çalışmalar yapılarak kentin daha iyi analiz

edilebileceğini vurgulamaktadır. Ayrıca kentteki bu bölgelerin (örneğin konut alanının) incelenmesini yanı sıra kentin gelişmesinde ve biçimlenmesinde daha aktif bir şekilde yer alan öncelikli elemanların öneminden bahsetmektedir.

3.10.1. Çalışma alanı

Kentin bir insan ürünü obje olduğu hipotezinde, üç belirgin önerme ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki kentsel gelişmenin bir zaman boyutu olduğu, kentin bir öncesi ve sonrası olduğudur. Süreklilik düşüncesi bu önermeden türemektedir. İkinci önerme kentin mekansal sürekliliği ile ilgilidir. Bu sürekliliği kabul etmek, belli bir yörede veya belli bir kentsel alanda bulduğumuz bütün elemanların homojen bir doğaya ait biçimler olduğunu varsaymak demektir. Aslında bu tartışmaya yol açacak bir varsayımdır. (Örneğin, tarihsel kentten Endüstri Devrimi'ne ani bir sıçrama olduğunu inkar edebilir. Bu varsayım ayrıca açık kent ve kapalı kentin farklı biçimler olduğunu da inkar edebilir.) Nihayet, üçüncü bir varsayım olarak, kent strüktüründe kentsel ilerlemeyi yavaşlatma veya hızlandırma gücü olan başlıca elemanlar olduğunu kabul etmekteyiz (Rossi, 1982).

Kent formlarının ortaya çıktığı “yer”, kapladıkları fiziksel yüzey üzerinde biraz düşünelim. Bu alan bir anlamda doğal faktörlerle belirlenmektedir, fakat ayrıca bir kamu objesidir ve kentin mimarisinin önemli bir kısmıdır. Bu alanı bir bütün olarak, kentin formunun yatay bir yüzeyde izdüşümü olarak düşünebiliriz, veya ayrı ayrı bölümlere de bakabiliriz. Coğrafyacılar buna “site” diyorlar, kentin yükseldiği alan, esasen kapladığı yüzey olarak düşünüyorlar. Bu coğrafi perspektiften kenti tanımlamak önemlidir, ve bu yerleşme ve konumlanma açısından farklı kentleri sınıflandırmak için önemli bir elemandır (Rossi, 1982).

Bu bizi çalışma alanı düşüncesine götürmektedir. Herhangi bir kentsel eleman ve kentsel form arasında, özelliği belirli bir kente ilişkin olan bir bağlantı varsa, bunların bulunduğu kent ortamını detaylı olarak incelemek gerekir. Böyle bir minimum ölçüde kent ortamı, kentin tamamında daha büyük kısımlarla (örneğin sokak sistemi) karşılaştırarak tanımlayabileceğimiz kentsel alanın bir bölümü denilen çalışma alanını oluşturmaktadır (Rossi, 1982).

Buna göre, çalışma alanı kent mekanında bir genellemedir, ve spesifik elemanların daha net tanımlanmasını sağlamaktadır. Fakat çalışma alanı tarihi elemanlarla da tanımlanabilir.

Çalışma alanının başka yönlerini de belirtmek gerekir. Örneğin kentin düşey kesiti de bir başka çalışma alanıdır. Her durumda, ilgilendiğimiz kent bütününe sınırlarını belirlemek gereklidir, bu kentin büyümesi ile kentsel biçimlerin evriminin devam eden doğal gelişimler olarak ele alınması ve aralarındaki esas farkların kaybolmasına imkan veren çalışmalarda saptırmalara karşı alınacak en iyi önlemdir. Kent biçimlerinin strüktürü ile ilgili gerçek, kentlerin zamanda ve mekanda belirgin olduklarıdır (Rossi, 1982).

Yapı tipolojisi ve kent morfolojisi arasında açığa çıkan bir ikili ilişki mevcuttur, ve bu ilişkiyi incelemek kentsel biçimlerin strüktürünü anlamak için oldukça faydalıdır.

Aldo Rossi, önerdiği çalışma alanının önemini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Kentin gelişmesine bir etkisi olmasa da kentin sınırlı bir alanında bir çalışma yapmak gereklidir. Böyle bir sınırlama bilgi ve program açısından daha gerçekçi bir yaklaşımdır.
2. Kent, tabiatıyla tek basit bir düşünceye indirgenebilecek bir kreasyon değildir. Bu, hem modern metropol, hem de sosyolojik ve biçimsel karakterleri farklılıklar içeren mahalleler ve yerleşim bölgelerinin toplamının oluşturduğu kent için doğrudur. Aslında, bu farklılıklar kentin tipik karakteristiklerinden birini oluşturmaktadır. Bu değişik yönleri tek türde bir açıklamaya ve dolayısıyla tek bir biçimsel kurala indirgemek bir hatadır. Kent kendi bütünlüğü ve güzelliği içinde birçok farklı oluşum süreçlerinden geçerek meydana gelmiştir. Kenti okuma olasılığı biçimsel ve mekansal özelliklerine bağlıdır.

Bu alanlar, bu bölümler, esas olarak konumları, yeryüzündeki izdüşümleri, topografik sınırları ve fiziksel varlıkları ile tanımlanmaktadır; ve bu yolla kent bütününde ayırt edilmektedirler. Böylece, problemde daha genel ve kavramsal bir gelişmeye doğru geliyoruz; çalışma alanı, bir seri mekansal ve sosyal faktör içinde yer alan bir kavram olarak tanımlanabilir (Rossi, 1982).

Kent morfolojisi açısından bakıldığında açıklama daha basittir. Burada çalışma alanı fiziksel ve sosyal homojenliğe sahip olan bütün kentsel alanları içermektedir. Bu karakteristiklerin çalışması sosyal morfoloji ve sosyal coğrafyada son bulmaktadır, böylece sosyal grupların aktiviteleri, belli bölgesel karakteristiklerde nasıl ortaya çıktığına göre analiz edilmektedir (Rossi, 1982).

Buna göre çalışma alanının kent incelemesinde önemli bir yeri vardır ve kent çalışmalarında çok gerekli olan doğru ve düzgün bir kentsel ekoloji geliştirmektedir. Bu ilişkide yer alan iki belirgin özellik kütle ve yoğunluktur, ve bunlar plan ve kesitte kaplanan hacmin homojenliğinde görülmektedir (Rossi, 1982).

3.10.2. Çalışma alanları olarak konut bölgeleri

Alan kavramı, konut bölgesi alanı ile yakından ilişkilidir. Kentsel konut bölgesi çalışması basitçe çalışma alanı düşüncesinin bir uzantısıdır.

Buna göre konut bölgesi kent biçiminin bir parçasıdır. Kentin evrimi ve tabiatı ile yakından ilişkilidir, ve kendisi de kentin imgesini özetleyen bölümlerden oluşmaktadır. Kentin belli bir bölgesi ile, sosyal öğelerle, ve fonksiyonu ile nitelenen morfolojik ve yapısal bir birimdir. Ayrıca, ekonomik fonksiyonlara olduğu kadar sosyal ve ekonomik sınıflara bölünmeye dayalı bir sosyal ürün olarak konut mahallelerinin analizi, modern metropolün oluşum sürecinde esaslı bir yolla uyum sağlamaktadır; bu süreç bugünkü büyük kentler kadar Roma için de aynıdır (Rossi, 1982).

Aldo Rossi, fonksiyonalist teori ile oluşan başka bir yönetime karşı çıkarak, büyük bir kente ait bir bölümün küçük bir kenti oluşturduğunu iddia etmektedir. Söz konusu yönetime bölgelere ayırma (zoning) deniyor. Bu bölgelere ayırma teorisi ilk defa bilimsel olarak 1923'te Robert Park ve Ernest Burgess tarafından Chicago kenti için geliştirilmiştir. Burgess'in Chicago ile ilgili çalışmasında, bölgelere ayırma, merkezi bir ticaret bölgesi veya bir yönetim çekirdeği etrafında düzenlenen konut bölgeleri olarak tanımlanmaktadır. Burgess, bu kentle ilgili açıklamasında, fonksiyonları net olarak belirlenmiş bir dizi yoğun bölgeler tanımlamıştır: ticari ve idari bölgeler; merkezi çevreleyen ve zencilerin ve son göçmenlerin yaşadığı ulaşım bölgeleri, işçi sınıfı konut bölgesi; varlıklı kesimin bölgesi vs.

Burgess'in teorisinde, kentin değişik bölgelerini sadece fonksiyonları temsil eden ve kent bütünüyle ilgili çok az şey ifade eden alanlar olarak düşünmesi temel bir zayıflıktır. Bu teori kenti basit bir fonksiyonel ayırım kuralı ile sorunların çözülebileceği bir yer olarak tasarlama ile sınırlıdır; böyle bir teori kent biçimlerinin strüktüründe gizli en önemli değerlerin bastırılması olarak sonuç veriyor (Rossi, 1982).

Öncelikli elemanların mekansal yönünü ve fonksiyonlarından bağımsız rollerini düşündüğümüzde, kentteki varlıkları ile nasıl ayırt edildiklerini fark ediyoruz. Kendi içlerinde bir değer taşımalarının yanı sıra, kentteki yerleri ile bağlı bir değer de taşırlar. Bu anlamda tarihi bir binanın öncelikli kentsel bir biçim olduğu düşünülebilir; orijinal fonksiyonundan ayrılabilir, veya zaman içinde farklı fonksiyonlar alabilir, fakat bir kentsel biçim olarak ve kent formunun üreticisi olarak niteliği her zaman değişmeden kalır. Bu anlamda anıtlar her zaman öncelikli elemanlardır (Rossi, 1982).

Fakat öncelikli elemanlar sadece değişmez aktivite noktaları olmadıkları gibi, sadece anıtlar da değildir: genel bir anlamda onlar kentleşme sürecini ivmelendirme kapasitesi olan elemanlardır. İlk başta varlıkları sadece fonksiyonları ile ayırt edilmektedir, fakat hızlı bir şekilde daha ayrıcalıklı bir değer kazanıyorlar. Sadece fiziksel, inşa edilmiş, ölçülebilen değerleri taşımaları da gerekmiyor, örneğin bazen bir olayın önemi de bir bölgenin dönüşümüne yer verir (Rossi, 1982).

Bu yüzden öncelikli elemanlar kent deviniminde etkili bir rol oynamaktadır, ve onlar ve onların düzenleniş biçimleri sonucunda kentsel biçim kendi niteliğini kazanır. Bu yolda, kentsel biçim ve kentin mimarisi tek ve aynı şeylerdir. “Güzel bir kentten söz etmek iyi mimariden söz etmektir”, çünkü kentsel biçimlerin estetik amacını gerçekleştiren mimaridir (Rossi, 1982).

3.10.3. Kent elemanlarının devinimi

Batının Roma kentleri kentsel elemanlarda yer alan sürekli bir devinimle gelişmiştir. Bu devinim biçimlerinde hala mevcuttur. Roma İmparatorluğu’nun sınırları içindeki uluslar arası barıştan sonra kentler sınırlarını duvarlarla belirlediğinde, Roma şehirlerinden daha küçük bir alanı kaplıyorlardı. Anıtlar ve hatta nüfusu yüksek bölgeler bile bu duvarların dışında bırakılmıştı; kent sadece çekirdeğini koruyordu. Nîmes’de Vizigotlar bir amfiteyatroyu bir kaleye dönüştürmüşlerdir, ve burası iki bin yaşıyanı olan küçük bir kent haline gelmiştir; dört ana yönde dört kapı kente giriş veriyordu, ve içerde iki tane kilise vardı. Kent bu anıt çevresinde yeniden gelişmeye başladı. Arles kentinde de benzer türden bir olay gerçekleşti (Rossi, 1982).

Bu kentlerin değişimleri sıra dışıdır. Bizi ölçekle ilgili düşüncelere götürmekte ve kentsel biçimlerin kalitesinin ölçülerinden bağımsız olduğunu göstermektedirler.

Kent nasıl büyüyor? Duvarlarla çevrili orijinal çekirdek, kendine özgü tabiatıyla genişlemektedir: ve bu biçimsel ayrıcalık politik ayrıcalık ile uyum sağlamaktadır. Kentin dışında banliyöler gelişmeye başlamıştır (Rossi, 1982).

Paris'te, kentin dışında, Seine nehrinin iki kıyısında manastırlar, ticari merkezler ve üniversite kurulmuştur. Bu elemanların çevresinde kent yaşamının merkezleri biçimlenmiştir; manastır bölgelerinde kasabalar oluşmuştur. Merovingian kökenli St. Germain des Prés manastırının tarihi, birçok dokümanda 12.yüzyıl olarak gözükmese de 6.yüzyıldır. Bu kasaba kentte öyle bir güçlü biçim temsil etmektedir ki hala Paris'in planında fark edilmektedir (Rossi, 1982).

Bütün anıtsal strüktürler meta-ekonomik bir karaktere sahip olsa bile, aynı zamanda önemli sanat eserleridir ve bu açıdan karakter kazanırlar. Çevreden ve tarihten daha kuvvetli bir değer taşımaktadırlar. Bir kent kendisine ait en büyük mimari eserlerine asla zarar vermemiştir: Pazzi şapeli ve St. Peter's hiçbir zaman savunma gerektirmemiştir (Rossi, 1982).

Bu değer kentin baskın bir karakteristiğidir ve kentsel biçimin bütün strüktürünün özetlendiği eşsiz örnektir. Anıt bir sürekliliğe sahiptir, çünkü kentsel gelişmede diyalektik bir pozisyonda yer almaktadır; kentte tek bir noktada, veya bir bölgede yükselen bir şey olarak algılanabilir (Rossi, 1982).

3.10.4. Eski kent

Görüldüğü gibi, eski kentin evriminde öncelikli elemanların ayrıcalığı kentsel formların önemini, bir başka deyişle kentin mimarisinin önemini göstermektedir. Bu formun veya değerinin sürekliliği, tasarlanma nedenini oluşturan fonksiyonu ve de kentsel kurumların devamlılığından tamamen bağımsız bir şeydir (Rossi, 1982).

Henri Pirenne'in kent çalışmasına yaptığı büyük katkı, anıtlara ve yerlere, kentin fiziksel realitesine bağlanması gereken değerleri kanıtlamaktadır. "Büyük kasabalar ve bağımsız banliyöler kentlerin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Ekonomik Rönesansın ilk ortaya çıkmasından beri, kentler onların duvarlarının çevresinde biçim kazanmıştır, ilk belirtiler onuncu yüzyılın başlarında görülmüştür." Kent sosyal, ekonomik veya yasal anlamda var olmasa bile, yeniden doğuşu özerk kasabalar ve eski Roma kentlerinin duvarları çevresinde başlamıştır. Klasik dünyada kentsel yaşam ulusal yaşamla aynı idi; antikitede idari sistem

yapısal sistemle çok benziyordu. Akdeniz dünyasında hakimiyetini kuran Roma, sömürge kentlerini imparatorluk sisteminin kontrol noktaları olarak kurmuştu; bu sistem Germen ve Arap istilalarına karşı mücadele etmiştir, fakat zamanla kentler tamamen fonksiyonlarını değiştirmiştir (Rossi, 1982).

İlk başta Kilise, Roma kentlerinin varolan kesimlerine göre piskoposluk bölgelerini kurmuştur; kent bu yolla papanın ikameti haline gelmiştir, bu yüzden de tüccarların göç etmesine, ticaretin azalmasına, ve kentsel ilişkilerin son bulmasına sebep olmuştur. Kentler, yönetimde Karolenj'lerle bir düzen sağlarken, Kilisenin prestiji ile tanınıyordu ve bağışlarla destekleniyordu; böylece hem refah düzeyleri yükseldi, hem de ahlaki saygınlıkları arttı. Karolenj İmparatorluğu'nun düşmesiyle, Kilise'nin otoritesine feodal prensler itibar göstermeye devam etti, ve onuncu ve on birinci yüzyıllardaki anarşi sırasında bile, piskoposlukların egemenliği konut bölgelerine, yani eski Roma kentlerine yayılacak kadar etkindi (Rossi, 1982).

Pirenne, tüccarların yok olmasıyla toplumu barındıracak bir değeri kalmadıktan sonra, onuncu yüzyıl ekonomik koşulları onlara varolmak için hiç sebep tanımamasına rağmen bu güç transferinin kentleri yağmadan nasıl kurtardığını belirtmektedir. Çevrelerinde özerk olarak büyük tarım arazileri mevcuttu, ve bir tarımsal temel üzerine kurulu olan devlet onların mücadelesi ile ilgili değildi. Bunun için, prenslerin ve kontların şatoları şehir dışında olmasına rağmen, piskoposlar kente bağlı kaldı, ve bu kenti yağmadan kurtardı. Bu yolla kent, kentsel kurumların sürekliliği ile değil, piskoposluk makamı olarak yaşamını sürdürmüştür (Rossi, 1982).

Eski kent hangi yolla modern kentin merkezi haline geldi? Pirenne için ortaçağ kentinin oluşumunu manastıra, şatoya veya pazara bağlamak tamamen yanlıştır. Burjuva kurumlarıyla kentler, Avrupa'nın ekonomik ve endüstriyel olarak canlanmasıyla doğmuştu. Neden ve nasıl eski Roma kentlerinde kurulmuşlardı? Pirenne'in düşüncesine göre, çünkü Roma kentleri yapay kreasyonlar değildi; aksine, coğrafi düzenin bütün koşullarını yeniden birleştirmişlerdi, ki bu düzen olmadan bir kentsel topluluk yaşayamaz ve ilerleyemezdi. "Onuncu yüzyıldan on birinci yüzyıla kadar büyük kilise yerleşim merkezi olmaktan öteye gidemeyen kentler, hızlı bir dönüşümle uzun zamandır kaybettikleri orijinal karakterlerini yeniden elde etmeye başladılar." Eski kentlerin haricinde böyle bir dönüşüm gerçekleşemezdi, çünkü bunlar yapay ve doğal arasında bir ölçüde insan ürünü bir kompleksi temsil ediyordu. Eski kentlerin

kütlelerini kullanmada, öncelikle ekonomik ve psikolojik bir mantık vardır. Pozitif bir değer ve bir referans noktası olarak ele alınıyorlar (Rossi, 1982).

Bu eski kentlerin dönüşümü, burjuva kentinin sosyalist kente evrimindeki modern mesele ile ilgili bir konudur; burada da kurumsal değişimin biçimsel evrim ile bağlantılı olmadığı kesin görünüyor. Öncelikli elemanlar ve anıtlar, kamusal ortamı doğrudan temsil ettikleri için, kolayca değiştirilemeyen önemli ve kompleks bir karakter kazanıyorlar. Konut kesimi, bir alan olarak daha devinimli bir karakterdedir, fakat buna rağmen bu önemli elemanların ve anıtların hayatına bağımlıdır ve kentin bir bütün olarak kurduğu sistemde yer almaktadır (Rossi, 1982).

3.10.5. Dönüşüm süreçleri

Bir kentte konut bölgeleri ve öncelikli elemanlar arasındaki ilişki, o kenti kendine özgü bir yolla biçimlendirmede sorumludur.

Örneğin Bari’de, eski kent ve duvarlı kent iki farklı ve birbiriyle ilişkisi olmayan biçimler oluşturmaktadır. Eski kent hiçbir zaman büyümemiştir; çekirdeği bir form olarak tanımlanmaktadır. Sadece onu çevresindeki alanla bağlayan ana caddesi, duvarlı kentin dokusunda da bütün haldedir ve süreklilik göstermektedir. Bu tip durumlarda, öncelikli elemanlar ve alan arasında yakın bir bağlantı vardır; bu bağlantı genellikle kentin bir karakteristiğini oluşturacak şekilde baskın bir form olmaktadır, çünkü kent biçimlerin toplamından oluşmaktadır (Rossi, 1982).

Kenti etüt etmede en önemli araçlardan biri olan morfolojik analiz bu görüşleri göz önüne sermektedir. Kentte amorf biçimli alanlar pek mevcut değildir veya olduğu yerlerde dönüşüm sürecinin bir bölümünü oluştururlar; kentin devinimindeki sonuçsuz zamanları temsil ederler. Bu tip durumların sık sık yaşandığı yerlerde, yüksek yoğunluğun arsa kullanımında daha büyük baskı oluşturduğu Amerikan kenti banliyölerinde olduğu gibi, dönüşüm süreçleri genellikle hızlandırılmıştır (Rossi, 1982).

Bugün bu süreç Londra gibi büyük bir kenti karakterize etmektedir. Peter Hall, şöyle yazmıştır: “bölgelere ayırma fikri, mimarlar ve müteahhitler tarafından asırlarca uygulanmıştır, Oxford ve Cambridge kolejlerinde, Londra mahkeme binalarında, trafiğin kapıların dışında tutulduğu Bloomsbury’nin orijinal planlarında olduğu gibi.” Bu tip

politikalar Patrick Abercrombie'nin Westminster ve Bloomsbury'ye ait etrafı çevrili bölgeleri oluşturmuştur; sokak sistemi, ana caddelerin blokların çevrelerinde döndüğü ve ayrılan bölgelerde trafik yarıklarını engelleyecek şekilde kurulmuştu (Rossi, 1982).

Bütün kentlere ve kentsel estetiğe ait ayırt edici karakteristik, bölgeler ve öncelikli elemanlar arasındaki ve kentin bir kesimi ile diğer kesimi arasındaki etkileşimdir. Bu etkileşim aynı yerde bulunan kentsel biçimler arasındaki farklardan doğmaktadır ve sadece mekan anlamında değil zaman değeriyle de ölçülmelidir (Rossi, 1982).

Bu yolda, büyük kentlerin çevresindeki bölgelerde genellikle güzel görünüm ortaya çıkar; Londra, Berlin, Milano ve Moskova şaşırtıcı perspektifler ve imgeler sunmaktadır.

Şüphesidir ki, bugünün kentlerinin değerlerini biçimlerin doğal olarak birbirini izlemesine bağlayamayız. Etkili bir sürekliliği garanti eden bir şey yoktur. Dönüşüm mekanizmasını bilmek ve her şeyin ötesinde böyle bir durumda nasıl davranacağımızı belirlemek önemlidir, - kentsel biçimlerin değişme sürecinde değil, fakat belli bir dönemde ortaya çıkan önemli biçimlerin kontrolünde sağlanabilir. Burada ölçek sorunu ve müdahale ölçeği ön plana çıkmaktadır (Rossi, 1982).

Kentin belirli bölgelerinin zaman içinde dönüşümü belli alanların bozulması ile yakından bağlantılıdır. İngiliz ve Amerikan literatüründe “eskime” olarak değinilen bu durum büyük modern kentlerde çok belirgindir, ve büyük Amerikan kentlerinde özel bir karakteristiğe sahiptir (Rossi, 1982).

3.11. Coğrafya ve Tarih

Kentin tarihi hiçbir zaman kentin coğrafyasından ayrılmamalıdır; bu ikisi olmadan insan ürününün fiziksel göstergesi olan mimariyi anlayamayız. Violet-le Duc, “mimari sanatı bir insan kreasyonudur ve bu insan kreasyonu, aslında, bizim dışımızda doğan ve gözlemlerle kendimize mal ettiğimiz ilkelerin uygulamasıdır” diye yazmıştır. Bu ilkeler kenttedir, toplumun devamlılığını sembolize etmektedir. Sosyologlar toplum bilimini ve kent psikolojisini araştırmışlardır; coğrafya ve ekoloji geniş manzaralar açmıştır. Fakat mimari kenti bir sanat ürünü olarak algılamada esastır (Rossi, 1982).

Kentte yer alan iki temel biçim olan konut alanı ve öncelikli elemanları ayırt ederken, konut alanının amorf ve geçici olduğunu reddetmiştik. Bu yüzden tek bir konutta odaklaşma yerine, karakteristik alan fikrini önermiştik (Rossi, 1982).

Alana karşılık, öncelikli eleman evrim geçirmektedir ve kentsel devinimi hızlandırmaktadır. Bu durum, toplum için ve topluma ait sabit bir aktivite olarak sadece fonksiyonel açıdan yorumlanabilir, fakat daha önemlisi, kenti özetleyen bir olayla veya mimari ile özdeşleştirilebilen gerçek bir kentsel biçim olarak görülebilir (Rossi, 1982).

Bir insan ürünü obje olarak kentin hipotezinin özü olan öncelikli elemanlar kesin bir netliğe sahiptir; biçimlerine ve kent dokusundaki anlamlarına dayanarak ayırt edilebilirler; onlar bir kentin karakterini belirleyen elemanlardır (Rossi, 1982).

Birçok coğrafya veya şehircilik kaynağı kentleri iki büyük aileye göre sınıflandırır; planlı ve plansız. “Kentsel çalışmalarda planlı ve plansız kentler arasındaki farkın vurgulanması alışılmış bir şeydir. Birincisi kasabalar olarak tasarlanmıştır, ikincisi ise bilinçli bir plan olmadan ortaya çıkmıştır. Kentsel fonksiyonları yerine getirmek için gelişen yerleşimlerdir. Kentsel karakterleri büyüme sürecinde ortaya çıkmıştır ve planları belli bir çekirdeğin etrafında artan binaların ürünüdür.” Arthur E. Smailes kentsel coğrafya ile ilgili yazısında bunları belirtmektedir (Rossi, 1982).

Kentin ortaya çıkışını tartışırken Lavedan “Hem kendiliğinden oluşmuş kentte, hem de planlı kentte, yerleşim izleri, sokaklarının tasarımı, şansa bağlı değildir. Birinci durumda bilinçsiz olarak, ikincisinde daha bilinçli bir şekilde kurallara itaat vardır. Planın üretici elemanı her zaman mevcuttur” diye yazmıştır. Bu çözümleme ile Lavedan üretici eleman veya bileşen olarak plana yeniden değer vermektedir (Rossi, 1982).

Kent bölümlerden oluşmaktadır ve her bölüm karakteristiktir; ayrıca etrafında binaların kümелendiği öncelikli elemanlara sahiptir. Anıtlar kentin deviniminde sabit noktalardır, ve ekonomik kurallardan daha güçlüdürler. Bunun yanında öncelikli elemanlar mutlaka öyle değildir. Başka bir deyişle, sürekliliği olan kentsel biçimler ve kentin oluşumunda sürekliliği az olan öncelikli elemanları düşünmek gerekir, ve bu mimari ve politika ile ilgilidir. Öncelikli elemanlar gerçek değerleri için veya özel tarihsel durumlarından dolayı anıt değeri kazandığında, bunu kentin tarihine ve yaşamına bağlamak mümkündür (Rossi, 1982).

3.12. Yer Kavramı

Yer (*locus*), belirli bir konum ile üzerinde bulunan binalar arasındaki ilişkidir.

Bir bina için, ve de bir kent için konum seçimi klasik dünyada birinci önemdeydi. “Konum” – site – onda ortaya çıkan her şeyi yöneten aracı olan *genius loci* ile idare ediliyordu. “Yer” kavramı Rönesans kuramcıları için de mevcuttu, Palladio ve daha sonra Milizia zamanında bile topografya ve fonksiyon açısından ele alınıyordu. Palladio’nun yazılarında, hala klasik dünyanın yaşadığını, eski ve yeni arasındaki ilişkinin hayati sırrını hissedebiliriz. Viollet-le-Duc de, birkaç rasyonel prensibe dayanarak mimariyi bir dizi mantıksal işlemler olarak yorumlayan çabalarında, mimari ürünün yerini değiştirmenin zor olduğunu kabul etmiştir. Onun genel mimari teorisinde, *yer*, tek ve fiziksel bir olgu olarak ele alınmaktadır (Rossi, 1982).

Daha sonraları, Sorre gibi bir coğrafyacı mekansal bölünme teorisinin mümkün olabileceğini öneriyor, ve buna dayanarak, “tekil noktalar”ın varlığını gerçek kabul ediyordu. Bu şekilde düşünülen “yer”, farklı olmayan mekanda bir kentsel biçimi anlamak için gerekli olan koşulları ve nitelikleri vurgulamaktadır. Benzer yaklaşımlarla Halbwachs, yaşamının son yıllarında, efsanevi yerlerin topografyası üzerinde çalışmıştır (Rossi, 1982).

Henry Focillon psikolojik yerlerden, bir çevre ruhu olmadan anımsanması zor olan yerlerden bahsetmektedir. Bu yüzden, belirli sanatsal bir yeri tanımlarken, “yer olarak sanat” nosyonunu önermektedir. “Gotik sanatın çevre düzenlemesi, veya bir çevre düzenlemesi olarak Gotik sanat, bir Fransa ve Fransız hümanizmini yaratmıştır.” (Rossi, 1982)

Gotik sanatı yerine, gotik çevre düzenlemesi olarak düşünmenin çok önemli olduğu açıktır. Bu anlamda, yapı, anıt ve kent mükemmel insan ürünleri olarak oluşur; ve bu şekilde, derin bir şekilde orijinal bir olaya, kompozisyona, sürekliliğe, ve evrime, şans ve geleneğe bağlanmaktadır. İlk insanlar kendileri için bir ortam düzenlerken, aynı zamanda bir yer oluşturdular ve eşsiz olduğunu kanıtladılar (Rossi, 1982).

Kuramcılarının, resimde çevre tasviri üzerine yorumları, Romalıların yeni kentlerini kurarken belli elemanlarını tekrarlayarak kullanmadaki kararlılıkları, dönüşüm potansiyelini “yer”de tanıma; bunlar ve birçok diğer faktör belli formların önemini anlamamızı sağlamıştır, ve bu türde bir bilgiyi düşündüğümüzde, mimarinin antik dünyada ve Rönesans’ta neden önemli

olduğunu fark ediyoruz. Mimari bir düşünceye biçim veriyordu. Mimari biçimler, bir bütünün oluşumunda yer alarak, bir olayın temsiline hizmet ederek veya kendisi bir olayı temsil ederek, bir bölgedeki büyük değişimlerle birlikte değişiyordu (Rossi, 1982).

Bir kentsel biçimin tekiliği nerede başlıyor? Biçiminde, fonksiyonunda, tarihinde, veya başka bir şeyde mi? Olayda, veya olayı belirleyen simgede başladığını söyleyebiliriz (Rossi, 1982).

Mimarinin bütün büyük dönemlerinde antikite mimarisi yeniden ele alınmıştır, fakat her defasında farklı şekilde önerilmiştir. Çünkü aynı mimari fikir farklı yerlerde ortaya konmuştur. Padua'da Palazzo della Ragione örneği de bu fikri içermektedir, fonksiyonunun ve tarihinin ötesinde, fakat varolduğu yerin ayrıcalığından öte olmayan bir fikir (Rossi, 1982).

Belki yer kavramını başka bir açıdan yaklaşarak, daha samimi, daha görünen bir yolla irdeleyerek daha iyi anlayabiliriz. Diğer şekilde, sadece uçucu, hemen yok olan genel hatlarıyla incelemeye devam ederiz. Bu genel hatlar anıtların, kentin, ve binaların tekiliğini ve tekiliğin kendisinin ve sınırlarının düşüncesini göstermektedir. Mimarinin konumuyla ilişkilerini – sanatın yerini – ve buna bağlı olarak zaman ve mekanla , topoğrafik ölçüleriyle ve biçimiyle, eski ve yeni olayların geçtiği mahal olmasıyla, tarihiyle belirlenen *yer* ile bağlantılarını ve net olarak açıklamasını ortaya çıkarmaktadır (Rossi, 1982).

3.13. Anıtlar ve Süreklilik

Poète ve Lavedan'ın süreklilik teorisini düşünelim. Bu teori bazı açılardan kentin bir insan ürünü obje olduğuna dair hipotezle ilişkilidir. Geçmiş ve gelecek arasındaki fark, büyük ölçekte geçmişin kısmen şimdi tecrübe edildiği gerçeğini yansıtmaktadır, ve bu sürekliliklere verilecek anlam olabilir: onlar bizim hala yaşadığımız geçmiştir (Rossi, 1982).

Poète'in teorisi "süreklilik" fenomeninde odaklanan bir tarihsel teoridir. Bu süreklilikler anıtlarda, geçmişin fiziksel göstergelerinde olduğu kadar, kentin süregelen temel kroki ve planlarında da açığa çıkmaktadır. Bu son nokta Poète'in en önemli keşfidir. Kentler, orijinal yerleşim şemasının pozisyonunu sağlayarak ve eski formların anlam ve yönünde büyüyerek gelişim akslarını korumaya eğilim gösterirler. Bazen kentsel formlar gerçekten değişmeden kalabilmekte, sürekli hayatıyetle bağışlanmaktadır: bazen de kendilerini tüketirler, ve sadece fiziksel göstergeleri olan biçimleri geriye kalır (Rossi, 1982).

İlk bakışta sürekliliklerin kentin bütün kalıcı formlarını içine aldığı düşünülür, fakat gerçekte böyle değildir, çünkü kentteki her şey yaşamını sürdürememektedir, modelleri karşılaştırmalara imkan vermeyecek kadar çeşitlidir. Buna göre süreklilikler kentlerden izole, sadece geçmişe ait bir biçim niteleyen formlar olarak görünebilirler (Rossi, 1982).

Bunlara bağlı olarak süreklilikler iki yönde ele alınabilir: bir yandan ileriye götüren elemanlar olarak kabul edilebilir, öte yandan patolojik elemanlar olarak. Kentsel formlar, kenti kendi bütünlüğü içinde anlamamızı sağlarlar, veya bir kentsel sisteme zayıf bir şekilde bağlayabileceğimiz izole elemanlar olarak gözükürler (Rossi, 1982).

Geçmişe ait biçimler olarak hala yaşadığımız tarihsel veya devam eden süreklilik ve izole bir şey olan patolojik süreklilik arasında bir ayrım yapmış olduk.

Bir fonksiyon her zaman toplum ve zaman sürecinde tanımlanmalıdır: buna sıkı bir şekilde dayalı olan şey gelişimi ile her zaman bağlantılıdır. Sadece bir fonksiyon ile belirlenen bir kentsel form o fonksiyonun açıklamasından başka bir şey olarak görülmemelidir. Gerçekte, fonksiyonu zamanla kaybolmuş elemanları hala takdir etmeye devam ediyoruz: bu eserlerin değerleri kentin genel formu ile bütünleşen biçimlerinde yer almaktadır. Çoğunlukla bu biçimler kentin orijinal kaynaklarıyla bütünleştirici elemanlarla sınırlıdır, ve kentin anıtlarında da yer almaktadırlar. Buna göre kentsel biçimleri incelerken zaman parametresinin önemini görüyoruz; sürekliliği olan bir kent formunu tarihin tek bir dönemine bağlı olarak düşünmek kent biliminin düştüğü en büyük mantıksal hatayı oluşturmaktadır (Rossi, 1982).

Kentin formu her zaman kentin belirli bir zamanının formudur, fakat kent bir çok defa oluşum süreçlerinden geçer, ve bir kent bir insan hayatı süresinde bile çehre değiştirebilir ve orijinal referanslarını kaybedebilir (Rossi, 1982).

Anıt, tarihsel olarak belirlenen varlığı dışında, analiz edilebilecek bir gerçekliğe sahiptir; bir anıt tasarlayabiliriz. Bununla birlikte, bunu yapabilmek bir mimari, bir stil gerektirmektedir. Sadece bir mimari stilin varlığı temel tercihleri mümkün kılar, ve bu tercihlerden kent gelişir (Rossi, 1982).

Teknik konusu kentin sorunlarını belirlemede göz ardı edilmemelidir, açıkça imgeler, onlara form veren mimari ile somutlaştırılmıyorsa bu imgeler hakkında tartışmak sonuçsuzdur. Mimari büyüyerek kent haline gelir. Diğer sanatlardan daha çok, mimari biçimsel anlayışla

bir materyale şekil vermede temel teşkil eder. Kent kendisini büyük bir mimari ve insan ürünü obje olarak sunar (Rossi, 1982).

Gösterge ve olay arasında bir uyum vardır; fakat analizimizi mimari formun başlangıç noktasına kadar genişletmezsek bunu söylemek yetersiz olur. Kentin mimari formu, her biri kendine özgü olan çeşitli anıtlarında örneklendirilmektedir. Onlar tarih gibidir: birincisi, sonra diğeri; onlar olmadan zamanın geçişini anlayamayız. Mimarlık probleminin sadece kompozisyon açısından çözülebileceğini veya bir kontekst doğrultusunda elde edildiğini düşünmek anlamsızdır. Çünkü kontekst mimari ile ortaya çıktığı zaman belirgindir. Herhangi bir çalışmanın ayrıcalığı, onun yeri ve tarihi ile beraber artmaktadır (Rossi, 1982).

Bunun için mimari bir formun başlıca önemi onun teknik ve sanatsal oluşumundadır, onun inşasında iletilmesinde yer alan kendine özgü prensiplerindedir.

Bir mimari biçimin oluşmasıyla bir dizi diğer biçimler oluşmaya başlar, ve bu şekilde mimari büyüyerek Palmanova veya Brezilya gibi bir kentin tasarımında gelişir. Bu kentlerin tasarımlarını mimari tasarım olarak eleştiremeyiz. Oluşumları bağımsız ve özerktir, kendi tarihleri ile belirlenen tasarımlardır. Fakat bu tarih bir bütün olarak mimariye aittir, çünkü bir mimari teknik veya stile göre, ilkelere ve genel mimari düşünceye göre tasarlanmışlardır (Rossi, 1982).

Bu ilkeler olmadan bu kentleri değerlendiremeyiz. Böylece Palmanova ve Brezilya'ya, her biri kendi ayrıcalığı ve kendine özgü tarihi gelişimiyle, iki belirgin ve sıra dışı kentsel biçimler olarak yaklaşabiliriz. Bunun yanında, mimari biçim, sadece bu ayrıcalığın yapısını somutlaştırmaz, bütün olarak ilerlemenin kendine özgü mantığını doğrulayan bu yapının kendisidir. Kentin temel prensiplerinden birisi mimaride yatmaktadır (Rossi, 1982).

3.14. Tarihsel Açıdan Kent

Tarihsel çalışma kent hakkında belli hipotezlerin en iyi şekilde doğrulanmasını öneriyor, çünkü kent kendi içinde bir tarih arşividir. Tarihsel yöntemden iki açıdan yararlanabiliriz. İlk olarak kenti bir maddi biçim, zaman içinde inşa edilen bir insan yapımı obje olarak gören bir görüş vardır. Bu açıdan incelendiğinde – arkeoloji, mimarlık tarihi, kentlerin tarihi gibi – kent önemli bir bilgi ve doküman sunar (Rossi, 1982).

İkinci bakış açısı, tarihi kentsel biçimlerin gerçek oluşumunun ve strüktürünün incelenmesi olarak görür. Birinci görüşü tamamlamaktadır ve sadece kentin gerçek strüktürünü değil, ayrıca kentin bir değerler dizisinin sentezi olduğu fikrini ele almaktadır. Açıkça birinci ve ikinci yaklaşımlar birbiriyle bağlantılıdır, öyle ki ortaya çıkardıkları gerçekler birbirine karışabilmektedir. Atina, Roma, Konstantinopol ve Paris fiziksel formlarının ve kalıcılıklarının ötesinde gelişen kentleri temsil etmektedirler (Rossi, 1982).

İkinci nokta üzerinde biraz daha düşünelim. Kentsel biçimlerin yapısı olarak tarih fikri, kentsel strüktürün en derin katmanlarındaki sürekliliklerde doğrulanmaktadır. Carlo Cattaneo, İtalyan kentlerinin tarihini inceleyen kentlerin evrimi ile ilgili çalışmasında, sadece bu kentlerin gerçek tarihinde anlaşılabilecek bir prensip keşfetmiştir. Kentlerde, – özellikle kent duvarlarına bağlanarak kalmış Romalılara özgü – değişmeyen bir coğrafya bulmuştur (Rossi, 1982).

İmparatorluktan sonraki dönemde, Milano kentinin gelişimi ile ilgili açıklamasında, diğer Lombard merkezlerine göre kentin egemenliğinden bahsetmektedir, bu egemenlik ne ölçüleri ile, ne ekonomi veya nüfus gücü ile, ne de diğer görünen faktörlerle sağlanmıştır. Bu daha çok kentin doğasına özgü bir şeydi, tanımlanamayan bir düzenin tipolojik bir karakteristiği idi: “Bu egemenlik kentte doğuştan vardı; Ambrose kilisesine, papalığa, İmparatorluğa özgü bir büyüklüğün geleneği idi.” Fakat bu mistik düzen ilkesi, daha sonra uygarlığın sürekliliğinde yer alan kentsel tarihin ilkesi olmuştur (Rossi, 1982).

Çöküş döneminde, kentlerin yarı yıkık kentlerin kadvraları görünümünde olduğu geç İmparatorluk döneminde, Cattaneo onların gerçekte ölü bedenler olmadığını, fakat bir şok durumunda olduklarını belirtiyor. Kent ve çevresi arasındaki ilişki karakteristik bir gösterge idi, “kent çevresiyle bölünmez bir bütün oluşturuyordu.” Savaş ve fetih zamanlarında, toplumsal özgürlük için en büyük mücadelenin yapıldığı zaman, kent ve alan arasındaki birlik olağanüstü bir güç oluşturuyordu; bazen çevre alanı yıkılmış kenti yeniden kuruyordu. Kentin tarihi uygarlığın tarihidir (Rossi, 1982).

Cattaneo’nun ilkesi, burada geliştirilen birçok tema ile birleştirilebilir; kentsel hayatın derin katmanları büyük ölçüde anıtlarda bulunabilir. Kentsel biçimlerin prensibi ve form arasındaki ilişki Cattaneo’nun düşüncesinde açıktır, bazıları onun sadece Lombard stilinde yazılarını ve yüzyıllar boyunca işlenen ve verimli hale getirilen toprağın onun için egemenliğin en önemli ifadesi olduğu Lombardy tanımının başlangıcını incelese bile (Rossi, 1982).

3.15. Ortak Anı

Kentin insanlarıyla ortak bir anıya sahip olduğu, ve objeler ve mekanlarla bütünleştiği söylenebilir. Kent ortak anının bulunduğu yerdir. Yer ve vatandaşlık arasındaki bu ilişki kentin egemen imgesi olmuştur, ve belli biçimler onun tarihinin bir bölümü haline geldikçe yenileri ortaya çıkmıştır (Rossi, 1982).

Bunun için yer kavramını kentsel biçimlerin karakteristik ilkesi olarak düşünmeliyiz; yer, mimari, süreklilik ve tarih kavramları kentsel biçimlerin karmaşıklığını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Kolektif anı toplum çalışmalarında mekanın gerçek dönüşümünde yer almaktadır. Bu şekilde anlaşıldığında, anı bütün kentsel yapı kompleksinde yönlendirici olmaktadır ve bu açıdan kentsel biçimlerin mimarisi sanattan ayırt edilmektedir, sanat kendisi için var olan bir eleman iken, mimarinin büyük anıtları kente sıkı sıkıya bağlanmıştır. “Tarih sanat vasıtasıyla hangi yolla konuşmaktadır? Öncelikle devlet veya din adına gücün simgesi olan mimari anıtlar vasıtasıyla. Bu yüzden bütün ulusların, kültürlerin ve devirlerin karakteri, varolmalarının dış kabuğu olan mimarinin bütünlüğü yoluyla konuşmaktadır.” (Rossi,1982)

Toplum anısı olarak, toplumun kendi yeri ile ilişkisi olarak görülen tarihin değeri, kentsel yapının belirleyiciliğini, ayrıcalığını ve ayrıcalığının biçimi olan mimarisini kavramamıza yardımcı olur. Bu ayrıcalık orijinal bir biçime bağlıdır – Cattaneo’nun prensip anlayışında; *bir olay ve de biçimdir* (Rossi, 1982).

4. TARİHSEL SÜREÇTE KENTLERİN EVRİMİNİN İNCELENMESİ

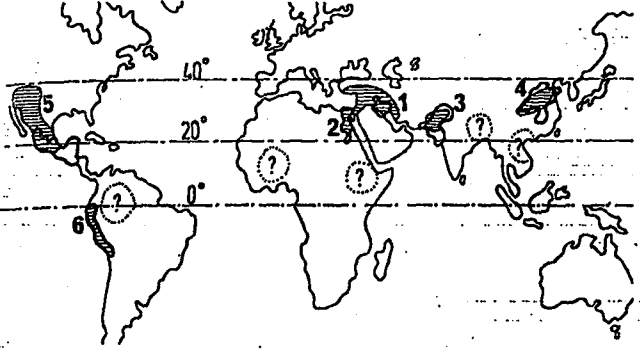
Bu bölümde, tarihte belli başlı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda kentlerin nasıl oluştuğu incelenmektedir. Şüphesiz dünyadaki bütün örneklerle yer verilememiştir. Amaç, günümüzde batı etkisinde gelişen kentlerimizin içinde bulunduğu problemleri daha iyi irdeleyebilmek için dünyadaki, özellikle batı ülkelerdeki kentlerin gelişimini incelemektir.

İlk medeniyetlerin ve kentlerin oluşumunda üç temel dönem ayırt edilebilir. Bunlardan ilki Paleolitik devrin tamamını kapsar, M.Ö 10.000'lere kadar süren bu devri proto-Neolitik ve Neolitik devirler takip eder. Bunlar dördüncü dönem olan M.Ö 3500-3000 yılları arasında başlayıp 2000 yıl süren Bronz Çağı'na kılavuzluk ederler. Bu son dönem sırasınca ilk kentsel medeniyetler kurulmuştur (Morris, 1994).

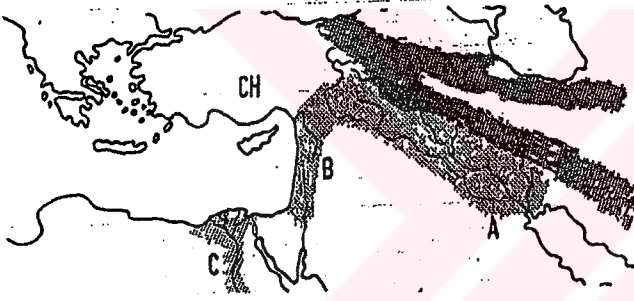
Dünyada bilinen ilk yedi medeniyetten bahsedebiliriz, bunlar tarım bölgeleri olarak bilinirler. İlk üç medeniyet olan Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisi ölü kültürler olarak anılmaktadır, çünkü bu bölgelerde, aynı kuşak çizgisinde Grek, Roma ve Batı Avrupa Hristiyan medeniyetleri de yer almıştır. Mezopotamya'nın, M.Ö 7.yy'da İslam Kültürünün ilk olarak ortaya çıktığı Arap Yarımadası'ndaki kentsel yerleşimlerin oluşumuna etkisi bakımından temel bir önemi vardır (Morris, 1994).

Çin kültüründen çok daha sonra keşfedilmesine rağmen dördüncü eski medeniyeti oluşturan üç Amerikan kültürü Meksika, Merkezi Amerika ve Peru da ölü kültürler arasındadır. 1519 ve sonrasında İspanyollar tarafından talan edilmişlerdir. Çin bir istisna olarak, M.Ö 3. bin yılın sonlarında Sarı Nehir havzasında doğup 20.yy'a kadar kesintisiz olarak devam etmiş kültürdür (Morris, 1994).

Dünyanın bazı bölgelerinde, Kuzey Amerika, Avustralya ve Güney Afrika'da, Avrupalı kent kültürüyle hiç tanışmamış yerli toplumlar ve hiç yerleşim olmayan bölgeler bulunmaktadır. Hala kendi haline bırakılmış, birkaç izole toplum vardır ve bunlar Paleolitik Çağ düzeyinden daha ilerde değillerdir (Morris, 1994).

Şekil 4.1 İlk medeniyetlerin konumu(Morris, 1994)

Şekil 4.2 Verimli toprakları gösteren Yakındoğu haritası (Morris, 1994)

Kentlerin ortaya çıkışıyla ilgili yaygın olarak kabul edilen görüş; yerleşik tarımın gelişmesinin kentsel yerleşimlerin evriminde mutlaka gerekli bir unsur olmasıdır. 1960'ların sonunda bu doktrine Jane Jakobs, kentlerin tarımdan önce varolduğuna dayanan, "tarım ve hayvancılık kentlerde gelişmiştir" savıyla karşı çıkmıştır. Jane Jakobs teorisini 20. yy Amerikan şehirlerindeki ekonomik zayıflama konusundaki kişisel açıklamalarının da desteği ile geliştirmiş, daha sonra basılan James Melaart'ın Anadolu'da Çatal Höyük' teki arkeolojik buluntular ile desteklemiştir. Bu sıra dışı site, M.Ö 7. bin yılda veya daha öncesindeki – 3000 yılındaki Mezopotamya uygarlığından önce yer alan – 'kent' statüsüne göre oldukça gelişmiş özellikte idi. Eri ha kentinde de aynı tartışma söz konusudur (Morris, 1994).

4.1. İlk Yerleşimler

İnsan benzeri yaratıklar yeryüzünde belki bir milyon yıl önce ortaya çıkmış ve İngiltere'den Çin'e, Almanya'dan Transval'a (Güney Afrika eyaleti) kadar dağılmışlardı. M.Ö 25.000'ler civarında Homosapienlerin fiziksel ve organik evrimi sona ermişti ve kültürel evrimin modern süreci başlamıştı (Morris, 1994).

İlk görünümlelerinden Neolitik Çağ'ın başına kadar insanlar hayvanlar gibi avlanarak ve yiyecek toplayarak yaşıyorlardı. Sosyal ünite aile idi, fakat topluluklar taze yiyecek ihtiyacından ve barınma şartlarının değişmesinden dolayı yer değiştirmek zorunda idi. M.Ö 14.000' kadar sürekli bir fiziksel ünite yoktu. Sürekli yerleşim, ev içersinde yiyecek ihtiyacını karşılayarak sağlanmıştı. Bu toplama ekonomisi, hakim iklim şartları ve coğrafi koşullarla direk ilişki içinde nüfusta sınırlama oluşturmuştur (Morris, 1994).

Yaklaşık 8.000 ile 10.000 yıl arasında bir zaman önce, insanoğlu yiyecek kaynaklarını kontrol etmeye ve hayvanları evcilleştirmeye başlamıştır. Yabanilikten kurtuluş, insanları doğanın parazitleri olmak yerine doğanın aktif yaşayanları yapan ekonomik ve bilimsel bir devrimdi. Bu Neolitik tarımsal devrim ekonomiyi, artan bir yiyecek üretimi temeline oturtmuştur ve sosyal ünitenin genişlemesini sağlamıştır. Bir yerde sürekli yerleşim artık çok daha mümkündü, fiziksel ünite köye dönüşüyordu, oysa ilk yerleşimler bir küme ilkel kulübeden oluşmaktaydı (Morris, 1994).

Neolitik çağın insanları kontrollü yiyecek üretimini sadece kendi çabalarıyla oluşturmamışlardır. Kentsel uygarlığa giden kararlı adım, M.Ö 7.000 yılları arasındaki buzul çağının sonunda iklim değişimiyle oluşan dış uyarıları beklemek zorunda idi. Kuzeydeki buzların erimesi, Avrupa steplerini ılıman ormanlar haline getirmiş, ayrıca Akdeniz'in güneyindeki ve Asya'daki bozkırları çöle dönüştürmüştür (Morris, 1994).

Genellikle tarım devrimi için iyi şartların ilk olarak 'Verimli Hilal' olarak bilinen Akdeniz'in güneyinde ve doğusunda olduğu kabul edilir. Bir orak biçimindeki bu bölge, Pers Körfezi'nden başlayarak kuzeye Dicle ve Fırat vadilerine doğru yayılmaktadır, sonra da batıya Suriye ve Filistin yönüne kıvrılır. Sinaî Çölü tarafından kesilse de verimli bölge Nil nehri boyunca güney yönünde Mısır'a doğru devam eder (Morris, 1994).

Mezopotamya’da Neolitik yerleşme steplerde ve platolardaki küçük vahalarda başlamıştır. Kuraklığın yarattığı tehditlere rağmen, buralarda toprağı işleme zorlukları, büyük nehirlerin sulak ovalarında yaşamaktan daha dayanılırdı. M.Ö 5.500’lerde 3.000 yıllık yavaş bir gelişmeden sonra, alüvyon tortularının kuruması ve sulama tekniklerinin geliştirilmesiyle çiftçi topluluklar giderek Fırat ve Dicle vadilerinde kurulmaya başlamıştı (Morris, 1994).

Mısır’da Merimde’de , kuzey-batı delta alanında, M.Ö 4000 yıllarında en az 600 yardalık bir alanda yerleşim vardı ve bazı bölgelerde kulübeler dar bir sokakla ayrılan iki hat şeklinde düzenlenmişti. Diğer Neolitik yerleşim Fayum’da , Nil Vadisi’nin batısında bir göl kenarında 5. bin yılın ilk yarısında kurulmuştur (Morris, 1994).

4.1.1 Bronz Çağı

Neolitik toplumun köylerinin ilk kentlere dönüşümünü – Profesör Childe’in “Kent Devrimi” – açıklamadan önce, ‘kent’ teriminin tanımını yapmak gereklidir. Gideon Sjoberg kenti “tarımın dışındaki alanlarda çeşitli uzmanları olan, eğitilmiş elit bir kesimi içeren, önemli bir boyut ve nüfus yoğunluğuna sahip toplum” olarak tanımlamaktadır (Morris, 1994).

Bu tanımda kent devrimi için gerekli iki unsur belirtilmektedir: birincisi toplumun bir kesimi tarafından depolanabilir yiyecek ve diğer önemli maddelerin üretimi, ikincisi onuz sürekli kayıtların tutulamayacağı ve matematiğin, astronominin ve diğer bilimlerin geliştirilemeyeceği bir yazı şeklinin var olmasıdır (Morris, 1994).

Düşünülmesi gereken başka ihtiyaçlar da vardır, bunlardan en önemlileri mevcutların devamının sağlanması ve iş gücünün büyük ölçekli topluluk çalışmaları ve teknolojik gelişme için kontrol edilmesi, ayrıca toplu taşıma için gerekli imkanları sağlamak ve araçların kalitesinin geliştirmesidir (Morris, 1994).

M.Ö 4. bin yıl boyunca kent devrimi için teknolojik ihtiyaçlar keşif ve icatlarla yeterli derecede karşılanmıştı. Mumford, M.Ö 3000 dolaylarında tahıl işleme, saban kullanma, yelkenli yapımı, madencilik, dokuma, matematik, astrolojik araştırmalar, takvim ve yazının geliştirildiğini belirtiyor (Morris, 1994).

Kent devrimi için kritik ihtiyaç yiyecek üretimidir. Bu ilk olarak Dicle ve Fırat'ın alüvyonlu ovalarında mümkün olmuştur. M.Ö 4000 ve 3000 yılları arasında aşağı Fırat/Dicle bölgesindeki bazı köy toplulukları sadece ölçü olarak değil strüktürde de değişmiştir. Bu gelişmeler Sümer kent devletlerinde M.Ö 3000'den sonra on binlerce nüfusu ile, dinleri ile, politik ve askeri sınıf yapısı ile, gelişmiş teknolojileri ve geniş ticari temaslarıyla son halini almıştır (Morris, 1994).

Alüvyon üzerinde tarım sulamaya bağlı idi, başta sadece yöresel, ilkel biçimde idi fakat sonra büyük ölçülerde kanal ve set çalışmaları yapıldı. Sümer topraklarında yapı taşı ve hatta ağaç bile yoktu, iklim kuru idi ve nehirler Nil gibi taşma yapmıyordu, yine de elverişli topraklardı (Morris, 1994).

Alüvyonlu topraklarda ilk yerleşimlerin ne zaman bulunduğu belli değildir. Grahame Clarke bilinen ilk sakinlere El-Obed denilen ve Fırat vadisinde alçak bir tepede kurulmuş sıradan bir köyde yaşadıklarını belirtiyor. Arkeolojik kayıtlarda bu insanlar 5. bin yılın ikinci yarısında ortaya çıkıyor. M.Ö 2750 sıralarında Sargon Babil yakınlarında Agade kentini Sümerlerin başkenti olarak bulduğunda, belli başlı yerleşimler özerk yönetimli kent devletleriydi ve bunların en az on bir tanesi, Ur, Erech, Larsa, Kiş ve Nippur da dahil olmak üzere bağımsız hanedanlardı. Akadlar devrilmişti ve Ur kenti 3. Hanedanlık döneminde – M.Ö 2110-2015 arası - Sümer devletinin kontrolünü üzerine almıştı. Ur, hanedanlıkların birinin başkenti olarak taşıdığı önemle bir Sümer kentinin en açık örneğidir. Pers Körfezi'nin başlangıcı ve Bağdat arasındaki mesafenin üçte birlik bölümünde yer alır. 3. Hanedanlık süresince Fırat boyunca denizin birkaç mil ötesinde yer almıştır (Morris, 1994).

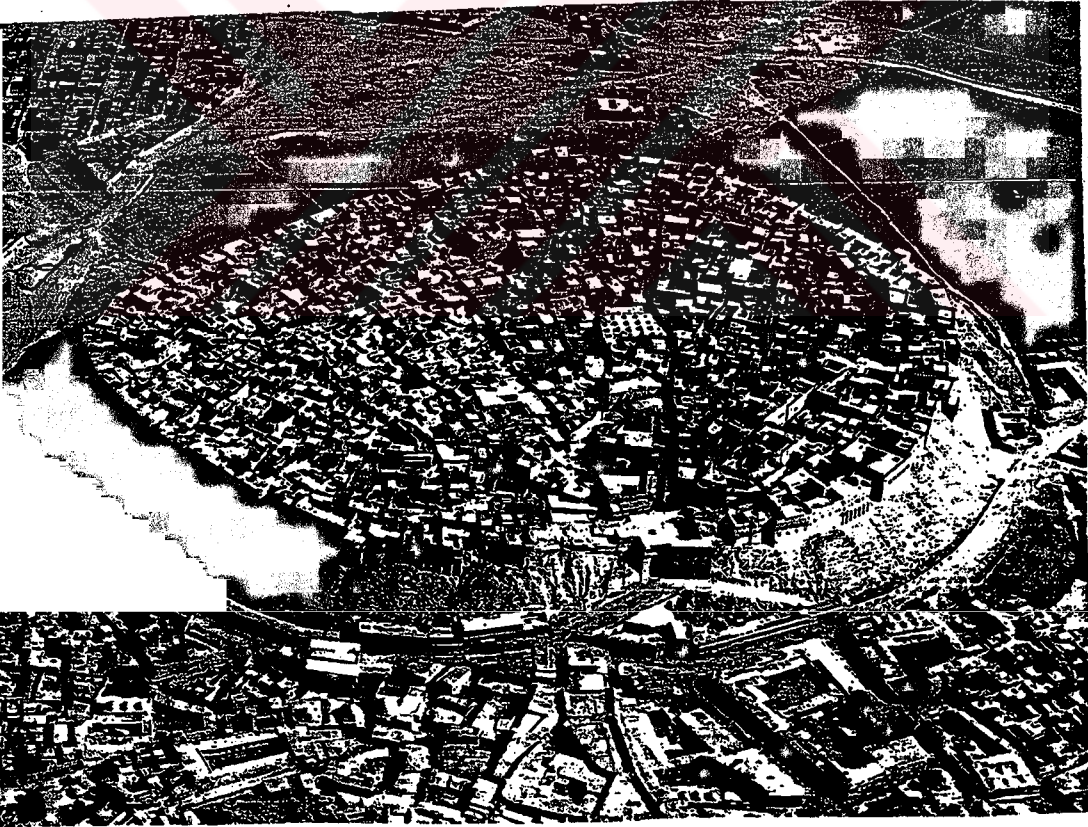
4.1.2 Mezopotamya Uygarlığı

4.1.2.1 Ur

Kalıntıların en iyi korunduğu katman M.Ö 1700 civarındaki İsin-Larsa dönemine aittir. Bu dönemde kent planı 3. Hanedanlık kentinin ana hatlarını korumuştur (Morris, 1994).

3.Hanedanlık Ur'u 3 temel bölgeye ayırılır: eski duvarlı kent, dini bölge (temenos) ve duvarların dışında kalan yerleşim. Duvarlı kent yarım mil genişliğinde, ¾ mil uzunluğunda düzgün olmayan bir oval forma sahipti. Batıya doğru akan ve kuzey- güney yönlerinde geniş kanalları olan

Evlerin konstrüksiyonları Wooley'in beklediğinden çok daha gelişmiş ve oranları daha iyi görünüyordu. Binaları tek katlı, birkaç odadan oluşan ve çamur tuğlasından yapılmış olarak bulmayı umuyordu. Bunun yerine kazılarda evleri iki katlı, zemin katı pişmiş tuğla ve üst katı çamur tuğlasından yapılmış ve üzerleri sıvanmış olarak buldu. Eve ışık ve hava veren merkezi bir avlu etrafında on üç veya on dört oda bulunuyordu. Wooley'in sözlerine göre bu bariz0 bir şekilde büyük bir kentti ve bu ileri düzeydeki hayat şartları, gelişmiş bir uygarlığın mirasçısı olduğunu gösteriyordu (Morris, 1994).

Şekil 4.4 Erbil, kuzeydoğu Irak (Morris, 1994)

4.1.2.2 Organik büyüme ve planlanmış kentler

Ur'da, *Temenos*'un güney doğusundaki yerleşimin uzun ve evrimsel bir süreçte ortaya çıktığı açıktır. Evler primitif yerleşim koşullarında büyüyerek grupları oluşturuyordu ve herhangi bir kent planlaması sistemine göre bir araya gelmemişlerdi. Sümer kentlerinden Ur ve Erbil organik gelişmeye örnek kentlerdir. 6000-8000 yıl öncelerine ait olan, Bağdat'ın 200 mil kuzeyinde kalan Erbil kenti günümüze kadar bozulmadan kalabilmiş dünyadaki en eski kent olabilir. Planlanmış eski kentlere ait örnekler Mısır ve Hindistan medeniyetlerinde görülebilir (Morris, 1994).

4.1.2.3 Organik büyüme ve planlanmış kentsel form

“Organik büyüme” terimi önceden düşünülüp planlanmadan gelişmiş olan bir tür kentsel biçimleri açıklamak için de kullanılır. Organik yerleşmelere planlanmış genişletme ve yenilemeler eklenmesi, diğer yandan planlı orijinal kentlere organik eklemeler yapılması gibi gelişmeler de gözlenmiştir. Organik büyüme ve planlı biçimleri birleştiren kentler, Avrupa’da Edinburg ve Viyana, ayrıca Boston, Mass ve Kyoto dünyadaki diğer bölgelerden örneklerdir (Morris, 1994).

4.1.2.4 Eriha ve Çatal Höyük

Eski Eriha ve Çatal Höyük, kentsel medeniyetlerin ilk olarak Mezopotamya’da ortaya çıktığına dair en güçlü iki iddiayı temsil etmektedir. Eriha M.Ö 8000 gibi erken bir zamanda, zorlu savunması ve gelişmiş idaresi ile oldukça ileri bir yerleşim olarak bilinir. Mortimer Wheeler, bir uygarlığın Eriha’ya atfedilen özelliklerden fazla nitelikleri içermesi gerektiği tartışmasıyla, sekizinci milenyum kadar eski bir yerleşmenin kentsel statüsü konusunda ikna olmamıştı. Bunun yanında, Türkiye’nin güneyinde, Konya’nın 50km güney doğusunda, deniz seviyesinin 3000 fit yükseklikte, Çatal Höyük’ te keşfedilen önemli bir kentin bu koşullara yaklaştığını belirtmişti. Deniz seviyesinin üzerindeki iki tepenin en önemlisi 450m uzunluğunda, 275m genişliğinde oval biçiminde idi. Denizden 17,5m yükseklikte ve 12 hektar alan kaplayan bu yerleşimde, Eriha’daki 13.7 m.lik derinliğe karşılık, 19m derinliğe kadar Neolitik kalıntılar bulunmuştur. 1961’de James Melaart 1 dönümlük bir arazide 12 farklı kenti temsil eden 12 katman ortaya çıkarmıştır. Radyo karbon tarih sistemine göre en eski seviyenin M.Ö 6500 yılına ait olduğu belirlenmiştir. M.Ö

5600'den sonra bölge terkedilmiş ve batı yönünde nehrin karşısında yeni bir yerleşim kurulmuştur (Morris, 1994).

Daniel, ne Eriha ne de Çatal Höyük'ün uygarlık olmadıklarını, kasaba denilebilecek büyük yerleşimler olduklarını iddia etmektedir. Uygarlık yolunda başarısız denemeler olabilirler veya onları çok büyümüş köyler olarak tanımlayabiliriz (Morris, 1994).

4.1.2.5 Kudüs

Kudüs'ün yaklaşık 4000 yıllık uzun kentsel tarihi ortaya çıkarılmıştır fakat modern kent bölgesi güney-doğuda kalan eski yerleşimi içermemektedir. Kathleen Kenyon yaklaşık M.Ö 3000'lerden beri kentin öneminin, Filistin'e giden kuzey-güney yolunu kontrol edecek şekilde konumlanmasına bağlı olduğunu açıklamaktadır (Morris, 1994).

İlk yerleşim doğuda Siloam, batıda Tiropeon adındaki vadilere bağlanan bir yamacın güney ucunu kaplamaktaydı. Mevcut kayıtlar en eski yerleşimin 10.87 dönümlük bir alan kapladığını ve ilk savunma duvarının M.Ö1800 yılında yapıldığını göstermektedir. Bu duvar hattını Canaanite (Jebusite) kabilesi takip etmiştir, daha sonra M.Ö 996 civarında David tarafından kuşatılmıştır. David ve oğlu Solomon, Kudüs'ü Yahuda ve İsrail kabilelerini birleştirerek bir din merkezi olarak kurmuştur. Solomon eski kent alanının kuzeyinde, büyük yapay bir terasta, büyük olasılıkla saray kompleksiyle birleşen ilk tapınağı yaptırmıştır. Bu binalar hakkında bir şey bilinmemektedir. Büyük Herod (M.Ö 37-4) zamanından kalanlar tapınak için yapılan geniş platformda gömülüdür. Herod'un tapınağı da yok olmuştur, fakat masif duvarlarla taşınan büyük platform modern kentin en çarpıcı özelliği olarak ayakta kalmıştır (Morris, 1994).

4.1.2.6 Mezopotamya kent formu

Mezopotamya kentlerinin bu form analizi dört bağlantılı amaca hizmet etmektedir: Birincisi, öncü bir model örneği olarak, tarihin belirli bir döneminin kentsel formunun evrimindeki belirleyicilerin oynadığı rolleri göstermektedir; ikincisi, avlulu evlerin ve buna bağlı kentsel sokak sisteminin yaratılmasında iklimin etkisine dair daha ayrıntılı açıklamalar vardır; üçüncüsü, ön-İslam modellerinde (kısmen Mezopotamya modeli) doğan İslam dünyasının geleneksel

gelişmişti, sadece iç mekandaki gelişmeler değil, tarihteki en farklı mimari biçimler de burada mevcuttu (Morris, 1994).

Odaların pencereleri korunaklı avluya bakmaktaydı, sadece giriş kapısı kente açılıyordu. Gölgelekli mekanlar yaratılmasının yanı sıra, avlunun rüzgarla gelen toz ve kuma karşı da koruyucu etkisi vardır (Morris, 1994).

Çamur tuğlasından yapılmış konstrüksiyonu koruyan beyaz sıva, güneşin yakıcı etkilerini de azaltmaktaydı. İklim etkilerinden korunmak amacı ile geliştirilen avlulu sistem, aynı zamanda ev halkını, özellikle çocuk ve kadınları dış saldırılardan korumayı sağlıyordu. Kadının korunmasının ne zaman Mezopotamya geleneği haline geldiği bilinmemektedir, fakat hep öyle kalmıştır (Morris, 1994).

Birbirleriyle bağlantılı olan savunma ve mahremiyet gereksinimi, kırsal ya da kentsel, geleneksel İslam yaşam tarzının genel bir özelliğidir. Bunun yanında İslam kültüründe, birkaç katlı ve mahremiyet gereksinimini karşılayan daha farklı formlar da mevcuttur, özellikle Mekke'deki özel ortamlarda gelişmiştir (Morris, 1994).

4.1.2.9 Kentsel sokak sistemi

Hassan Fathy Mezopotamya kentinin dar ve organik sokak dokusunun belirleyicileri hakkında yazarken, basit bir analizle böyle bir dokunun Araplar tarafından evrensel olarak nasıl benimsendiğinin oldukça anlaşılabilir olduğunu gözlemlemiştir. Sokakları daraltıp uygun bir şekilde yönlendirerek gölge yaratmak ve dar açılımlarla sokakların rüzgar almasını sağlayarak sıcak çöl rüzgarını engellemek, çölün sert iklimini tecrübe edenler için oldukça doğaldır. İklimsel önlemlere ek olarak, düzensiz biçimli bahçelerin, hurma ağacı korularının ve küçük tarlaların oluşturduğu ön kentsel kadastro üzerinde arazi paylaşımı yöntemi ve artan büyüme de katkıda bulunan faktörlerdi (Morris, 1994).

Evlere işlek caddelerden uzanan çıkmaz sokaklardan giriliyordu; iç mekan güvenliğini kolaylaştıran ve kentsel İslam morfolojisinin önemli bir karakteristiği olacak bir düzenleme mevcuttu (Morris, 1994).

Şekil 4.5 Ur kenti, avlulu evler ve kentsel sokak sistemi (Morris, 1994)

4.1.3 Arap Yarımadası: İslami başlangıç

Mezopotamya'dan Arap Yarımadası'na kadar olan coğrafi ve tarihsel gelişme, M.Ö Müslümanlığın doğduğu Mekke ve Medine kentlerini tanıtıcı nitelikte, kentsel İslam biçiminin oluşmasında öncü bir etkindir (Morris, 1994).

4.1.3.1 İklim durumu

Arap Yarımadası Mezopotamya'ya (Irak) kuzey yönünde çölle bağlanmaktaydı ve diğer üç tarafı denizle çevriliydi. Senelik 30-50cm'lik muson yağmurlarının olduğu güneyde bile hiçbir su kaynağı yoktu. Diğer bölgelerde senelik 10 cm'lik yağmur olurdu ve orta ve kuzeydeki çöllerde birkaç yıl boyunca hiç yağmur yağmazdı. Sıcak-kuru çöl bölgelerinde yer altı su kaynaklarından elde edilen vahalar oldukça az sayıda ve birbirinden uzaktaydı. Merkezi Plato'da gündüz sıcaklık 49°C' ye kadar çıkıyordu ve yüksek bölgelerde gece sıcaklık donma derecesinin altına düşebiliyordu. Had safhada sert rüzgarın getirdiği kum ve toz diğer bir iklimsel karakteristik idi. Sıcak nemli kıyı bölgelerinde yıllık ortalama % 75-80'lik nem oranıyla, yazın sıcaklık 42°C' ye çıkabiliyordu (Morris, 1994).

4.1.3.2 Araplar

Tarihöncesi ve dinin olmadığı zamanlarda, Arabistan'da iki ırk yaşıyordu; bir tanesi büyük göçebe bir topluluktu ve yarımada ile Fırat arasında kalan büyük çöllerde sürüleriyle gezinirlerdi. Diğerleri güneyin yağmurlu yaylalarında Yemen'de yaşayanlardı. Asur kralı III. Shalmaneser'in kitabesinde M.Ö 853'te ilk kez isimleri kayda geçen eski Araplardı. Sonraları Herodot ve daha sonraki Yunan ve Romalı yazarların zamanında, Arabistan ve Arap terimleri yarımada ile ilgiliydi (Morris, 1994).

Çölün geniş ufukları özgürlük duygusunu çağrıştırırken, sert çevre koşulları kabile hayatının çatkısını kuran katı kuralları oluşturmuştur. Yaşamı sürdürmek kabilelerin dayanışmasına ve kendini korumasına bağlıydı. Hurma ağacı ilk yetiştirilen bitkilerdendi, başka hiç vahşi ortamlarda büyüyen tür keşfedilmemişti. Meyveleri kolayca saklanabilir ve çalışan bir nüfusun diyetinde gereken önemli bir kalori kaynağı sağlar. Tuzlu suya karşı direnç gösteren doğal bir

özelliği vardır. Bunun dışında M.Ö 1500-1200 arasında Araplar deve sırtında et yiyerek ve süt içerek parazit gibi yaşıyorlardı. Deve taşımada önemli bir unsurdu ve keçinin de olduğu gibi devenin tüyünden de çadır bezi yapılıyordu (Morris, 1994).

4.1.3.3 Mekke ve Medine

Bütün Araplar göçebe değildi. Köy vahalarının birinde yerleşik tarım düzenini tercih eden kabileler veya birbirine oldukça uzak kentlerde tüccar olarak bulunanlar vardı. Göçebelerin hayvanlarına temel eşyalar almak için pazar yerlerine ihtiyaç duyuyorlardı ve Hint Okyanusu'ndaki limanlardan Mısır ve Suriye'deki pazarlara kadar gelişen bir kervan ticareti vardı. M.S 571'de İslam peygamberi Muhammet, Kureyş kabilesinin Haşim boyunda doğduğunda, Kızıldeniz'in 60 mil içerisinde doğuda dağ yamacında kurulu Mekke kenti, en eski ve en zengin ticari merkezlerden biriydi. Mekke'nin su kaynağı kuyulardan temin ediliyordu ve vaha tarımını desteklemeye uygun değildi. 300 mil kuzeydoğudaki Medine tam tersine tarım yapılabilecek bir vaha kentiydi veya köy yerleşimiydi (Morris, 1994).

İslam'dan önce Arapların dini genellikle belli bir taş veya ahşap mekanda somutlaştırılmış çeşitli ruhların varlığı inancına dayanan bir çoktanrılı din idi. Bunların en ünlüsü İslam merkezi olmadan çok önce hac yeri olan Mekke'deki Kabe idi (Morris, 1994).

4.1.3.4 İslami başlangıç: bir ara sonuç

İslam sadece Ortadoğu ile sınırlı değildir. Avrupa'da güney İspanya'nın üçte ikisinde 800 yıl sürmüş, İstanbul Avrupalı Türkiye'nin istisnai Müslüman kenti olarak günümüze kadar gelmiştir (Morris, 1994).

İslam, hayatın birçok alanında – bina yapımı da dahil – İslamiyet öncesinde kuvvetli Arap gelenekleri olan Arabistan'ın kalbinde doğmuştur. İslami değerlerle bağdaşmayan birçok gelenek yasaklanırken, diğerleri değişikler yapılarak İslam medeniyetinin parçası olmuşlardır. Bu etkilerin bazıları, kısmen Mezopotamya bölgesinde, daha eski Sami ve Arap medeniyetlerinde bulunabilir. Kentin ana camisinin çevresinde diğer dinsel fonksiyonlu binaları ve çarşısıyla, İslam eski Mezopotamya kent morfolojisinde yarı-kanuni kentsel kurallarla idare edilen karar sistemi doğrultusunda korunmuştur (Morris, 1994).

4.1.4 Mısır

Mezopotamya ile yüzeysel bir karşılaştırma yapılırsa, iki ülkenin de verimli vadilerden akan büyük nehirleri ve insanlara paralel olanaklar veren ovaları olmasına rağmen, Mısır'daki kentsel yerleşimlerin evrimi farklı çizgilerde ilerlemiştir. 1960'ların başında yazar Jacquetta Hawkes ve Sir Leonard Wooley: Fırat ve Dicle vadilerini aralarında bölen kent devletleri mozağinde, birleşik Mısır krallığından daha farklı hiçbir şey olmadığını belirtmişlerdir. Mısır kenti ile ne demek istendiği sorularını bir kenara bırakırsak, burada sözü geçen ifadede konvansiyonel bilim vurgulanmaktadır, çünkü sağlam arkeolojik buluntular ve eski Mısır kayıtlarının yeniden düzenlenmesi sonucunda, sadece Nil vadisi boyunca çeşitli bölgelerde “kentlerin” olduğu değil, ayrıca erken tarihli bir “kent planlamasının” olduğu ortaya çıkmıştır (Morris, 1994).

Mısır, Nil vadisi ve deltası, nehrin merkezileştirici faktörüyle M.Ö 3100'lerden beri birleşik bir devlettir. Bazı açılardan Mezopotamya'dan daha sonra kurulmuş bir uygarlık olmasına rağmen, üçüncü milenyum başlarındaki anıtsal yapı programını – Keops ve Gizeh'in Büyük Piramidi, M.Ö 2600, bütün zamanların en büyük harikası – ancak ileri bir toplum organize edebilir ve yürütebilirdi. Arkeolojik kanıtlar M.Ö 3100'de Mısır'ın ilk kralı Menes tarafından bulunduğu bilinen Memphis'in bu dönemin Mısır kentlerine dahil olduğunu doğrulamaktadır. Bunun yanında kentlerin belirgin bir şekilde farklı formlarda olmalarının nedenleri kentsel kalıntıların azlığına bağlanmaktadır (Morris, 1994).

Bunun için belirleyici başlıca neden en eski zamanlardan beri Mısır'daki iç barıştır, Mezopotamya'da olduğu gibi ekonomik bir gereksinim yoktu. İkinci bir neden ilkiyle direkt ilişkidir: her firavuna ölümden sonraki hayat için kendi mezarını (önceki firavunlarınkinden farklı bir konumda) hazırlamak üzere dünyadaki saltanat hayatını harcaması için verilen kentsel harekettir (Morris, 1994).

Kentsel kalıntıların yetersizliğinde diğer bir ilgili sebep, ayakta kalmış birçok dini bina ile karşılaştırıldığında, inşaat endüstrisindeki hemen hemen bütün kaynakların dayanıklı maddelerle beraber mezar ve tapınak konstrüksiyonu için uygun hale getirilmesidir. Mısırdaki kentsel yerleşimler Mezopotamya'da olduğu gibi kil tuğlasından yapılmıştı, fakat üst üste tabakalardan oluşan bir höyük yaratılamadığı gibi, sonraki bina katmanlarıyla korunmadan yaşamını sürdüren anıtlar harcanan emeğe değer olsa da, uzun süreli arazi kullanımı anlayışından kaynaklanarak

eski kentlerin farklı yerlerde konumlanmalarından başka yol yoktu. Henri Frankfort açıklamasında; “her firavun kendi mezarı için seçilen yerde ikamet ediyordu, hayatının en iyi döneminde, piramit ve tapınağın yapım çalışması sürdürülürken hükümet en yakın yerde kuruluydu. Firavunun ölümünden sonra bölge rahiplerin korumasına bırakılıyordu (Morris, 1994).

Ölümle ilgili işleri geciktirmemek için, Firavunun emri altında kent inşa etmek hızlı ve tek aşamalı bir yöntemdi. Bu hala sadece kısmen kazı çalışmaları yapılmış olan eski Mısır kenti Tel-el-Amarna örneği ile açıklanmaktadır. Kahire ve Luksor arasında, yarı mesafe kadar uzaklıkta konumlanmış olan bu yerleşim, sadece 40 yıl boyunca burada yer işgal etmiştir. Kent Nil’in doğu kıyısında, uçurumun geri çekilerek 7 mil uzunluğunda, 2,5-3 mil genişliğinde bir yarım daire oluşturduğu noktada kurulmuştur. Yeni kente başlamanın sebebi, firavun Akhenaten’in mevcut başkent Teb kentinde dinsel reformlar yapmayı zor bulması ve nehrin aşağısına yeni kente doğru kaymasıdır. M.Ö 1356’da ölümünden iki yıl sonra ondan sonraki firavun Teb’e geri dönmüştür. Terk edildikten sonra Amarna’da bir daha yerleşim olmamıştır (Morris, 1994).

4.1.4.1 El-‘Amarna

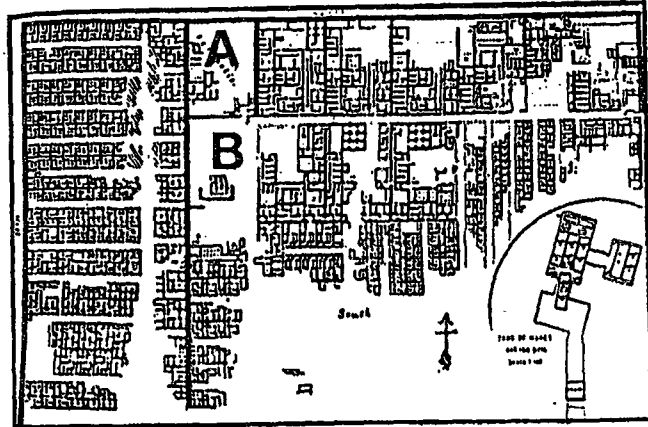
El-‘Amarna kentinin yeniden değerlendirilme sebebi Kemp’in “Eski Mısır’da Tapınak ve Kent” adlı yazısıdır. Kentin planı nehre paralel, çeşitli bölgeleri birbirine bağlayan üç ana yolla Nil nehrinin doğu kıyısı boyunca doğrusal bir gelişim gösterir. Genişliği nehir kıyısından itibaren 800 m ile 1500 m arasında değişirken, kentin baştan başa uzunluğu 7 km boyundadır. Genel form kuzeyde ve güneyde banliyölerden oluşan merkezi bir alan ve ölçüleriyle orantısız olarak, 1000m doğuda planlı bir işçi köyünden oluşmaktadır. Kent duvarlarla korunmasına rağmen, büyük ihtimalle sembolik olarak merkezi tapınağı ve kuzeydeki esas sarayı çevreleyen duvarlar vardı. Akhenaten’in yeni güneş tapınakları ve bunların yönetim ve depo binaları, yakındaki saraylar, idari ofisler ve kışlalarla merkezde bulunuyordu (Morris, 1994).

Kemp şöyle yazmıştır: “birçok bina kendi içinde dik açısız planlı olduğundan beri, gerçek planlama ufak ölçüde görünse de, bütünde belli bir planlama düzeni kaçınılmazdı. Saraylar ve tapınaklar ortak bir sokağa cephe verecek şekilde yapılmıştı ve arada kalan binalar onlara göre hizalanmıştı, fakat daha arkalarındaki düzenleme Güney Banliyö’ den belli bir açıyla gelen sokaklara göre yapılmıştı”. Konut bölgelerinde Profesör Fairman “tanımlı ev blokları, standart

arsa ölçüleri yoktu. Varlıklı kişiler kendi konut arazilerini seçip ana yollar boyunca inşa etmişlerdir. Daha az varlıklı kişiler evlerini zengin evlerinin arkalarında kalan boş yerlere, fakir kesim de pek düzene bakmaksızın bulabildikleri boş yerlere evlerini yapmışlardır. Tek bir mahallede her çeşit tipte ev bulunabilirdi” diye belirtmiştir (Morris, 1994).

Kemp, kent merkezine uzanan geniş işlek cadde sistemiyle organik komşu ünitelerin kombinasyonunun, etkili ve kabul edilebilir bir kent planlaması tipi olduğunu eklemektedir. El-Amarna, otoritelerin ana yol strüktürünü kurduğu ve geriye kalan kısımları katılımcılara bıraktığı, kısmi bir kentsel planlama türünün erken bir örneğini oluşturmaktadır, böylelikle el-Amarna ve Hindistan(Harappa) kentleri arasında ilginç bir bağlantı kurulmaktadır (Morris, 1994).

Öte yandan, 1000 m doğuda çöl kenarında konumlanan işçi mahallesinin formunu oluşturan planlama girişimi hakkında hiç şüphe olmamalıdır. Bu rijit dikdörtgensel plan, kent tarihinde ızgara sisteminin erken bir örneği olarak saptırılmıştır. Burası ne ayrı bir kasaba, ne de el-Amarna’ya bitişik bir bölge idi, sadece işçi kampının dikdörtgensel plan örneğini oluşturur (Morris, 1994).

Şekil 4.6 El-Amarna’da işçi yerleşmesi (Morris, 1994)

Şekil 4.7 Kahun (Morris, 1994)

4.1.4.2 Kahun

III. Amenemhat'a ait piramidin yapımında çalışan işçiler için yapılan, yalnızca ortagonal planlı konstrüksiyondaki kamp yerinin başka bir versiyonu olmak yerine, Kahun sadece kentsel statüyü hak etmekle kalmayıp, tapınak kentinin Mısır tipi için uygulanmış olan kent planlamasında ızgara sisteminin bilinen ilk örneğini oluşturmaktadır (Morris, 1994).

Kemp, Kahun için tarihsel bir kontekst elde eder ve iki farklı durum arasında ayrım yapmaktadır, şöyle ki: Eski Mısır tapınağı kentsel olmayan bir bölgede yeni bir kuruluştur ve bir yerleşimin varlığı için tek nedeni taşımaktadır, ya da tapınak ekonomik hayatı başka bağımsız dayanakları olan bir yerleşimin bir kısmını oluşturmaktadır. Kahun ilk kategori için ve el-'Amarna için örnek oluşturmaktadır (Morris, 1994).

Kahun M.Ö 1835'te üç bölüm halinde inşa edilmiştir; büyük mezar tapınağı ve kral Senwosret II'nin piramidi, ve yönetimlerinden sorumlu memur ve rahiplerce kullanılmadan önce başlangıçta yapı işçilerine yer sağlamak için kurulan ızgara planlı kasaba. Bir seferde tek bir kaynaktan ödeme yapılarak bir yerleşim kurma ihtiyacı olduğunda, ızgara sistemine başka ne alternatif olabileceğini görmek oldukça zor. Mezar tapınağı varolmanın ekonomik sebebi olsa da, aksi halde Kahun halkının belli bir bölümünün tarımda görevlendirileceği kesin olarak görülmektedir. Kahun, mezar tapınağı ekonomik esasını yitirdiği zaman, terk edilene dek 150 yıl boyunca var olmuştur. Özel fonksiyonlu bir kent olarak Kahun, manastır ve diğer kuruluşlara hizmet vermek için kurulan veya gelişen Ortaçağdaki Avrupa kentlerinden hiç farklı değildi (Morris, 1994).

Bu yüzyılın başlarında Sir Flinders Petrie tarafından yürütülen kazılar sonucunda kentin sadece yarısının günümüze kadar geldiği görülmüştür. 1300m boyunca duvarlı kenarları olan kareye yakın plan şekli vardı. Her sokak tek tip evlerden oluşmaktaydı, bahçe yoktu fakat her evde şimdiki Mısır evlerinde olduğu gibi küçük bir avlu bulunurdu. Sıradan işçi evleri avluya ek olarak üç odadan oluşmaktaydı, vatandaşların statüsüne göre bazı evler dört, beş veya altı odalıydı, bazı büyük evler iki katlıydı. Mezar tapınağı popüler bir ibadet yeri değildi ve dokümanter kanıtlar kent dahilinde en az bir tapınağın olduğunu göstermektedir (Morris, 1994).

4.1.4.3 Memphis ve Teb

O'Connor, Mısır'ın önemli kentlerinin başkentler ve idari merkezler olduğunu, bunlardan Amarna kentinin detaylı olarak incelebileceğini yazmaktadır. Memphis ve Teb Mısır'ın kuzey ve güney bölgelerinin önemli başkentleriydi, ve tarihleri ve günümüze bıraktıkları zamanında kent denebilecek kadar büyük olduklarını göstermektedir. Nil boyunca aralıklarla birleşik devletin bölümlerini oluşturan başkentler bulunuyordu. Delta bölgesindeki kentsel yerleşim daha sonra gelmektedir. İskenderiye Yunan ve Romalılar tarafından geliştirilen bir Fenike kolonisi iken, Kahire Müslüman ordusunun Afrika'ya seferleri sırasında bulunan daha yeni bir kenttir (Morris, 1994).

4.1.5 Hindistan

Hindistan'ın iki büyük nehir sistemi, doğu ve batıda İndus ve Ganj havzaları, çok farklı iklim koşullarına sahiptir. İndus ovalarında yağmur çok azdır, fakat sulama yapıldığında alüvyonlu toprakları verimlidir. Ganj havzası daha sulaktır. Arkeolojik kayıtlar batıda, Fırat/Dicle bölgesiyle aynı koşullara sahip olan İndus havzasında kentsel yerleşimin başladığını, ve sonra Ganj tarafında yayıldığını belirtmektedir. Yıllık doğal sel baskını, basit bir sulama kontrolü ile M.Ö 3. milenyumda İndus ovalarında büyük yerleşimler kurulmasını sağlamıştır, fakat buna karşılık Ganj havzasını zengin nemli toprakları, tarım yapabilecek duruma gelebilmek için, başlangıçta önemli bir işgücü, donanımlı ve etkili araçlar gerektiren orman ve bataklıkları kapsıyordu. Bridget ve Raymond Allchin, daha zengin toprakların Demir Çağı'na kadar iyi kullanılmadığı Avrupa'nın bazı bölgeleri ile durumun benzerliğini gözlemleyerek, Ganj boyunca kentsel yerleşimlerin kökeni için en erken tarih olarak M.Ö 6. yüzyılı vermektedir (Morris, 1994).

İndus havzasındaki yerleşimin gelişmesi, sulak ovalarda tarım yapacak kadar sosyal ve teknolojik olarak iyi organize olmadan evvel, M.Ö beşinci bin yıl sıralarında nehir kenarından uzakta daha yüksek yaylalarda Neolitik çiftlik topluluklarıyla köylerini kurarak Mezopotamya'dakine paralel görünmektedir. İlk bilinen kentsel merkezleri oluşturan medeniyet, iki en önemli kentten bir tanesi olan *Harappa*'dır. Harappa M.Ö 2150 ve 1750 yılları arasında varolmuştur, diğer önemli kent olan Mohenjo-Daro M.Ö 2154-1864 yılları arasında uygarlığını sürdürmüştür. Bu kültürün

ortaya çıkışı pek belirgin olmasa da M.Ö 1750'de ani bir sona geldiği açıktır. Arkeologlar bunun nedeni konusunda; doğal olabileceği (su baskını ya da kuraklık) veya Aryan istilasından kaynaklanabileceği şeklinde ayrı düşmektedir (Morris, 1994).

4.1.5.1 Kent planlamasının kökeni

En önemli Hint kent örneği olarak Mohenjo-Daro'dan önce, Harappa, Kalibangan ve Lothal adlı temel formda birbirini tutan üç kent üzerinde durmak gerekir. Her birinin ana "aşağı kent" alanının batısında ve tamamen ayrı olan kalesi vardır. Bu kaleler, ani saldırılara karşı olduğu kadar su baskınlarına da önlem olarak yüksek platformlar üzerinde yükseliyordu ve masif duvarlarla çevrili idi. Aşağı kentler benzer şekilde korunmasına rağmen, yüksek kaleler sel baskınlarına karşı sığınak teşkil ediyordu (Morris, 1994).

Eğer Hint kentleri Mezopotamya ile aynı çizgide gelişseydi, kaleyi kentsel alanın içinde bulmamız gerekirdi. Kalenin esas kent alanının dışında konumlanmasının rastlantısal belirleyicilerden sonuçlandığı düşünülebilir. Bunun yanında, birbirinden yüzlerce mil uzakta olan ve aynı temel planı izleyen bütün büyük Harappa kentlerinde bu durum tesadüf olmamalıdır (Morris, 1994).

4.1.5.2 İlk planlanmış kentler

Bütün Harappa kentleri aynı kent planlama sistemine göre, kalelere yönlendirilmiş doğrusal doğu-batı ana yolları ve bunları kesen kuzey-güney yolları ile tasarlanmıştır. Şimdiye kadar geçerliliğini sürdüren Harappa kentlerinin bilinen en eski ızgara plan örnekleri olduğu inancını destekleyerek, Mohenjo-daro kentindeki düzensizlikler, periyodik sel baskınlarının da etkisiyle yüzyıllar boyunca sürekli yeni inşaatların giderek sokak hatlarını değiştirmesinden kaynaklanmaktadır (Morris, 1994).

Kent planlaması sanatını (ya da bilimini) Yunanlıların başlattığı iddiaları, arkeologların kentsel uygarlığın İndus havzasında mevcut ileri bir toplum tarafından ortaya çıktığını kanıtlayan teorileri ile geçersiz kılınmıştır. İndus vadisine yeni gelenler tarafından geliştirilen kentlerde, şehircilik kültürünü kurma yolu, tıpkı Romalıların imparatorluk döneminde ve Avrupalıların sonra yeni dünya kolonilerinde yaptıkları gibi standart bir planın değişkenleri şeklindeydi.

Harappa kentlerinin daha eski örneklerinin nerede, ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu sorusuna arkeologlar henüz cevap bulamamışlardır (Morris, 1994).

4.1.5.3 Mohenjo-Daro

İndus nehrinin şimdiki yatağının yaklaşık 3 mil ötesinde, nehrin sağ kıyısında konumlanmış olan Mohenjo-Daro, Harappa medeniyetinin en çok belgesi olan merkezidir. Kentin erken tarihi hakkında çok az şey bilinmektedir. Alüvyon birikimlerinin sürekli devam etmesi, Harappa zamanından beri araziye 30 fit daha yükseltmiştir ve nehir yatağının da yükselmesi, arkeologların bu geniş yerleşimin en alt tabakalarını ortaya çıkartmasını engellemiştir (Morris, 1994).

Mohenjo-Daro'daki kale su baskını seviyesinden yukarıda, 43 fit yüksekliğindeki ateş tuğlasından yapılmış set duvarı ile çevrilidir. Bir hükümdarın sarayını veya baskın bir din sembolünü içeriyor olarak görünse de değişik amaçlar için yapılan binaları kapsamaktaydı. Bunlar yiyecek ihtiyacı için depoları oluşturan tahıl ambarları, idari ofisler, toplantı salonu, ve 8 fit derinlikte, planda 39x23 fit ölçülerdeki büyük hamamdan oluşmaktaydı. Hamam revak ve bir kattan fazla odalarla çevriliydi. Dış duvarlar ve temellerin su izolasyonu için bitüm kullanılıyordu ve yakındaki bir kaynaktan elde edilen su destekli kanallarla iletiliyordu. Bu sıradışı strüktürün değerine bakıldığında, daha sonraki Hint hayatındaki törensel banyo ile kısmen bağlantılı olması gerektiği kabul edilir (Morris, 1994).

Aşağı kentin sokak dokusu ana yollardan dik açılarla ayrılan dar sokaklardan evlere girilen temel bir ızgara planına sahiptir. Tek odalı evlerden birkaç düzine odalı ve birkaç avlulu büyük evlere kadar değişik ev tipleri vardır. Büyük evlerin hepsi içe dönüktü ve ana caddeye hiç penceresi yoktu. Çoğu evde sokakların altından geçen kanalizasyona kanallarla bağlanan banyo bulunurdu. Kentteki detaylı sıhhi tesisat sistemi, bugün dünyanın birçok yerinde hala gıpta edilecek düzeydedir. İyi bir idari denetimle birlikte yüksek hayat standartlarını yansıtmaktadırlar. Bazı evlerde zemin veya üst katta ana kanalizasyona bağlanan tuvalet bulunurdu. İndus nehrinin bir kolunun kentsel atıkları temizlemek için aşağı kente alınmış olabileceği mümkündür (Morris, 1994).

Dükkanlar ana caddeler boyunca belirlenmiştir, yaklaşık restoran büyüklüğündeydiler ve bir avlu etrafında yaşama bölümleri vardı. Tapınaklar net bir şekilde belirlenememiştir. Kentin nüfusu tahminen 35000 civarında idi (Morris, 1994).

4.1.5.4 Harappa

Harappa yaklaşık 4000 mil kuzeydoğuda, İndus'un bir kolu olan Ravi boyunca Pencap'ta konumlanıyordu. Eski kalıntıları 19. yüzyılın ortalarında demiryolu işçileri tarafından moloz tuğlası olarak yağma edilmiştir, fakat kalenin genel hatları belirlenmiştir ve aşağı kentin planı yeterli derecede açığa çıkarılmıştır. Kale kil tuğlasından yapılmış 40 fit genişlikte tabanlı ve ateş tuğlasıyla kaplı surlarla çevrilidir. Bu duvarların içerisinde kale binalarını taşıyan kilden bir platform bulunur, fakat kalıntılar genel planı çıkaramayacak kadar çok zarar görmüşlerdir. Wheeler kalenin dışında işçilerin kışlaya benzer mahalle bloklarının varlığından bahseder (Morris, 1994).

4.1.5.5 Lothal

Bu daha küçük Harappa kasabası İndus deltasının güney-doğu tarafında ve Mohenjo-Daro'nun 450 mil uzağında önemli bir ticaret merkeziydi. Lothal kuzey-güney yönündeki uzun aksıyla genel hatlarıyla dikdörtgene yakın bir formda idi. Masif set duvarları ile çevrili idi ve kentin güneydoğusunda bulunan 12 fit yüksekliğindeki platformun diğer kentlerdeki kalelerle benzer fonksiyonlara sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu platformun devamında ve doğu duvarının neredeyse tamamı boyunca 239x40 yerdalılık dikdörtgen bir alan gemi limanı olarak tanımlanmaktadır (Morris, 1994).

4.1.5.6 Harappa Uygarlığı: bir dipnot

İndus ovalarında buldukları kent merkezleriyle ne yapacaklarını bilmeyen vahşi ve göçebe Aryanların ellerinde Harappa uygarlığının çöküşünden sonra, Wheeler uzun bir kültürel parçalanma sürecinden bahseder. Yeni gelenler zamanla yerleşik tarımcılar olmuşlardı, giderek kabile köyleri kasabalara ve küçük idare merkezlerine dönüşmüştü. Bu yeni kent kurucularının ataları İndus vadisindeki kentsel uygarlığı yok etmişlerdir ve bu nedenle basit köy kültüründen çok daha komplike olan kentsel medeniyete geçişleri kendilerinden önceki medeniyetin kent

planlamasıyla hiçbir bağlantı kurmuyordu. Bu durum, Romanın ızgara planlı kentlerinin üzerine yeniden inşa edilen yerleşimleriyle Ortaçağ Batı Avrupası ile paralellik gösterir (Morris, 1994).

Bu yenilenmiş Hint uygarlığının önemli bir yönü, kent planlamasının teorik ve pratik temelini, önceden saptanan uygun bir plan formuyla uygulamayı sağlayan katı din prensiplerine göre gelişimidir (Morris, 1994).

4.2. Yunan Kent Siteleri

4.2.1 Bölgesel topografya

Topografya, birleşik tek bir ulus yerine açıkça ifade edilmiş, ayrık kent siteleri temelindeki Yunan arazi organizasyonunu belirlemiştir. Kent devletlerinin iki temel bölgesi, Yunanistan ve Anadolu'nun İyonya kıyıları, dağlık, sınırlı verimli alanları olan izole vadi, ova ve plato formlarındadır. Bu şartlar, her biri kentsel bir çekirdekten gelen, bir kırsal bölge ve ikincil tarımsal köy yerleşimleri ile çevrili küçük ve bağımsız sitelerin varlığını desteklemiştir. Bazen Yunan kent devletleri ortak bir düşmana, özellikle Perslere karşı birleşmişlerdir, fakat birbirleriyle aynı zamanda çatışma halindeydiler (Morris, 1994).

Yunan kenti, net olarak ifade edilmiş sınırları, kompakt kentsel formu ve entegre sosyal yaşamı ile çoğunlukla modern plancılarla benzeşmeyen başarıları temsil etmektedir. Bugünkü çıkmazların anlaşılmazlığı içinde, nostaljik olarak geriye, yüzyıllar öncesine kentlerin gerçek altın çağına bakmak çok kolaydır. Bunun yanında Grek kültürü sadece kentli olmaktan uzaktı. Profesör Kitto, Arkadia ve batı Yunanistan gibi kentleri olmayan uzak bölgeler hariç, kent ve köyün içiçe olduğunu vurgulamaktadır. Kent yaşamı, geliştiği yerde kırsal özgeçmişinin, dağların ve denizin bilincinde idi ve kırsal yaşam, kentin ihtiyaçlarını biliyordu. Benzer şekilde Wycherley "Yunan kent devletinin yaşamı tarım üzerinde temellenmişti ve ona bağımlı kalmıştı" diye belirtmektedir (Morris, 1994).

4.2.2 İklim

İkinci bir belirleyici olarak iklim, eski Yunanda günlük yaşamda yararlı bir etkiye sahipti, yıl boyunca genellikle hoş ve güvenilir hava koşulları vardı. Bu bölgede dağlarda kış sert geçer,

diğer yerlerde ılık ve güneşli geçer. Güneş erken doğar ve hava sıcaktır, fakat atmosfer kuru olduğu için sıcaklığın olumsuz etkisi yoktur ve günlük değişken deniz ve kara esintileri sıcaklığı hafifletir. Yazın yağmur neredeyse bilinmez, sonbahar ve kış yağmurlu mevsimlerdir. Bu çekici durum, açık havaya eğilimi arttırmış, Yunan demokrasisinin gelişimine yardımcı olan hayata bakışı toplumda yönlendirmiştir. Buna ters olarak, evcil Yunan dünyası her yerde olan avlulu ev ile mahremiyet içinde idi (Morris, 1994).

Teoride bütün vatandaşların kent devletlerinin işlerinde emeği geçiyordu. Rakamlar hiç büyük değildi: 20.000'den fazla vatandaş sadece üç kentte bilinmektedir, Atina , Sicilya'da Syracuse ve Acragas. Çoğunluğu 5.000 vatandaşı geçmemiştir. Yıl boyunca bütün vatandaşların bir seferde, bir yerde toplanabilmesinin mümkün olması, Yunan kendi kendini yönetme yeniliğini geçerli kılmıştır. Toplantılar açık havada yapıyordu, Yunan tarihinde çok sonraları iç mekanda, boluterionda toplantı yapmak için yeterli konstrüksiyon teknikleri geliştirilmişti. Benzer şekilde, büyük ölçekli açık hava tiyatro gösterileri, başlangıçta uygun bir şekilde meyille inen doğal oditoryumun ayağında yapıyordu (Morris, 1994).

İklim ayrıca Yunan halkına bunun gibi ve benzeri ayrıcalıklardan yararlanma imkanı vermiştir. Yunan hayat standartları Roma ve daha sonraki devletlerle karşılaştırıldığında düşüktü. Hayatın temel ihtiyaçlarını üretmek için az bir çaba sarf etmek gerekse bile, çok az kent devleti verimli tarım imkanlarına sahipti. Köle işinin hesaba katılması gerekir, fakat rolü çok abartılmamalıdır. Antikitede bütün medeni toplumlar gibi Yunanlılar da köle sahibi iken, Atina kültürünün köleliğe dayandığına inanmak yanlış olur. Sıradan küçük bir çiftlik sadece malsahibinin evcil ihtiyaçlarını karşılayabiliyordu ve daha büyük çiftlikler birkaç köleye bakacak üretimi yapabiliyor olmasına rağmen, bu durum İtalya'daki (*latifundia* denilen kölelerle çalışan büyük arazileri yaratan) kırsal nüfus azaltmasıyla kıyaslanamaz. Profesör A W Gomme, Peloponnesos savaşından önce yalnız Atina'da 125.000 kölenin olduğunu belirtmektedir. Köle işi maaşları ancak geçinecek seviyeye düşürmemiştir. Tam tersine Childe, beşinci yüzyılda minimum maaşla çalışan bir kölenin, bütün senelik ihtiyacını 150 günlük çalışmayla karşılayabildiğini belirtmektedir. Genel görüş, bu durumun Yunanların kentsel aktiviteler için neden bu kadar boş vakti olduğunun esas nedeni olduğu yönündedir (Morris, 1994).

4.2.3 Yapı malzemeleri

Yunan kentlerinin karakterinde güçlü etkisi olan bir başka faktör, yüksek kalitede mermerin hazır bulunuşudur. İyi detaylar çalışılan mermer vasıtası ile, Yunan mimarisi sonraki tarihlerde nadir ulaşılabilecek mükemmel standartlara erişmiştir. Konstrüksiyonunda ne fazla masraf ne de emek harcanan önemli kentsel binalar üç boyutlu, heykelsi sanat objeleri olarak algılanmıştır. Binaların arasındaki üç boyutlu ilişkinin organizasyonuna dikkat edilmiştir, özellikle de Atina'da Akropoldeki grupta. Roma ve Rönesans'ta rekabet edecek örnekler olsa da, Yunanlıların kamusal yapılarda detaya verdiği önem ortaçağda ne anlaşılmıştır ne de söz konusudur, ve yirminci yüzyılda da fark edilmemiştir (Morris, 1994).

Kamusal binalara zıt olarak konutlar, organik büyüme kısıtlarıyla tesadüfen gruplaşmış veya temel ızgaravari çizgiler üzerinde organize olmuş basit yapılarıdır. Kamusal alanların ihtişamı ile konut alanlarının bakımsızlığı arasındaki belirgin kontrast Yunan kentlerinin tipik bir özelliği idi (Morris, 1994).

4.2.4 Yunan Uygarlığı'nın ortaya çıkışı

Yunan uygarlığı, Yunan anakarasında ve Girit adasında kurulmuş olan önceki Miken ve Minos uygarlıklarından doğmuştur. Bu yolla Yunan uygarlığının Sümer ve Mısır uygarlıkları ile doğrudan bağlantılarının olduğu bilinmektedir. Minos uygarlığı, Girit Neolitik köylüleri ile 1000 yılın üzerinde bir etkileşimden sonra, tarım ve balıkçılıkla karışık idare eder bir ekonomi ve Nil deltası ve Anadolu'dan gelen göçmenlerle M.Ö 2000'de okuryazar düzeyine gelmiştir. Minos kültürü başlangıçta Anadolu'dan gelen göçmenlerin etkisiyle Girit'in doğusunda gelişmiş, sonra Mısır'la temaslarla verimlenen Messara ovasına geçmiş ve daha zengin İlk Minos II-III kültürleri gelişmiştir. M.Ö 2000 dolaylarında Orta Minos döneminde ticaret ve güney ve doğudaki medeni toplumlardan gelen etkilerle kazanılan refah, ilk belirgin Avrupa uygarlığını mümkün kılmıştır (Morris, 1994).

Girit'te uygarlık Geç Minos I-II zamanlarında doruk noktasına ulaşmıştır. Bu dönemin başlangıcı deprem felaketinden sonra Knossos Sarayı'nın rökonstrüksiyonu ile belirlenmiştir, sonu da büyük

ihtimalle Mikenlerin ellerinde gelmiştir. Tipik bir Minos kenti saray ve agorayla oluşturulan bir merkez çevresinde yoğunlaşmaktaydı (Morris, 1994).

Eski Yunan topraklarındaki Bronz Çağı kültürüne ait toplumda, M.Ö 1800 sıralarında savaşçı çiftçiler, büyük ihtimalle Hint-Avrupa dili konuşan Yunanlılar egemendi. Geç Bronz Çağı'nda Miken olarak bilinen uygarlık, M.Ö 16. yüzyılda güçlenmiştir. Minos etkileri olmasına rağmen Miken kültürü Yunan anakarasında doğmuştur. M.Ö 1400 sıralarında Knossos'un yok edilmesiyle, Mikenler Girit'i ele geçirmiş ve Ege dünyasındaki egemenliklerini kurmuşlardır. Miken ve Tiryns kentleri, Giritli öncüler gibi donanımlı kasabalardan biraz daha gelişmiş durumdaydı. Miken 11 dönümlük alan kaplıyordu; Tiryns, 26 fit kalınlıkta ve 60 fit yükseklikteki duvarlarıyla, 2 dönümü saraya ait olan 4.95 dönümlük arazide kuruluydu. Truva 4 dönümden fazla değildi (Morris, 1994).

13.yüzyılda Mikenlerin gücü azalmıştır. Orta ve kuzey Yunanistan'dan gelen Dorlar, uzun medeniyete ani bir son vermiş ve Karanlık Çağın başlangıcını oluşturmuşlardır, üç yüzyıl süren kaos sonrasında Klasik Yunan doğmuştur. Bu düşüşten ilk olarak İyonya'dan çok Avrupalı Yunanistan toparlanmıştır ve kent kültürünün yeniden yapılanmasından sonra M.Ö 750'den sonra koloni hareketinde başı çekmiştir. M.Ö 900-600 yılları arasında kent devletleri Yunanistan ve İyonya'da geliyordu ve Isparta Mora'da üstünlüğünü belirginleştirerek Helen yarışının lideri olarak tanınmaya başlamıştı. Atina bu dönemde sadece ikinci veya üçüncü sınıf güçte olsa da, Atika birliğini devam ettiriyordu. Yavaş geliyordu ve Pisistratus'un(M.Ö 546-527) 20 yıllık yönetimine kadar uluslararası bir değere kavuşmamıştı. M.Ö 6.yüzyılda Yunan kentleri yeterli uygarlık seviyesine gelmişlerdi (Morris, 1994).

5.yüzyılda Atina'nın Yunanistan'a ve Avrupa'ya katkısı şaşırtıcıydı. Önce Isparta'nın, daha sonra da Atina'nın liderliğinde, Milet ve Atina da dahil birçok kent zarar görmesine rağmen, Yunanlılar M.Ö 499-479 arasında Persleri yenmiştir (Morris, 1994).

Zafer Atinalıları heveslendirmiştir. Pers ve Peloponnes savaşları arasındaki 50 yıl boyunca sadece Ege'nin tamamını değil, Korint körfezi ve Boetia'yı da kontrol eden bir imparatorluk hedefliyorlardı ve kısa bir dönem bu gerçekleşmiştir, hatta Sicilya'yı da fethetme hayalleri vardı. Atina tarihindeki bu üstün döneme Pericles Dönemi denir. 461'den 429'a kadar hüküm süren Pericles Döneminde Atina Yunanistan'ın sanat merkezi olmuştur, mimarlar Akropol'ün

kıyaslanamayacak yeni binalarını yapmışlardı, heykeltıraşlar, ressamlar ve seramikçiler benzersizdi, ve trajik drama her yıl daha da büyüyordu (Morris, 1994).

Atina'nın Yunan dünyasında Ege'deki üstünlüğü kısa sürmüştü; uzun savaşlar sırasında, Peloponnes (M.Ö 421-404) ve Korint (M.Ö 395-387), kentin bütün enerjisini almış ve politik liderliğinden mahzun bırakmıştır. Atina'nın 404'teki düşüşü yeni bir dönemin başlangıcı olarak algılanmalıdır; zayıfladıktan ve yoksullaştıktan sonra Pericles Dönemindeki yüksek sanatsal mükemmelliğine bir daha ulaşamamıştır. Önce Isparta (M.Ö 404-373), ardından Teb (M.Ö 371-362) baskın güçler olmuşlardır, ta ki M.Ö 338'deki savaş sonucunda Yunanlar Kral II. Filip yönetimindeki Makedonya'ya teslim oluncaya kadar. Onun meşhur oğlu Büyük İskender(M.Ö336-323), Persleri ele geçirmek için doğuya yönelmeden önce zaferlerini sağlamlaştırmıştır. İskender büyük imparatorluğu boyunca yeni Yunan kentleri kurarak – özellikle İskenderiye(M.Ö 331) güç elde etmeye bakmıştır (Morris, 1994).

Helen terimi Makedonya fethinden önceki Yunan medeniyeti için kullanılır. Bundan sonra Yunan kentleri bazı hayati değerleri kaybetmiştir, belli kazançlar olsa da, Yunan sanatı ve mimarisindeki iyi kalite yok olmuştur, ve sonraki yüzyıllarda bulunan Yunan kültürünün değişmiş şekli Helenistik olarak belirlenmiştir (Morris, 1994).

4.2.5 Yunan katkısı

Yunanlılar kent tarihine çok büyük katkılarda bulunmuşlardır. İlk olarak, kentsel büyüme etkilerinin Akdeniz'in diğer bölgelerinde yeni kentler kurmak için göçmen seferberlik grupların gönderilmesiyle kontrol edildiği koloni hareketi gelir. Bu hareketle aşağı yukarı aynı zamanlarda gerçekleşen iki yönlü gelişme; dinsel merkez olarak akropolis ve günlük hayatın kalbi olan çok amaçlı agora, diğer Yunan kentsel biçim elemanlarıyla açıklanmaktadır. Son olarak, kentlerin organizasyonuna sistematik bir yaklaşımda temel oluşturacak olan, M.Ö 5.yüzyılın başlarında Yunan kent plancılarının yaptığı ızgara planının kullanımı söz konusuydu. Daha önce de belirtildiği gibi ilk planlı kentler Yunan'dan evvel Hindistan'da görülmüştür. (Morris, 1994)

Yunan dönemi kentsel gelişimin iki türü arasında açığa çıkardığı belirgin kontrastlar bakımından önemlidir; yeni kentler veya yeniden geliştirilen bölgeler olarak planlı kent formu, ve Atina kentinin en önemli örneğini oluşturduğu organik büyüme modeli (Morris, 1994).

4.2.6 Koloni hareketi

M.Ö 750 civarında başlayıp 200 yılın üzerinde devam eden bir zaman diliminde, Yunan kent devletleri kentsel büyüme kontrolü sürecine girmişlerdir. En büyük nedeni ana kentten fazla nüfusu almak olan bu yöntem, Yunanların koloni olarak yeni kent devletleri yaratmalarını sağlamıştır (Morris, 1994).

Bu durum, kentlerin ideal ölçülerini endişe eden bir entelektüel nedenden çok, genellikle doğurgan bir ırk olmaları ve ülkenin tabiatının nüfus üzerinde belli bir sınır oluşturmasıyla ortaya çıkan, Yunanları zorlayan bir süreçti. Buna ek olarak büyümeyi zorlayan ikincil bir neden, Yunanların Akdeniz boyunca kolonileriyle kurulan ticari bağlantılarını geliştirmede hızlı olmalarıydı. Bunda bölgede iyi ticaret yapan Fenike örneklerini izliyorlardı (Morris, 1994).

M.Ö 750'de Korint, Sicilya'da Siraküza kentini kurdu. 7. yüzyıldan itibaren eski Finike-Yunan agora kenti ile Roma forumu ve ortaçağ pazar meydanı kalan Marsey de Yunan sömürge kökenine sahiptir. Naples ve Pompei İlk Yunan kentlerinin diğer uzak örnekleridir. Hipodamus adıyla bütünleşerek bir planlama sembolü olan Milet, en az altmış kolonisi ile büyük sömürgeciliğin başlangıç noktasıdır (Morris, 1994).

Kolonilerin her biri anakentlerinin sosyal ve ekonomik çizgilerinde organize olan bir kent devletiydi, fakat genellikle plansız, organik dokuya sahip anakentlere karşı, kolonilerin büyük bir kısmı planlı çizgiler üzerinde gelişmiştir (Morris, 1994).

4.2.7 Yunan kent formu bileşenleri

Tipik bir Yunan kent planının temel elemanları, akropol, çepeçevre kent duvarları, agora, konut bölgesi, birden fazla kültür ve aktivite alanları, dinsel bir alan, liman, ve endüstriyel bir bölgeden oluşmaktadır. Son ikisi dışında bütün bu bölümlerin organizasyonunda Priene kenti en iyi örnektir (Morris, 1994).

Akropol, eski Yunan kentlerinin dağ tepesindeki koruyucu orijinal çekirdeği ve birçok sömürge kuruluşunun sağlam kalesi için kullanılan genel bir terimdir. Akropol bir şehir alanının merkezi durumundayken, giderek en bilinen örnek Atina'da olduğu gibi dinsel sığınak haline gelebilir, ya

da Milet'te görüldüğü gibi terk edilip kent sınırları dışında da bırakılabilir. Akropolde merkezlenen kent sınırlı boyutlarda kaldığı sürece etrafını çeviren bir savunma duvarına gerek duyulmuyordu. Bunun yanında, 6. ve 5. yüzyıllardan sonra akropol dışındaki yatırımların değeri korumayı gerektirecek kadar büyüktü. Bu dönemin demokratik Yunan toplumu bütün kent için güvenlik istiyordu; bir tek akropolün korunması antidemokratik ve zalimce bulunuyordu. Kent duvarları konusunda, Aristo, akropolün oligarşi ve monarşi için uygun olduğunu ve demokrasi için ilk basamak olduğunu söyleyen kişidir (Morris, 1994).

Bütün Yunan kentleri duvarlarla korunmuyordu. Tipik düzenleme, araziden maksimum ölçüde faydalanarak, planlı ve plansız kentsel alanların etrafında dağılmış duvarları olan Atina, Milet ve Priene'de yapılmıştır. Herhangi bir Roma İmparatorluğu kuruluşundaki rijit düzgün çevre duvarının tersine, kent duvarı sonradan düşünülen bir şeydir. Yunan kent duvarının esnek oluşunun iki nedeni, devletin kentsel ve kırsal alanları arasında nüfusu dengelemek ve yeni kentler kurarak nüfusu sınırlandırma politikasıdır (Morris, 1994).

Wycherley, "agora, polis gibi tercüme edilemeyen bir Helen kelimesidir" demektedir. Agora aslında sadece bir kamu alanı değil, kentin merkezi bir alanı, yaşayan kalbiydi. Bütün vatandaşların sürekli dinlenme yeri, ve özel durumlarda kullanılan bir yer değildi, fakat sosyal hayatın, iş ve politikanın günlük sahnesini oluşturuyordu. Planlı bir kentin odak noktası olarak, agora merkeze mümkün olduğunca yakındı, veya liman kentlerinde rıhtım boyunca yer alıyordu. Plansız kentlerde agoranın doğal yeri ana giriş ve akropol arasındadır. Atina bunun net bir örneğidir (Morris, 1994).

Yunanlılara göre ev hayatı kamusal aktivitenin yanında ikinci planda kalıyordu. Sonuçta, Yunanlılar 5. yüzyılda tapınak ve kamu binalarda mimari olarak en iyi eserlerini ortaya koydular, Yunan kentinde evler ikinci sırada ele alınmıştır (Morris, 1994).

Ev konforu minimal ölçülerdedir. Kanalizasyon ve atık sistemi pek mevcut değildi ve kamusal alanların mükemmelliği ile konut bölgelerinin bakımsızlığı arasındaki kontrast kent tarihinde genellikle belirtilen bir noktadır. Avlulu ev genel bir kuraldı, fakat standart veya tipik bir oda diziliş modeli yoktu; aynı ızgara blokta farklı plan ve ölçülerde evler bulunuyordu, bunun en iyi örneği Olynthus'ta kuzey dağ yamacındaki konut bölgesinde görülmektedir (Morris, 1994).

Önemli ölçüde köle işine dayalı olan Yunan kent devletleri ekonomisi, vatandaşlara entelektüel tartışmalar veya kolektif aktivitelerle ilgilenmek için bol zaman tanımıştır. Bu kamusal ihtiyaçlar için, her biri her kentte gerekli görülen, tiyatro, gymnasium ve stadyumu içeren özel inşa tipleri geliştirilmiş, Tiyatro için uygun, doğal bir izleme eğimi gerekliydi ve birçok kentte akropolün güneyinde bulunurdu. Genellikle bu kültürel fonksiyonlar beraber gruplanırdı (Morris, 1994).

Bu Yunan kent bileşenlerinin iki tanesi Mezopotamya'da bulunanlara ilerici eklemeleri temsil etmektedir; toplumdan kamusal toplantıların esirgendiği ve boş zamanların evde geçtiği Sümer kentinde, ne demokratik toplumlar için çok amaçlı alan olan agora, ne de aktivite merkezinin yeri yoktu. İlerici eklemenin doğruluğu tamamen kanıtlanmıştır, çünkü bu iki Yunan yeniliği Hristiyan ve İslam kent kültürü arasındaki temel farklılıklardan birini teşkil etmektedir. Bu devrim Yunan ve daha sonra Roma devletleri tarafından geliştirilse de, tarihi İslam kenti, doğrudan Mezopotamya soyundan gelerek, ne demokratik politik topluluğa ne de toplumun kamusal aktivitelerine gerek görmüyordu (Morris, 1994).

4.2.8 Sistematiik kent planlaması

Planlı iki en önemli Yunan kenti Milet ve Priene, Anadolu'nun Ege kıyısında tesadüfen birbirine kısa bir mesafede kuruludur. Wycherley, kitabında Priene kentinin 'polis' olmak için bütün özellikleri taşıdığını, Hippodamus'un planına bağlı olarak tüm birimlerin muntazam ve ustaca düzenlendiği daha net bir örnek olduğunu belirtmektedir. Roma İmparatorluğu zamanında M.Ö 1.yüzyılda 80.000-100.000 nüfuslu Milet'e kıyasla, Priene en fazla 4.000 kişilik bir nüfusa sahipti (Morris, 1994).

4.2.8.1 Milet ve Hippodamus

Milet, büyük sayıda koloni kurarak ve sonuçta güçlü bir kent devletleri birliğinin başı olarak, M.Ö 10. ve 6. yüzyıllar arasında Yunan ticari askeri gücünün giderek oturmasında önemli rol oynamıştır. Fakat 5. yüzyılın başlarında İyonlar Perslerin istilasına uğradı ve M.Ö 479'da Milet işgal edildi, ve zarar gördü. Daha sonraki kolonilerinin planlı formlarına karşılık, eski kentin yüzyıllarca gelişigüzel organik büyümenin ürünü olduğu rahatlıkla düşünülebilir (Morris, 1994).

Kentin rökonstrüksiyonu için imar planı, arkeolojik kayıtlar Yunan'dan Hint dönemine gidene kadar "kent planlamasının babası" unvanına sahip olan Miletli mimar Hippodamus tarafından hazırlanmıştı. Açıkça, Hippodamus ızgara planın yaratıcısı değildi (Morris, 1994).

Milet: plan

Milet'in detaylı planından daha büyük olan, kentlerinin eski büyüklüğünü tekrar kazanmasını ve buna göre planlanmasını öngören Milet halkının ileri görüşlü yaklaşımıdır. Geri dönen halk için küçük ölçüde eski organik çizgilerde yeniden başlamak için her türlü neden olmasına rağmen, vatandaşlar, sadece başlangıçtaki yeniden yapım aşamaları için değil, M.S 1.yüzyılda Roma kentinin hızla genişleyen alanları için yeterli olacak bir plan uygulamaya karar verdiler. Kentin beklenmeyen genişlemesinden dolayı bir kayıp yoktu veya genişletilen agora alanı için evlerin yıkımına gerek duyulmuyordu (Morris, 1994).

M.Ö 479'da yeniden inşa edilen Milet, orijinal akropolün kuzeyinde, kayalık yarımadaının tümünü kaplıyordu. Başlangıçta yeni duvarlar bu tepeyi kapsıyordu, fakat zamanla onu dışarda bırakan yeni bir duvar yapıldı. Agora alanı uzun kenarı korunaklı bir liman koyuna uzanan bir dikdörtgen formunda merkezi olarak yerleştirilmişti. Üç belirgin konut bölgesinin en güneyde olanı, büyük ev bloklarıyla Roma zamanından kalmadır. Agoranın batısında ve ikinci bir koy etrafında gruplanan binalar tiyatro, gymnasium ve stadyumdur. Duvarların içinde kalan alan 220 hektar ve yarımadaının enine ve boyuna en uzun boyutlar 1783 ve 1092 metredir. Rasmussen Milet kentinin Roma egemenliğinde daha başarılı olduğunu ve 80.000 ve 100.000 nüfuslu bir kent olarak geliştiğini belirtmektedir. M.S 2.yüzyıldan itibaren çöküş dönemi başlamıştır (Morris, 1994).

4.2.8.2 Priene

İsmi Milet'ten alan Menderes nehrinin karşı vadisinde, Priene M.Ö 350'den sonra yakındaki terkedilmiş bir yerleşimin yerine inşa edilmiştir. Kent, akropolün güney ucundaki gymnasium ve stadyum tarafında 320 fit aşağısında dört geniş teras üzerinde kuruluydu. Athena Polias tapınağı, tiyatro, ikinci bir gymnasium ve agora iki ilişkili terasta yerleşmişti. Plan temel olarak dağ yamacında aşağı ve yukarı birbirine geçiş veren, 7 tane doğu-batı caddesinden ve 15 tane merdivenli kuzey-güney patika yollarından oluşmaktaydı. Ana caddeler 23 fit genişlikte ve geri

kalanlar 13 fit genişlikte idi. Priene'de 400 evin olduğu ve nüfusun 4000'i aşmadığı tahmin edilmektedir (Morris, 1994).

Agora, iki konut bloğunun tamamını kaplayan boyutlarda, batı kapısından gelen ana caddenin her iki tarafında, kentin merkezinde yer alır. Bu caddenin agoradan geçen kısmı 10 yarıdaya genişletilmiştir. Caddenin kuzey tarafı boyunca devam eden altı basamak MÖ 150'de eski bir binanın yerine inşa edilen Kutsal Stoa'ya uzanır. Bu bölümün arkasında majestelerinin ofisleri yer alır. Stoa'nın doğu ucunda Bouleterion ve Prytaneion yer alır. Batı uçtaki bir merdiven geçidi, 82x50 yarıdalık bir alan kaplayan birçok heykel ve anıt içeren ana açık agoranın güney kısmına açılır. Revaklar mekanın güney ve doğu kenarları boyunca devam ederek, doğu yönüne dönerek Kutsal Stoa ile 46 yarıdaya uzunluğundaki kolonathı caddeyi oluşturur. Zeus Tapınağı doğu yönünde kentin dinsel bölgesindedir. Temel kamu binaları çoğunlukla caddenin kuzey tarafında kalır (Morris, 1994).

- A Acropolis
- B Theatre
- C Agora
- D Gymnasium and Stoa

Şekil 4.8 Priene (Moughtin, 1992)

4.2.8.3 Atina: organik gelişim

Milet ve M.Ö 5.yüzyıldaki diğer sistematik olarak planlı Yunan kentlerine karşılık, Atina bir bütün olarak hiç planlanmamıştır. Perslerin saldırılarıyla harap düşen Milet'te çok yönlü bir rökonstrüksiyon olanağı tanınmıştı, fakat belki de daha büyük boyutları yüzünden ya da daha hızlı bir yeniden inşa ihtiyacı duyulduğu için, Atinalılar eski kentlerini yeniden kurmayı tercih etmişlerdir. Kamu binalarının iki ana grubu Agora ve Akropol, büyük bir özenle ve mekansal ilişkilere önemli ölçüde dikkat ederek inşa edilmişti, fakat genel planları eskiden gelen verilere göre belirlenmişti (Morris, 1994).

Atina akropolü, kentin Neolitik köy çekirdeği, geçmişte dünyanın en iyi doğal kalelerinden biridir. Partenon'un kuzey doğusunda, en yüksek noktada, bir eğimle geçiş yolu veren batı yönü dışında bütün yönlerinde sarp kayalıklarla, su seviyesinden 300 fit yukarı yükselir. Kabaca 350x140 yarıda boyutlarında uzun yönü doğu-batı doğrultusunda olan düzensiz bir şekli vardır. Akropol Ege denizinden 4 mil içerde, Attica ovasında yer almaktadır. Şimdi Attica ovasının büyük bir kısmını kaplayan kentin eski duvarları içinde, Akropol ile beraber beş tepe bulunuyordu (Morris, 1994).

En eski zamanlardan beri bölgedeki doğal su kaynakları insanları buraya çekmekteydi; Atina'nın kuruluşunun geleneksel olarak kabul edildiği tarih, Atena tapınağının Akropolde kurulduğu M.Ö 1581 olmasına rağmen, M.Ö 2800'lerde burada yerleşimlerin bulunduğu kabul edilmektedir. Başlangıçta kent, batıdaki eğimli patikanın ana ulaşım yolu olduğu, tepedeki yerleşimle sınırlı idi (Morris, 1994).

M.Ö 8. yüzyılda Atina önderliğinde Attica'nın birleşmesinden sonra, kent otorite ve yüzölçümü olarak sağlam bir şekilde büyümüştür. Kentin eski tarihi boyunca taşıdığı ibadet yeri olma özelliğini giderek üstlenen Akropolün alçak yamaçlarında ve düzlüklerde gelişigüzel büyüme ile konut bölgeleri eklenmiştir. Panathenaic Yolu'nun Akropolün batı yamacına tırmanmaya başladığı yerde kurulan Agora alanı, bir pazar ve toplanma yeri olarak kurulmuştur (Morris, 1994).

İlk başta Atina filosu, kıyıya yanaşan gemiler için uygun bir yer olan Phaleron Koyu'nda kurulmuştu. Kent 200 gemilik filosuyla büyük bir deniz gücü olmaya başladığında, daha kalıcı

bir limana ihtiyaç duyuldu ve M.Ö 493'te yeni ve sağlam bir donanma için Piraeus yarımadası seçilmişti. Savaş sırasında Atina ve liman arasındaki ulaşımı sağlama problemini çözmek için Themistocles kenti Piraeus'a taşımayı önermişti. M.Ö 456'da Pericles, iki bölgeyi birbirine bağlayan yolda uzun duvarlar yaptırarak bunu başarmıştır. Piraeus'u 5. yüzyılın ortalarında, Hippodamus'un ızgara plan strüktüründe ve deniz kenarında bir agora ve iç kısımda bir diğer agora ile alışılmışın dışında bir düzenlemeyle planladığı bilinmektedir (Morris, 1994).

Agora

Akropol'e yaklaşırken Panathenaic Yolu, Aeropagus tepesinden kuzey yönüne akan yüksek bir platformun etkisiyle kuzeydoğu yönüne sapmıştır. Bu arazinin doğu yamacında, içinden diyagonal yönde tören yolunun geçtiği, kuzey-güney ve doğu-batı yönlü agora alanını kurarak ilk kamu yapıları kurulmuştu. Bilinen en eski kalıntılar M.Ö 7. yüzyıla aittir, fakat arkaik agoranın birçok anıtı altıncı yüzyıla aittir. Agoranın diğer tarihi üç ayrı döneme ayrılır; Klasik Dönem (5.yy), Helenistik Dönem (M.Ö 2.yy), ve Roma Dönemi (M.S 2.yy) (Morris, 1994).

İlk agora binaları Persler tarafından büyük ölçüde zarara görmüştü, sonradan rökonstrüksiyonu yavaştı, fakat 5. yüzyıl sonunda klasik Atina agorası tamamlanmıştı. Çoğu binalar önceden kullanılan yerleşimlerdi. Batı tarafta Tholos (güneybatı köşede bir komite odası), eski Bouleuterion, arkasında yenisi, ve Hephaisteion önündeki açık alanın büyük bir kısmını oluşturan Metroon (özel bir tapınak) bulunuyordu. Bu etkileyici dorik tapınak Agoranın merkezine hükmeden bir konumda, bütün halinde hala ayakta. Hephaisteion aksının kuzeyindeki Apollo Tapınağı'nın 4. yüzyıla kadar rökonstrüksiyonu yapılmamıştı. Bu kısımdaki son bina Zeus Stoa'sıdır. Onun önünde, Panathenaic Yolu üzerinde bulunan 6. yüzyıl sonuna ait altar, Attica sokak sisteminin merkezi mil taşı olarak kabul edilmişti ve bu noktanın sadece Atina'nın değil bütün Attica'nın merkezini oluşturduğu düşünülüyordu (Morris, 1994).

Kuzey ve doğu taraflar hakkında az şey bilinir. Kesiştikleri bölgede bir kare peristil (sütunlu avlu) bulunduğu kanıtları vardır, büyük ihtimalle tamamlanmamış bir mahkeme binası idi. Güney tarafta bir binalar dizisi vardı; beşinci yüzyıl sonuna ait merkezi stoa, onu çevreleyen doğuda bir darphane ve batısında bir adliye binası bulunuyordu. M.Ö 2. yüzyıldan sonra agora doğu tarafta Attalus Stoa'sı tarafından çerçevelenmişti, bu, arkaik ve klasik Atina düşüncesinin, düzenli, kapalı veya yarı kapalı bir meydandan hiç eksikliği olmadığı bir başka kanıtı idi.

Helenistik dönemde agorada birtakım gelişmeler olmuştur. Agora M.S üçüncü yüzyıl sonlarına doğru zarar görmüştü (Morris, 1994).

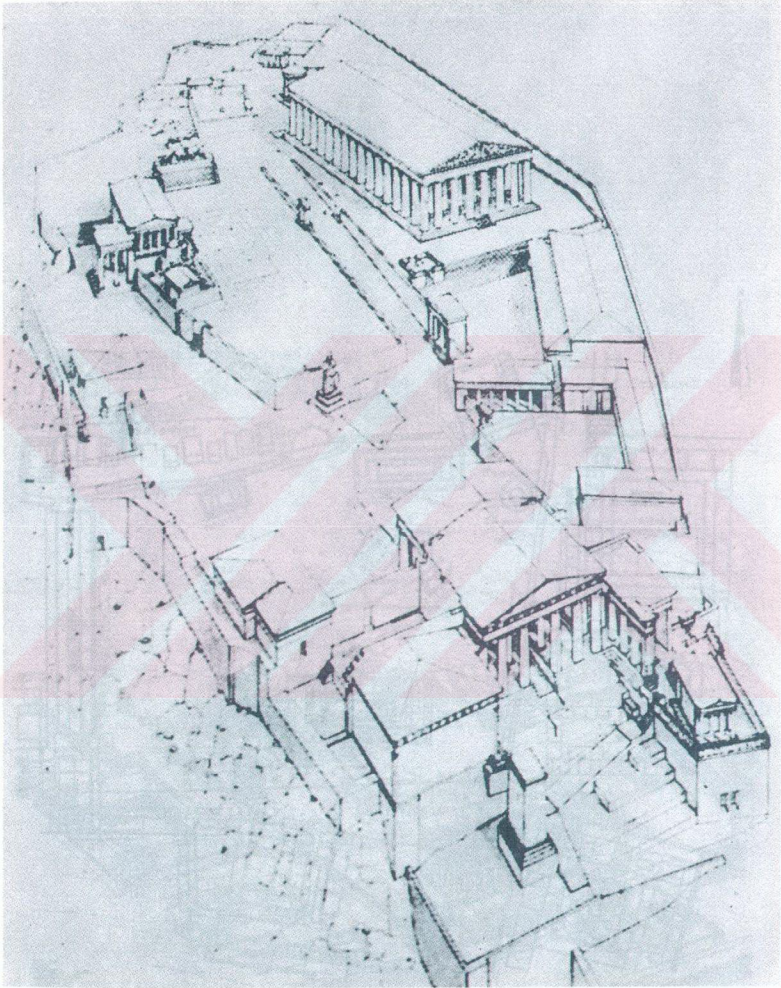
Akropol

Zaman geçtikçe orijinal kayalık tepe masif istinat duvarlarıyla, birbiriyle ilişkili platformlar oluşturmak üzere teraslandırılmıştı. Tarihindeki en önemli dönem M.Ö beşinci yüzyılın ikinci yarısında, Perslerin yağmalamasından sonra kentin rökonstrüksiyonunun doruk noktasına ulaştığı zamandır, dünyaca ünlü dört bina tamamlanmıştı; Parthenon (447-432), Propile (437-432), Nike Apteros'un güzel küçük tapınağı (426) ve üç bölümlü Erechteum (420-393) (Morris, 1994).

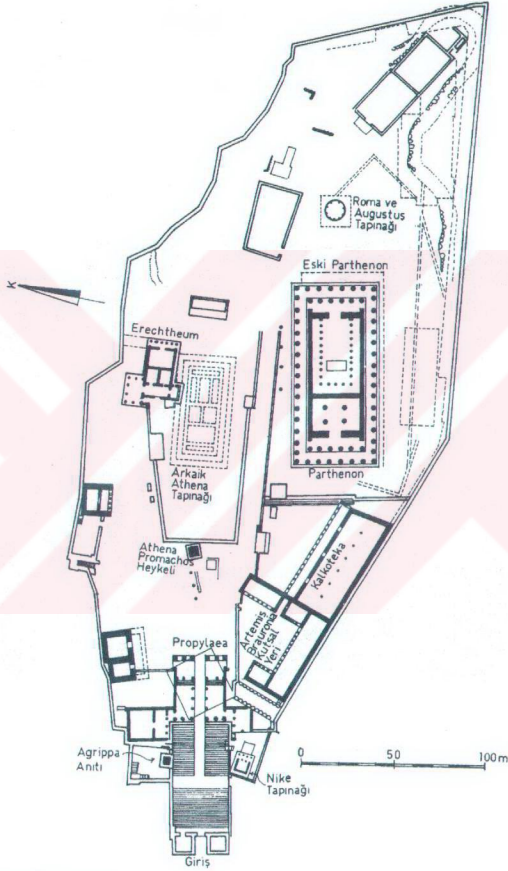
4.2.9 Yunan şehirciliği, teori ve pratik

Planlı Yunan kenti, düzenli olması ve biçimsel yapı ilişkilerinden dolayı, kesinlikle akademik kentsel planlama kurallarının bir sonucu değildir. Gerçekten Wycherley "fark edilmiş hiçbir teori yoktu" diye yorum yapmaktadır (Morris, 1994).

Helen dönemine ait Yunan kent formu, esasen basit planlama prensipleri uygulamanın ve kent planlamasının bir uygulama sanatı olduğunu kabul etmenin bir sonucudur. Kentsel mekanın estetik bir anlamı yoktu. Sadece iki veya daha fazla binanın aynı bölgede bir araya gelmesinin bir ürünü olarak var olmuştur. Yunan mimarları ve sanatçıları hacimle, tek binaların fiziksel kütlesiyle veya heykelle meşguldüler. Beşinci yüzyıldan itibaren gelişmeye başlayan mekansal modellemeye ilgi, agorada odaklanıyordu ve bir akropolde tapınak düzenlemesinde, anıtlarda ve heykellerde nadiren uygulanıyordu (Morris, 1994).

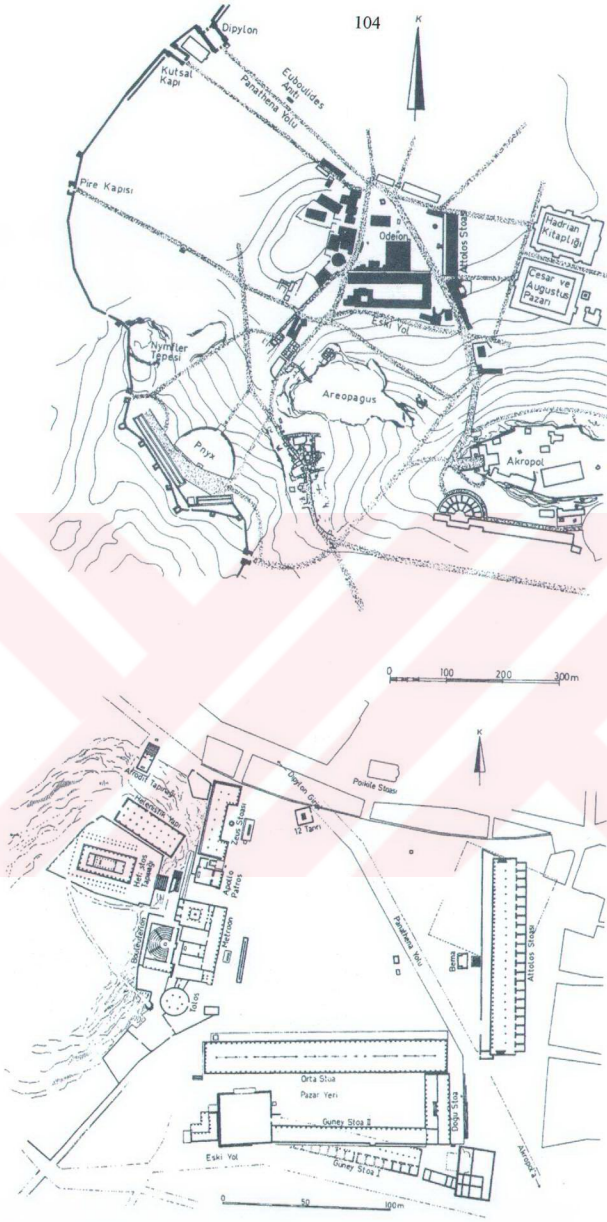

Şekil 4.9 M.Ö IV. Asır sonu Akropol (Erder, 1999)

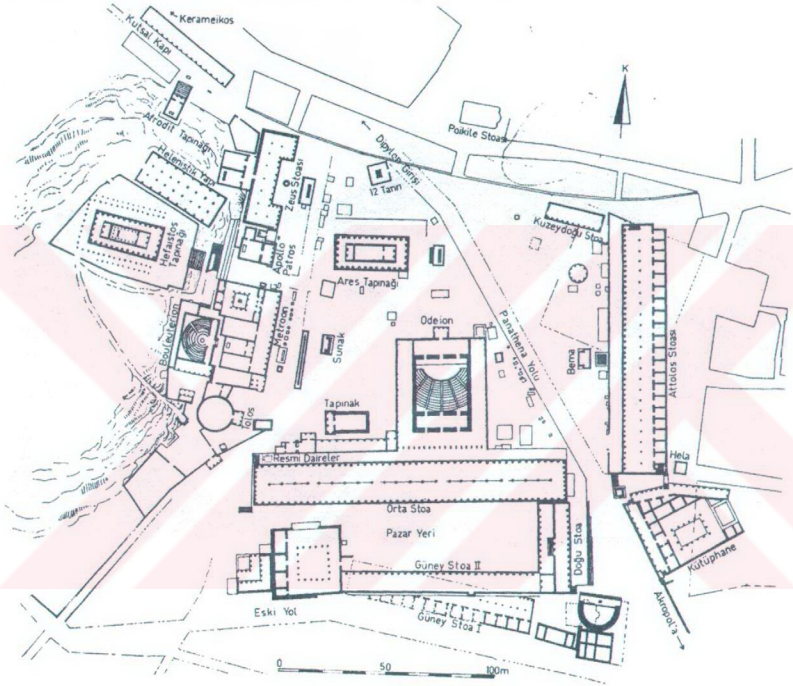

Atina, Akropol, plân.

Şekil 4.10 Atina, Akropol (Erder, 1999)

Şekil 4.11 Atina, M.S II asırda Agora ve civarı
Agora, Helenistik devir (Erder, 1999)

Şekil 4.12 M.S II Asır, plan (Erder, 1999)

4.2.10 Yunan şehirciliğinde Atina

Atina kentsel biçimlerin bilimi için en net örneği temsil etmektedir; tabiattan kültüre geçişi somutlaştırmaktadır, ve kentsel biçimlerin kalbindeki bu geçiş, bize mit ile nakledilmektedir. Mit, tapınak yapımında maddi bir gerçek haline dönüştüğünde, kentin ilkesi zaten onun tabiatla ilişkisinden doğmuştur ve iletilmektedir (Rossi, 1982).

Buna bağlı olarak kentin anısı Yunanistan'a kadar uzanmaktadır; orada kentsel biçimler düşünce ile buluşmaktadır, ve hayalgücü tarih ve tecrübeye dönüşmektedir. Analiz ettiğimiz her Batı kentinin kökeni Yunanistan'a bağlanmaktadır; eğer Roma şehirciliğin genel prensiplerini elde etmede sorumlu ise, kenti, kentsel güzelliği ve kentsel mimariyi oluşturma'nın temel ilkelerinin yattığı yer Yunan medeniyetidir; ve bu köken kentle ilgili tecrübelerde sabit bir faktör haline gelmiştir. Roma, Arap, Gotik ve hatta modern kent bu değişmezi bilinçli bir şekilde izlemiştir. Kentte varolan her şey hem kolektif hem de tektir; bu yüzden kentte var olan estetik eğilim Yunan kentinden gelmektedir, bir daha tekrarlanmayacak olan bir dizi koşulda yer almaktadır (Rossi, 1982).

Grek sanatının ve Grek kentlerinin bu gerçeği, bir mitoloji ve doğa ile mitolojik bir ilişki öngörmektedir. Bu Helen dünyasının kent devletlerinin detaylı bir incelemesi ile daha geniş çapta araştırılabilir. Böyle bir araştırmanın başında, Grek sanatından insanlığın çocukluk dönemi olarak bahseden Karl Marx'ın sıradışı sezgilerine değinilmelidir; Marx'ın sezgilerini şaşırtıcı yapan şey, "çocukluk dönemleri" insanoğlunun kaderinden şaşmış olan diğer eski medeniyetlerle karşılaştırmada, Yunan medeniyetinden "normal çocukluk" olarak bahsetmesidir:

"Hastalıklı yetişen çocuklar ve erken gelişmiş çocuklar vardır. Eski toplumların bir çoğu bu kategoriye aittir. Yunanlılar normal çocuklardı. Sanatlarının insanda yarattığı etki, içinde büyüdüğü toplumun az gelişmiş durumu ile çatışmamaktadır. Tam tersine, Yunan sanatının etkileyciliği, ona hayat veren ve aynı zamanda onunla desteklenen olgunlaşmamış(çocukça) sosyal şartlarla sıkı sıkıya bağlıdır." (Rossi, 1982)

Poète, Marx'ın düşüncelerini biliyor muydu belli değil, Yunan kentini ve oluşumunu açıklarken, onu Fırat ve Mısır kentlerinden ayırma gereği duymuştur:

"Atina, belirgin olarak, oluşma ile ilgili tek elemanın tapınak veya hükümdarın sarayı olduğu Mısır'da ve Fırat ve Dicle vadilerinde gördüğümüz kentlerden farklı bir kent dersi vermektedir.

Onun yerine burada, tapınakların ötesinde, kenti yaratan elemanlar olarak serbest politik hayatın organlarına ait binaları (boule, ecclesia, aeropagus) ve sosyal ihtiyaçlarla ilgili binaları (gymnasium, tiyatro, stadyum, odeum) buluyoruz. Atina gibi bir kent toplumsal yaşamın yüksek bir seviyesini temsil etmektedir.” (Rossi, 1982)

Atina’nın strüktüründe, öncelikli kentsel biçimler olarak tanımladığımız elemanlar burada kentin üretici elemanları olarak ele alınıyorlar: konut alanları ile sürekli evrim geçiren tapınak, ve politik ve sosyal yaşamın organları. Grek kentinin oluşumunda konut da aktif olarak yer almaktadır ve temel bir tasarım oluşturmaktadır (Rossi, 1982).

Poète’in açıkladığı anlamda, Grek kenti içeriden dışarıya doğru gelişerek oluşmaktadır. Arkaik dönemden sonra sadece savunma nedeniyle Grek kentleri duvarlarla çevrelenmiştir, ve duvarlar hiçbir zaman kentin orijinal elemanları olmamıştır. Bunun tersine, Doğuda önemli ve kentleri oluşturan elemanlar, kutsal yerler için duvarlar ve kapılar yapılmıştı; saraylar ve tapınakları başka bir duvar daha çevreliyordu. Bu sınır prensibinin aynısı Etrüsk ve Roma medeniyetlerine de geçmişti. Fakat Yunan kentinin kutsal sınırları yoktu; o bir yer ve bir ulustu, vatandaşların ve dolayısıyla aktivitelerinin eviydi. Kökeninde egemenlik hırsı yoktu, fakat bir mitin biçimine bürünen doğa ile ilişki mevcuttu (Rossi, 1982).

Polis bir kent devletiydi; insanlar kente aitti fakat büyük oranda kırsal bölgeye dağılmışlardı. Kentin bölge ile bağları oldukça güçlüydü. Cattaneo’ya, ayrıca Poète’e göre, büyük duvarlı kamplardan ibaret ve komşularından bağımsız yaşayan Doğu kentlerinin farklı kaderleri net bir şekilde görülüyor (Rossi, 1982).

Cattaneo, İtalya’da kent çevresiyle bölünmez bir bütün oluştururken, Doğunun duvarlarla çevrili kamplarının çevrelerindeki bölgeden kopuk olduğunu doğru olarak sezmiştir. Bir tarihçinin sezgileri ve kentin gerçek strüktürü arasındaki ahenk, kentsel biçimlerin bilimine ışık tutmaktadır. Kent ve alan arasındaki bu bağ belki de Atina’yı demokratik Yunan kenti olarak niteleyen şeydir (Rossi, 1982).

Atina, halk tarafından oluşturulan bir kentti, vatandaşları kente sıkıca bağlı büyük bir alana yayılmış olarak yaşayan bir kent devletiydi. Attica’da birçok merkezin yöresel idareleri olsa bile, kent devletiyle yarışmamışlardır. “Kenti simgeleyen *polis* terimi devleti de simgeliyordu:

başlangıçta, ilk sığınma, ibadet ve idare bölgesi ve Atinalı topluluğun kökeninin bulunduğu nokta olan Akropolis için kullanılıyordu (Rossi, 1982).

Atina'nın tarihsel değişiklikleri, Atina vatandaşını kentiyle birleştiren bağın politik ve idari esaslı olduğu, konutla ilgili olmadığı temel gerçeğini doğrulamaktadır. Roland Martin, kentin bir devlet olarak ve Atinalıların yeri olarak algılanması dolayısıyla, kentsel organizasyondaki ilk yansımaların teorik tipte olduğunu belirtmektedir. Bunlar kentin en iyi formunu ve vatandaşın ahlaki gelişimi için en uygun politik organizasyonu endişe eden tahminlerdi. Bu eski organizasyonda, kentin fiziksel görünümünün ikinci planda, neredeyse kentin zihinsel bir yer olarak ele alındığı görülüyor. Belki Yunan kentlerinin mimarisi sıradışı güzelliğini entelektüel karakterine borçludur (Rossi, 1982).

4.3. Roma Kenti

Roma kentinin kuruluşunun efsanevi tarihi M.Ö 753'e dayanmaktadır. Sonradan ortaya çıkan Roma tarihi üç faza bölünmektedir: Krallar, M.Ö 753-510; Devlet, M.Ö 509-27; ve İmparatorluk, M.Ö 27 - M.S 330. M.Ö 270'den önce Romalılar İtalyan yarımadasındaki egemenliklerini kurarak gelecek vaat ediyorlardı. Kartacalılarla yapılan Pön savaşlarından sonra (M.Ö 264-146) Roma'nın bir dünya gücü olacağına ve batı topraklarının Yahudi soyundan birisi değil bir Hint-Avrupalı tarafından yönetileceğine karar verilmişti. Devam eden 300 yıl içinde imparatorluk sınırları Roma'nın dışına uzanıyordu. İmparator Trajan hükümdarlığında (M.S 98-117) en geniş sınırlara ulaşılmıştı, Mezopotamya ve Asur'u fethederek Fırat yerine Dicle'yi doğu sınırı yapmıştı. Ondan sonra gelen Hadrian (M.S 117-138), bu bölgeleri terk etmiştir, fakat sınır savunmalarını başarılı bir şekilde güçlendirmiştir. Bunun yanında Marcus Aurelius hükümdarlığında (161-180), akınlar ters yöne dönmeye başlamıştır. Bundan sonra Roma sürekli savunmadaydı; İmparatorluğun zayıflama ve düşüş dönemi başlamıştır (Morris, 1994).

Gotlar 270'de Daçya'yı ele geçirdiler. Ayrıca doğu Almanya, İlirya, Transilvanya, Yunanistan'ı da Atina ve Sparta'ya kadar kuşatmışlardı. Kuzey İtalya'ya da Juthunglar tarafından saldırılar vardı. İmparatorluğun ağırlık merkezi yavaş yavaş doğuya doğru kaymaya başladı, Roma askeri hükümetin gerekleri için giderek daha da uygunsuz olmaya başlamıştı. Diocletian (284-305) Marmara Denizi'nin doğu kıyısına yerleşti, ve ondan sonra gelen hükümdar Konstantin (306-

337), sonunda yeni doğu başkenti için Roma'yı bıraktı, 330'da Byzantium yerleşmesinde kuruldu (Morris, 1994).

Sanatsal başarı bir kenara, Romalıların esas başarısı, şüphesiz, bütün Avrupa'ya Tuna ve Ren nehirlerinin doğusuna kadar Roma medeniyetini tanıtırma süreci boyunca, büyük İmparatorluklarını yaratmaları ve idare etmeleri idi. Romalılar şüphesiz bir organizasyon dehasına sahiptiler. Büyük ölçüdeki nüfus artışıyla başkentlerini faaliyet halinde tutmaları, yetenekli inşaat mühendislerini görevlendiren birçok adı bilinmeyen bürokratin verimli çalışmalarının kanıtıdır (Morris, 1994).

4.3.1 Roma kent planlaması

Roma kentinin kaos halindeki organik büyümesi ve diğer taşra kasabalarının düzgün biçimlenişi arasındaki zıtlık, Atina ve diğer birçok sistematik olarak planlanmış Yunan kentleri arasındakilerden çok daha belirgindir. Bu, kısmen Roma kentinin büyük ölçülerine ve nüfusuna (M.S 2.yy'da en az 1,2 milyon olarak tahmin ediliyor), ve bina ilişkilerindeki karmaşıklığa bağlanmaktadır, ve kısmen de daha küçük, planlı taşra yerleşimleri için Romalı mühendislerin yaptığı planların basitliğine bağlıdır. Romalılar büyük imparatorluklarında otoritelerinin empoze ederken ve elde ederken, bölgesel askeri faaliyetler için geçici merkezler olarak varolan ve *castra* olarak bilinen ordu kampları kurmuşlardır. Kampların en kısa zamanda faaliyette olması gerekiyordu ve sıkı kamp kurallarına uyarak, dikdörtgensel koruyucu sınırlarla ızgara plan sisteminde kuruluyordu. *Castra* geçici olmasına rağmen, birçoğu kalıcı kentlerin temelini oluşturmuştur. Buna ilaveten birçok kent ekonomik ve politik nedenlerle kurulmuştur (Morris, 1994).

Kamplardan geliştirilen veya özel bir kökeni olan kalıcı kentsel yerleşimlerin eşit bir şekilde basit standart planları vardı. Venta Silurum (Caerwent), bir Roma-İngiliz kasabası, ve Kuzey Afrika'da Timgad iyi örneklerdir. Sınırlar genellikle kare veya dikdörtgendir; bunun içinde kesişen iki ana yol sokak strüktürünü oluşturur, kentin merkezinde bu yollar dik açıyla birleşirler. İkincil yollar ızgara planı tamamlar ve *insulae* diye bilinen bina bloklarını oluşturur. Yunan agorasının Roma'daki eşdeğeri olan forum alanı tipik olarak ana yolların ve kent merkezinin kesişiminde oluşan açıda yer alır ve bir uçta yapılmış toplantı salonuyla kolonatlı bir avludan oluşur. Ana

tapınak, tiyatro ve hamamlar da kent merkezinde forumun yakınında inşa edilmiştir (Morris, 1994).

En önemli imparatorluk kentleri, stratejik askeri ve ticari ilişkileri kolaylaştıran, birbirleriyle ve Roma ile mükemmel bir ana yol sistemi ile bağlanmaktaydı (Morris, 1994).

İmparatorluk kentlerinin üç ana sınıfı şu şekilde sıralanmaktadır:

coloniae – tam olarak Romalı statüsünde imparatorlukla birleşmiş olan yeni kurulan yerleşimler veya yerli kasabalar; *municipia* – genellikle önemli kabile merkezleri, fakat kısmi olarak Roma vatandaşlığına sahip; ve *civitates* – Romalılaştırılmış bir biçim alan kabile yerleşimleri için pazar ve idare merkezleri (Morris, 1994).

4.3.2 Roma

4.3.2.1 İlk yerleşimler

Mimarlık ve yer kavramı arasındaki ilişkiye dönelim, ilk olarak problemin diğer yönlerini, sonra da kentte anıtın değerini düşünelim. Roma Forumunu örnek olarak gösterebiliriz, çünkü kentsel biçimleri anlamak için temel bir önem taşıyan bir anıttır (Rossi, 1982).

Roma İmparatorluğunun merkezi, klasik dünyanın birçok kentinin konstrüksiyonu ve dönüşümünde referans noktası, Romalılar tarafından klasik mimarinin kurulduğu yer olan Roma Forumu, Roma'nın kendi kökeni ile şaşırtıcı bir farklılık göstermektedir. Kentin tarihi ve coğrafi bir kökeni vardır. Bölge dik tepeler arasında alçak ve bataklık gibi bir araziden oluşuyordu. Söğüt ve kamış ağaçlarının arasında yağmurlarla su dolan merkez kısmında durgun su vardı; tepelerde meralar bulunuyordu (Rossi, 1982).

Roma, Yedi Tepenin Kenti, Latin kabileler tarafından güney doğudaki dağlardan Tiber ovasına indiklerinde kurulmuş birçok köyden oluşmuştur. Yedi tepenin altısı; Palatine, Kapitol, Caelian, Esquiline, Viminal ve Quirinal'dir. Yedinci tepe olan Aventine bu grubun güneyinde kalır. Diğer tepelerle aynı şekilde, Palatine bütün zamanlarda bataklık halinde olan ve Tiber taşıdığı zaman sular altında kalan alçak zemin seviyesinden yukarda olan dik eğimli yamaçlarıyla, savunma

yerleşmesi için uygundu. Tiber nehrini geçmek üzere yolların buluştuğu merkezi konumdaki yerleşim, İtalyan yarımadasında oldukça stratejik bir avantaja sahipti (Morris, 1994).

Latinler ve Sabinler Esquiline, Viminale ve Quirinale’de yerleşmişlerdi. Bu yerler yerleşim için olduğu kadar, Campania ve Etruria halkının buluşması için uygundu. Arkeologlar dokuzuncu yüzyılda Latinlerin mezarlıklarını Forum vadisinde düzenlemek için tepelerden indiklerini, ve böylece bölgenin tarihe girdiğini belirtiyorlar. İlk olarak nekropol, daha sonra savaş yeri ve dinsel ayin yeri olarak Forum yeni bir hayat şeklinin yeri olarak gelişmeye başladı, bir kentin kaynağı dağlarda yayılan kabilelerin toplandığı yer olarak kurulmuş oldu (Rossi, 1982).

Coğrafi oluşumlar patika yollarını, sonra vadilerden tırmanan sokakları belirlemişti (Via Sacra, Via Argiletus, Vicus Patricius), böylelikle kentin haritasını çizmişti. Net bir kentsel tasarım fikrine değil, fakat arazinin derinliğine giden bir strüktüre dayanmaktaydı (Rossi, 1982).

4.3.2.2 Kanalizasyon ve su temini

Roma’nın merkezi 5,5 mil uzunluğunda Servian Duvarı ile çevrili olan Roma Forumudur. Burada, Palatine, Kapitol ve Quirinal Tepeleri arasındaki vadide geleneksel Pazar ve halkın toplanma alanı bulunuyordu. Roma’nın büyük kanalizasyonlarından ilki, Cloaca Maxima, açık bir kanal olarak M.Ö 578’de yapılmıştı (Morris, 1994).

Roma’nın su ihtiyacı bütün nehir kıyılarındaki yerleşimlerle aynı şekilde ilk başlarda nehirden karşılanıyordu. Bu kaynak kanalların boşaldığı nehirde su kirliliği kabul edilemeyecek aşamaya gelene kadar (M.Ö 4.yy) kullanılmaya devam edildi. İçme suyu kent alanının dışından temin ediliyordu. Bu problem büyük bir mühendislik ölçeğinde su kemerleri ve depolama sistemi kurarak çözüldü. İlk yapılan su kemeri Aqua Appia’dır (M.Ö 312) (Morris, 1994)

4.3.2.3 Sezarların yönetiminde gelişme

M.Ö 1.yüzyıldan sonra, İtalya’nın içindeki savaşlar ve devletin zayıflaması nedeni ile, Augustus kenti yeniden yapılandırmıştır (M.Ö 27 ve M.S 14). M.Ö 7’de Augustus kenti 14 bölgeye ayırarak Roma’nın yeniden organizasyonunu tamamlamıştır. Bölgeler caddelerle ayrılmış *vici* adı verilen mahallelere bölünmüştü (Morris, 1994).

M.S 64'te yoğunluğu azaltmak ve düzensiz caddeleri yeniden biçimlendirmek amacıyla kenti yakan Nero'nun ardından Vespasian, Titus ve Domitian (M.S 69-96) ikinci yüzyılı Nerva, Trajan, Hadrian, Antonius Pius ve Marcus Aurelius (M.S 96-180) hükümdarlıklarında Roma'nın 'altın çağı' yapan bir barış ve refah dönemini başlatmışlardır. Bu dönem sürecinde F R Cowell'e göre "kente büyük ve görkemli yapılar ekleniyordu, böylece binalar, pazarlar, hamamlar, tapınaklar, heykeller ve diğer anıtlar, onu dünyanın bir harikası yapan ihtişamı kazanıncaya kadar Roma'da toplanıyordu." (Morris, 1994)

4.3.3 Kentsel form bileşenleri

4.3.3.1 Savunma

Lanciani Roma'nın yedi kez duvarlarla çevrildiğini belirtiyor; bu duvarlar ilk kral, Servius Tullius, Aurelian, Honorius, IV. Leo, VIII. Urban, ve İtalyan Hükümeti tarafından inşa edilmiş. İlk duvarlar Palatine tepesi etrafında yapılmıştır (Morris, 1994).

Aurelian Duvarı M.S 272 ve 280 arasında 271'deki barbar istilasından sonra inşa edilmiştir. Roma'nın daha sonraki duvarları 19. yüzyıldakilere gelinceye kadar Aurelian duvarının ana hatlarıyla yapılmışlardır (Morris, 1994).

4.3.3.2 Konutlar

Kentte iki temel tipte konut bulunmaktaydı: ayrıcalıklı tek aileler için *domus* ve birkaç kata bölünmüş olan bina bloğu *insulae*. Roma ağırlıklı olarak apartmanda yaşayanlardan oluşmaktaydı, binalar henüz M.Ö üçüncü yüzyılda üç katlıydı. Nüfus arttıkça binalar daha da yükseldi. Planı bir avluya bakan sıra odalardan oluşan *domus*, sadece zenginlere aitti (Morris, 1994).

Topografya olarak Roma eşitlikçi bir kentti. Palatine tepesinde yapılan imparatorların sarayları ve Tiber'in alt kısımlarında ve Aventine yamaçlarında yer alan işçi sınıfı yerleşimleri dışında, yüksek veya alçak, asilzade veya halk tabakası her yerde karşılaşılabiliyordu (Morris, 1994).

4.3.3.3 Pazarlar

Ekonomik olarak Roma büyük ölçüde ihracatla gelir elde ediyordu. Üç tane limanı vardı: Ostia, Portus ve kentin içinde Tiber havuzu. Nehrin sol kıyısı *porti* adı verilen rıhtımlara bölünmüştü. Her biri farklı bir ticaretle uğraşıyordu: mermer, şarap, yağ, kurşun, çömlek, vs. nehrin sol kıyısındaki alanda Aventine ve kent duvarları arasında *porti* ile birlikte ambar binaları veya *horrea* bulunuyordu. O günün hipermarketi sayılan *horrea*'ya ek olarak Roma küçük dükkanların kentiydi, büyük çoğunluk *insulae*'lerin zemin katında forum alanı çevresinde, özellikle Trajan Forumu'nda ticaret yapıyordu (Morris, 1994).

Günlük tüketim ihtiyaçları pazarlara getiriliyordu. Diğer ticaretler kendi sokaklarında ne yerleşim bölgelerinde yapılıyordu (Morris, 1994).

4.3.3.4 Kent merkezi

Palatine ve Kapitol tepeleri arasındaki ve Quirinal yamacının ucundaki vadide yer alan kentin orijinal merkezi, nüfus artışına birbirinden tamamen farklı iki yolla cevap vermiştir. Birincisi güneydoğu yönüne doğru Colosseum'un masif duvarlarıyla son bulan kontrollü bir organik büyüme ile yayılmıştı. İkinci cevap M.Ö 50 ve M.S 114 yılları arasında, ana aksı kuzey yönü ile biraz aç yaparak Kapitol ve Quirinal arasında, birbiriyle bağlantılı dikkatli planlanmış imparatorluk forumları dizisi inşa etmek şeklinde oldu. Orijinal merkez VIII. Bölümün bir parçasını oluşturuyordu ve Forum Romanum Magnum olarak adlandırılıyordu (Morris, 1994).

Kentin tarihinde Krallık dönemi sırasında embriyo halindeki forum yavaş yavaş paralelkenar formunu almaya başlamıştı ve bu biçimini İmparatorluğun sonuna kadar korudu. İlk başta pazar ve sosyal aktiviteleri politik işlerle birleştiren çok amaçlı bir işlevi olacaktı. Bu durum fazla sürmedi: ayak izleriyle belirginleşmiş zemin ve basit kulübeler tarihin en karmaşık merkezinin çekirdeğini oluşturuyordu. Yüzlerle sayılan nüfusa hizmet ederken bir milyonun üzerinde bir kitlenin ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde gelişti. Roma'nın genel organik büyüme karakterinde merkez hiçbir zaman bir bütün halinde planlanmadı: ihtiyaçlar arttıkça yeni fırsatlar yaratılıyordu. Gelişmeler belli bir boyuta kadar önceden kalan kısıtlarla kontrol ediliyordu: çeşitli nedenlerle önemini koruyan bölgeler, yerleşimler ve yollarla; Roma mühendislik kapasitesini bile

aşan topografya kısıtlamalarıyla; ve belki de en önemli neden olan yaya ve araç hareketi için ve halkın toplanması için uygun açık mekanı elde etme ihtiyacıyla (Morris, 1994).

Forum Romanum'un kuzeydoğusunda inşa edilen Forum Julium imparatorluk forumlarının ilkinin oluşturur. Yeni kuzey-güney aksı üzerinde değildi fakat bu aks ile Forum Romanum arasında bir bağlantı oluşturuyordu. Yeni forumların ikincisi M.Ö 42'de Augustus tarafından, Forum Julium'un ilerisinde, onunla Quirinal arasında inşa edilmişti (Morris, 1994).

Vespasian, M.S 75'de Forum Augusti'nin güneyinde ve ondan Argiletum adında geniş bir cadde ile ayrılan Temple of Peace'i ve çevresinde de üçüncü forumu yaptırdı. Argiletum'un cadde mekanı daha sonra Domitian ve ondan sonraki hükümdar Nerva tarafından Forum Transitorium'a (Forum of Nerva) dönüştürüldü (Morris, 1994).

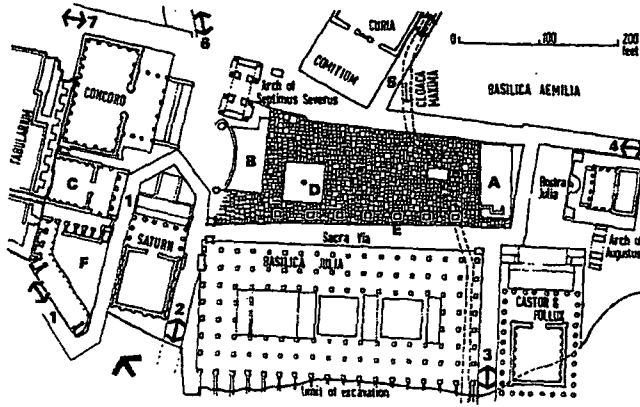
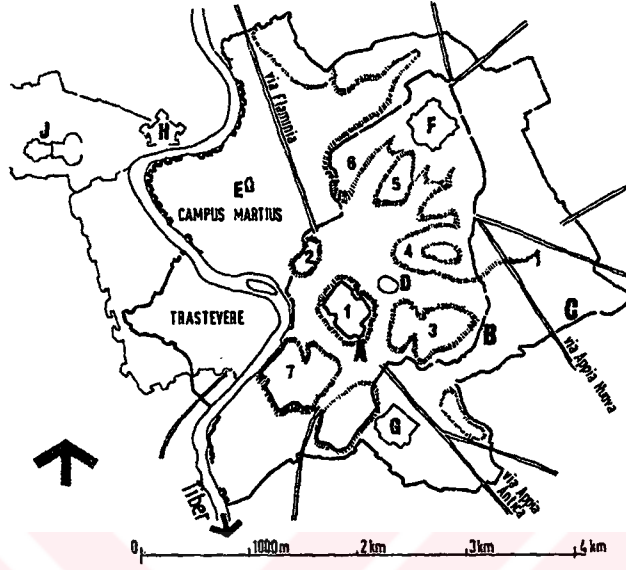
İmparatorluk forumlarının en sonuncusu ve en mükemmeli Trajan tarafından 112 ve 114 arasında yaptırıldı. Gerçek mimari nitelikleri ve büyük mühendislik çalışması bakımından Roma kent tasarımının en belirgin örneğidir. Zucker'e göre Trajan forumu, kesin aksiyaliteye ve simetriye dayalı Roma mekansal konseptinin belirgin başarısını temsil etmektedir (Morris, 1994).

4.3.4 Roma imparatorluk şehirciliği

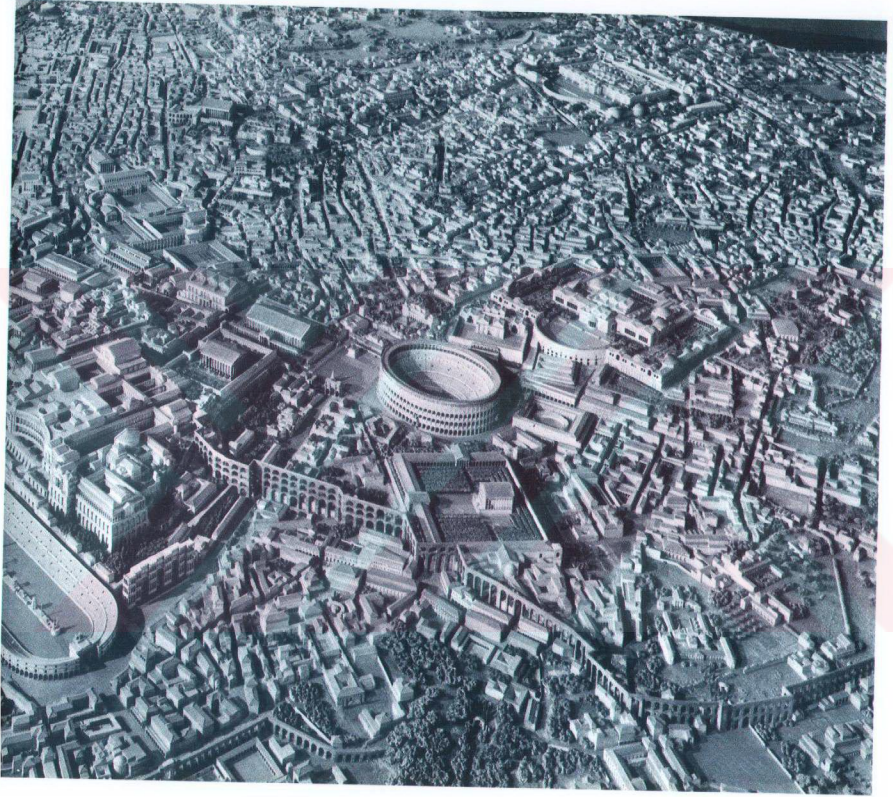
Romalılar önceden ele geçirdikleri kasabalarında askeri bir mevcudiyet sürdürmekten kaçınmışlardır (Morris, 1994).

Bir koloni esas olarak kentsel çekirdek ve çevresindeki tarım alanından oluşan bir kent devletidir. Yunanlılar tarafından Akdeniz çevresinde oldukça fazla kurulan koloni kent devletlerine fiziksel olarak benzer olmasına rağmen, kuruluşu bazı Yunan vatandaşlarının ticari kazançları için yaptığı gelişigüzel girişimlerden çok stratejik imparatorluk siyasetini tamamlayan değişmez bir Roma devlet kuralını temsil etmektedir (Morris, 1994).

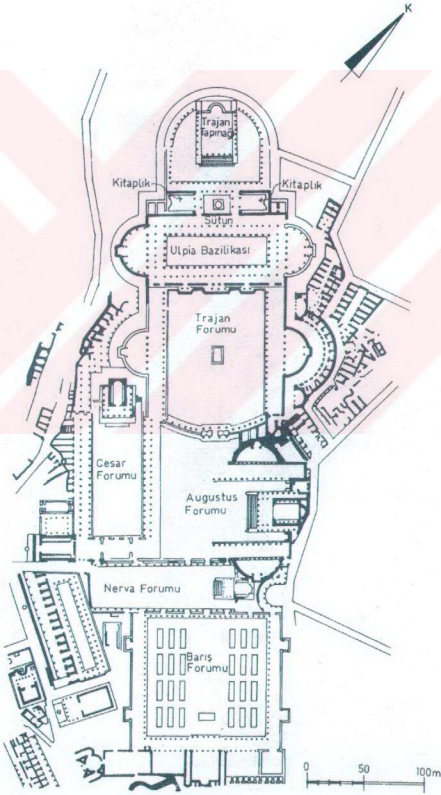
Romalılar Augustus zamanından itibaren yarımada'nın sahibiydi, güçleri sayısız yeni imparatorluk kentinde giderek arttı ve yerleşti. Belirtilmesi gereken çok örnek vardır; bunlardan en önemli beş tanesi: Pompei, Ostia, Aosta, Verona ve Cosa. Diğer önemli kentler Floransa, Milano ve Turin'dir (Morris, 1994).

Şekil 4.13 Kentin kurulduğu yedi tepe ve Forum Romanum (Morris, 1994)

Şekil 4.14 M.S II. asırda Roma, maket (Norberg-Schulz,1980)

Şekil 4.15 Roma Forumu ve Trajan Forumu

4.4 İslam Kenti

Klasik dönemde dikaçısal planlamanın kuralları çok iyi biliniyorken, çok daha farklı bir kültür olan İslam kültüründe, Karanlık Çağlar diye adlandırılan dönemde kuralsız planlama gelişmişti (Broadbent, 1990).

Bu çağlar İslam kültürü için gerçekten de karanlıktı ve Nasr'ın da belirttiği gibi (1976), İslamiyet yayıldıkça, fethedilen bölgelerden ne uygun görülüyorsa hazmediliyor ve geliştiriliyordu. Bunlar sadece Yunan ve Roma medeniyetlerinden değil daha önceki medeniyetlerden de öğrenilen tıp, filozofi ve fen alanındaki konulardı. Nasr, İslamiyetin Antikiteden Ortaçağ Avrupa'sına fikirlerin iletilmesinde bir köprü görevi gördüğünü belirtmektedir (Broadbent, 1990).

Bunların hiçbiri aynen benimsenmiyordu. Peygamber Muhammed'in Müslümanlara verdiği dünya görüşünün süzgecinden geçiyorlardı. Kuran ve Sünnet, kuralsız planlamada ilk prensipleri belirlemişlerdir (Broadbent, 1990).

Hakim de (1986), inşaat çözümlerinin bu kaynaklardan türetildiğini belirtmektedir. Bu çözümlerin ardındaki Kuran ve Sünnet'ten gelen prensiplerin İslam kentinin biçimine etkilerini analiz etmiştir. Herkese açık olan ana yollar (shari) ve dar, evlere geçiş yolları (fina) arasındaki farklılıkları incelemiştir (Broadbent, 1990).

Hakim'in belirttiği gibi bütün prensipler kentsel bir dilin bir bölümünü oluşturur ve her birinin Arapça'da yerleşmiş bir karşılığı vardır. Ve şüphesiz yöresel iklime göre bölgesel farklılıklar söz konusudur. Araplar gelmeden önce o bölgede yer alan yöresel mimari de diğer bilimler gibi asimile ediliyordu (Broadbent, 1990).

Hala çözümleri net bir şekilde gösteren İslam planlamasına ait örnekleri bulmak Klasik mimariye ait örnekleri bulmaktan daha kolaydır. Bölgelerin değişmesine göre inşaat malzemelerinde ve mimaride farklılaşmalar olmasına rağmen, genel izlenimde dar yolların labirenti, kısa bölümlerde düz fakat genellikle kıvrımlı, çoğunlukla üstü kapalı, özel avlulara açılan bir sokak sisteminin oluşturduğu kentsel doku söz konusudur (Broadbent, 1990).

4.5. Ortaçağ Kenti

Morris, on birinci yüzyıldan on beşinci yüzyıla kadar Ortaçağ Avrupa'sında, kökenlerine göre sınıflandırıldığında beş geniş kent kategorisinin varlığından bahsetmektedir. Üç kategori organik gelişen kentlerdir:

1. Roma kökenine ait kentler – hem karanlık devirde kentsel statüye sahip olanlar, hem de imparatorluğun çöküşünden sonra terk edilip orijinal yerlerinde yeniden kurulanlar
2. Askeri dayanak noktaları olarak kurulan ve daha sonra ticari fonksiyon kazanan kasabalar (borough-bourg-burg)
3. Köy yerleşimlerinden organik büyüme ile ortaya çıkan kentler.

Geriye kalan iki kategori, verilmiş belli bir zamanda kurulan bütün olarak kentsel statüye sahip planlı yeni kentlerdir:

4. Fransa'da, İngiltere'de ve Galler'de kurulan "bastide" denilen yeni kentler
5. Genelde bütün Avrupa'da tarım yapmak için ticari amaçla kurulan (planted) kentler.

Sıralama yaklaşık olarak kronolojik düzendedir. Romalılardan önce, Avrupa'daki kentsel yerleşimler çok az sayıda ve birbirinden uzakta idi. Çoğunluğu Romalılar tarafından alınmış ve planlı çizgilerde yeniden geliştirilmiştir. İmparatorluğun 5.yüzyılda çöküşünden sonra Avrupa'da kentsel yaşam büyük ölçüde azaldı, ta ki onuncu ve on birinci yüzyıllarda politik denge ve dirilen ticaret bir çok Roma kentlerine yeniden hayat kazandırıncaya kadar (Morris, 1994).

Ortaçağda organik büyüme ve planlı kentsel biçim arasındaki farklılık diğer dönemlerde olduğu kadar belirgin olmasına rağmen, her iki grup temelinde basit bir sınıflandırma yapmak mümkün değildir. Yeniden yapılan Roma kentlerinin büyük çoğunluğunun ve oluşum sürecinde olan bir çok kentin sokak strüktürü, orijinal ızgara planlarıyla belirlendiği kadar organik gelişimin bir sonucu olmuştur. Benzer şekilde, bir planla oluşmaya başlayan birçok yeni ortaçağ kenti, sonrasında kontrol edilemeyen bir gelişme ve değişim aşamasına girmiştir. Ayrıca organik büyüyen kentlere planlı eklemelerin yapıldığı örnekler de mevcuttur (Morris, 1994).

4.5.1 Din ve Ticaretin Canlanması

M.Ö 395’de Roma İmparatorluğu iki bölüme ayrılmıştı. Doğu İmparatorluğu başkent Konstantinopol ile başarıya ulaştı, fakat zaten dağılmış olan Batı İmparatorluğu, başkenti Roma ile ancak beşinci yüzyılın başına kadar sürebildi. Bütün Batı işgal altında idi (Morris, 1994).

Popüler yanılgıya karşıt olarak, Batı İmparatorluğunun çöküşü hemen Roma ekonomik sisteminin tamamen bozulması ile sonuçlanmamıştır. Birçok Roma kasabası için ticari olarak varolma nedeni olmasına rağmen, Batı İmparatorluğunun zayıflamasının etkileri abartılmamalıdır. Kilisenin batı Avrupa’nın birçok bölgesinde kentsel yaşamın devamlılığında oynadığı rol göz ardı edilmemelidir. Genelde Kilise piskoposluk organizasyonu temelinde imparatorluğun yönetim bölgelerini almıştı, her piskoposluk bölgesi bir *civitas*’a denk geliyordu. Bu yerleşimler yeni Germen krallıklarının kurulmasından etkilenmiyordu. Bu kentler ayrıca ticari fonksiyonlarını da yitirmemişlerdir (Morris, 1994).

İmparatorluğun ekonomik bütünlüğü ve desteklediği kentsel yaşam Germen istilalarında büyük ölçüde devam etti çünkü Akdeniz ticarete açıktı. Bunu yanında, yedinci yüzyılda hayati bağlantı İslamiyet’in hızlı gelişimiyle kısıtlandı ve sonra da kapandı (Morris, 1994).

Akdenizin Müslümanlar tarafından kontrolü, kuzey kıyıları boyunca sürekli korsanlığa doğru ilerledi. Ticaret tamamen bozuldu. Güneyden zaten kuvvetli baskılar varken, Karolenj İmparatorluğunun kuzey ve batı kesimleri ve denizcilik yapılan nehirler de ayrıca Danimarka ve Norveçlilerin akınlarına maruz kalıyordu (Morris, 1994).

Bu koşullarda ticaret yapmak imkansızdı. Sonuç olarak dokuzuncu yüzyılın sonunda Batı Avrupa’da kentsel yaşam büyük oranda azaldı. Bunun yanında onuncu yüzyılın başlarında politik iklimin daha dengeli olmaya başlaması ile ticari bir canlılık köklenmeye ve güç kazanmaya başladı. Batı Avrupa’da uzun mesafeli ticaret yolları yeniden açıldı, özellikle Venedik ve kuzey İtalya ticaret kurumlarını birleştiren yollar (Morris, 1994).

Karanlık Devir sırasında Avrupa için medeni hayatın biçimini koruyan Kilise, birçok eski Ortaçağ kentinin çekirdeğini oluşturdu. Piskoposların duvarlı kentlerine ve manastırlarına sağladığı korumaya ilave olarak, Avrupa’nın her yerinde korunaklı askeri ve idari merkezler

olarak kurulan sayısız kasabalar onuncu yüzyılda ticaretin yeniden canlanmasını ilerletmek için hizmet verdiler. Bütün Avrupa'da uzun mesafeli ticaretle teşvik edilen bu kasabalar, pazar kasabaları sisteminde ticareti desteklemişlerdi. Kırsal kesimde yaşamı sürdürme şansı daha çoktu, fakat öte yandan kentlerde yaşamının ticari avantajları daha çekiciydi. Bu yüzden kentlere doğru bir akım vardı, ve kırsal kesimde nüfus azalma problemleri artıyordu (Morris, 1994).

4.5.2 Feodalite

On ikinci ve on üçüncü yüzyıllar sırasında, Avrupa'da, feodalite bölgesel idarenin, adaletin, yasamanın, ordunun ve yönetici gücün temelini oluşturuyordu. Bu dönemde bütün arazi, bir aracıyla veya direk olarak kralın idaresindeydi. Kral bizzat ülkenin enine boyuna dağılmış arsaların sahibiydi; bunların vergileri onun düzenli gelirinin büyük bir kısmını oluşturuyordu. Kralın çevresini, bir kısmını piskoposların, rahiplerin oluşturduğu, geri kalan kısmını düklerin, kontların, asilzadelerin oluşturduğu bir kiracılar çemberi sarıyordu (Morris, 1994).

Feodal sistem, tarım tekniklerinde belirli gelişmeleri teşvik etmiştir, kırsal üretimi artırarak kentsel yerleşimlerin dengeli oranlarda büyümesini sağlamıştır (Morris, 1994).

4.5.3 Ortaçağ kent formu

Müslüman İspanya'nın dışında Ortaçağ kentleri Avrupa kentlerinin çoğunda genelde benzer sosyal, ekonomik ve politik özelliklere sahiptir. Ortaçağ kentinin bileşenleri: kuleleri ve kapıları ile duvar; pazar alanı; kendi mekanında duran Kilise; ve genel kent binalarının ve özel bahçe alanlarının oluşturduğu kütledir (Morris, 1994).

Duvar

İngiltere ile Avrupa kıtasındaki kent savunmasında belirgin farklılıklar vardır. On dördüncü yüzyıldan sonra İngiliz kentlerinin askeri önemi ada içindeki barıştan dolayı büyük ölçüde azalmıştır. Sonuç olarak, duvar bir gümrük bariyeri olarak işlev görüyordu (Morris, 1994).

Avrupa kıtasında ise, duvar öncelikli olarak askeri işlevini taşıyordu. Rönesans döneminde kentsel biçimin en önemli belirleyicisi olacak kadar önemli bir nitelik kazandı. Çünkü büyük,

başarılı kentler kuvvetli bir savunmaya önem veriyordu, yatay büyüme sürekli bir gelişim sağlayamazdı; her biri yeni bir duvarın yapılmasıyla geçilen aşamalarla yer almalıydı (Morris, 1994).

Sokaklar

Birkaç tanesi hariç bütün ortaçağ kentleri, bir pazar yeri olarak işlevi olan bir mekan içerirler. Ticaret ve üretim kentin bütün alanlarında, açık veya kapalı mekanlarında, kamusal ya da özel mekanlarda yürütülmekte idi (Morris, 1994).

Ortaçağda, binalarda gittikçe sokaklara ve açık kamu mekanlarının üzerine doğru uzanma eğilimi vardı. Bu boğucu ortamı düzenleme girişimleri çok az bir başarı ile sonuçlandı. Böylece ortaçağ kenti geleneksel sokak manzarasını elde etti – burada gayri resmîlik, romantizm, tekrar eden görsel sürprizler vardı. Her şeyin ötesinde bariz bir şekilde rastlantısaldı, sanılandan daha sık kolektif hareket olmasına rağmen (Morris, 1994).

Pazar mekanı

Pazarlama – ortaçağ kentlerinin varolma nedeni – birkaç temel yolla yer alıyordu. Hem planlı hem de organik büyüyen kentlerde iki tür yaygındır: birincisi, genelde merkezde veya merkeze yakın bir yerde pazarın kendisine ait bir meydana bulunması; ikincisi pazarın bulunduğu yerde ana caddenin genişlemesi şeklindedir (Morris, 1994).

Kilise meydanı

Kiliseler genelde kendi özel mekanlarında yer alıyordu. Bu çoğunlukla pazar meydanı ile bitişik olduğu gibi, iki parçalı çekirdek ortaçağ kentlerinin tipik bir karakteristiğidir (Morris, 1994).

Zucker'in açıklamasında yer alan, “birkaç planlı kent dışında bir kentin bir bütün olarak organizasyonu ortaçağ insanları tarafından ne algılanmış ne de arzu edilmiştir” ifadesinden, bu dönemde mekansal organizasyon ya da estetik bütünlük kaygısı olmadığı anlamı çıkartılmamalıdır (Morris, 1994).

14. yüzyıldaki görsel düzen kaygısı, ayrıcalıklı olarak Rönesans'ın ve onunla beraber dört asırlık daha disiplinli bir kentsel tasarımın habercisi olan bir İtalyan karakteristiği olarak görünüyor. Ayrıca Roma geçmişinden devam eden etkilerin ifadesini taşımaktadır (Morris, 1994).

4.5.4 Organik olarak büyüyen kentler

4.5.4.1 Roma kökeninden gelişen kentler

Birkaç istisna dışında, orijinal Roma ızgara strüktürü, asırlar geçtikçe yok olmuştur. Yeniden yapılmaya başlandığında, kent ortaçağ tipinde planlanmamış organik gelişme göstermiştir, ızgaranın etkisi kalmamıştır (Morris, 1994).

4.5.4.2 Kasabalar (Burg)

Piskoposları Roma kentlerinin (*civitate*) duvarlarına geri döndüren ve manastırları dini kalelere dönüştüren dokuzuncu yüzyılın anarşisi, ayrıca Batı Avrupa'da yeni bir kentin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Rakip prenslere olduğu kadar işgal güçlerine karşı savunma temel ihtiyacı ve bu yüzden şatolar yapıyordu (Morris, 1994).

Avrupa'daki bu kasabalar esas olarak askeri ve idari merkezler olmasına rağmen, belirli ticari faaliyetler olmadan ve bu yüzden kentsel statüde zor kabul edilerek, etrafında birçok kasabanın geliştiği bir 'kent öncesi' çekirdek teşkil etmekteydiler. Askeri varlık bir hizmet endüstrisi faaliyeti oluşturmuştu ve daha sonra hem ordu için hem de işçi toplumunun günlük ihtiyaçları için bir üretim pazarı kurulabilirdi (Morris, 1994).

Kent duvarları dışında oluşan sosyal ticaret toplulukları 'fauburg' (banliyö) olarak adlandırılıyordu. Bazen kenti tamamen çevreliyorlardı ve kendi savunma duvarlarını oluşturuyorlardı (Morris, 1994).

4.5.4.3 Köy yerleşmeleri

Ortaçağın organik gelişen kentleri köy yerleşmelerine dayanmaktadır. Bütün Avrupa'da bu kentlerin konumları ve biçimleri, daha önceki köy yerleşmelerinin yavaş sürecinde belirlenmiştir.

Bu yüzden ilk olarak onların kırsal kökenini incelemek önemlidir. İngiltere bu süreçlerle ilgili bilgi veren bir örnek sağlamaktadır (Morris, 1994).

Beşinci ve onuncu yüzyıllar arasındaki Anglo-Sakson yerleşmesinde, İngiltere bir köyler ülkesi olarak gelişmiştir. İlk Anglo-Sakson köyleri zamanında, daha önceden yerleşmiş, temizlenmiş, ve işlenmiş arazilerin birçoğu tekrar eski doğal haline dönmüştü (Morris, 1994).

Dağınık olan köyün tutarlı bir formu yoktu; evler tek tek veya ikili ya da üçlü gruplar olarak noktalar halinde patikalarla birleştiriliyordu, fakat yine de belirli sosyal birimler oluşturuyorlardı. Bu köyler genelde ana caddelerden uzakta idi ve birkaç tanesi kasaba olarak gelişmişti (Morris, 1994).

4.5.5 Kentsel kökenli yerleşimler

Morris, birbiriyle ilişkili iki soruyu gözden geçirmiştir. Ortaçağ sırasında, bir köy ne zaman kent statüsü kazanır? Ve niçin komşuları son yıllara kadar orijinal formunu ve tarım fonksiyonu korurken sadece belli köyler kentlere dönüşür? İlk sorunun cevabı şu şekildedir; bir ortaçağ köyü bölgesel ticaret merkezi olarak, belki küçük ölçekte bir endüstri ile, nüfusunun bir kısmının bu tarım dışı faaliyetlerle uğraştığı bir ikincil fonksiyon edindiği zaman kente dönüşür. Kent ticarete gelişerek ve ürünleri için talep alarak güç kazanırsa, tarım dışı uzmanların oranı artar, ve onların tarımla ilişkisi azalır (Morris, 1994).

Ortaçağ kentsel statüsünün basit açıklamaları sorgulanmalıdır, fakat Profesör Hofer'in iddiasındaki gibi bütün kriterleri karşılamak ağır gelebilir; "bir ortaçağ kenti şu altı faktörün ilişkilerinin sonucudur: ekonomik strüktür, sosyal strüktür, fiziksel strüktür, yasal özellik, konum, ve siyasi hayatıyet. Profesör Hofer'e göre bu faktörlerin bir ya da ikisi eksik olabilir fakat kuvvetli bir kent altı tanesi mevcut olduğunda ve eşit olarak geliştiğinde oluşabilir (Morris, 1994).

Daha da genelleştirme yapıldığında, eğer ticari faaliyet kurulduysa, o zaman diğer faktörler ardından gelmelidir, fakat ticari bir aktivite yoksa o zaman bir kent söz konusu değildir. Kentler vatandaşları için belli imtiyazlar garanti eden, toplum statüsü veren imtiyazlar için isteniyordu. Kent tanımında açıklandığı üzere, resmi olmayan, fark edilmeyen bir tür pazar bütün ortaçağ

kentlerinde mevcuttu, fakat bir pazarın varolması tek başına bir kasabayı (burg) kurmak için yeterli değildi, ve “toplum kentleri” ile “pazar kentleri” arasındaki ayrıma dikkat edilmelidir (Morris, 1994).

Neden sadece belli köylerin kentsel statü kazandığı sorusu, bu köylerin nasıl ticari fonksiyonları edindiği şeklinde bir soruya indirgenebilir. Bazı köyler ticari merkez haline gelebiliyor çünkü genellikle işlek yollar üzerinde konumlanıyorlar ve doğal durma noktalarına müşteri çekiyorlar (Morris, 1994).

Yeni kentler

Verilen bir zamanda kentsel statü ile kurulan yerleşimlerin oluşturduğu bu kategori iki alt bölüme bölünür: birincisi ‘*bastide*’ denilen önceden belirlenmiş bir plana göre kurulan kentler; ikincisi, belli bir oranda planlı olan ‘*planted towns*’ denilen kentler (Morris, 1994).

‘*Bastide*’ ler Fransa’da inşa edilmiş on üçüncü yüzyılın planlı yeni kentleridir. ‘*Planted town*’ önceden belirlenen bir planı olsa da, olmasa da, diğer bütün yeni ortaçağ kentleri için kabul edilen bir terimdir (Morris, 1994).

4.5.5.1 Bastide

Fransa, İngiltere ve Galler’de oldukça benzer özellikte yer almaktadırlar, bunun yanında belirli ulusal karakteristikler taşıyan, form ve fonksiyonda birkaç belirgin farklılıklar vardır. Planlamada izlenen üç temel prensip şunlardı: birincisi önceden belirlenmiş plan formları ile başlayan yeni kurulan kentlerdi; ikincisi planlamalarının temelini dik açısız arsa bölünmesi ile ızgara sisteminin oluşturması; ve son olarak bu kentlerde yerleşmenin esas teşvik edici yanı, bölgede tarım arazisi ile beraber ev parseli de bağışlanması ve diğer ekonomik imtiyazların olmasıydı (Morris, 1994).

Bu kentlerin hepsi yeni bir mevkide yapılmıyordu, birçoğu mevcut köy yerleşmelerinde planlı çizgilerde yeniden geliştiriliyordu. Sadece küçük bir oranda tarım dışı faaliyette bulunan sakinleriyle öncelikli olarak tarım toplumlarından oluşmaktaydı (Morris, 1994).

Kentlerin büyük bir çoğunluğu merkezi krallık otoritesi tarafından kurulmuştu, toprakların anlaşmazlık olan kısımlarında kendini göstermek için veya sınırları genişletmek nedeniyle. Yeni kiracılar arazilerini doğrudan krallıktan devralıyordu (Morris, 1994).

Askeri öneminin yanında Fransa'da kurulan bu tip kentler ve iki İngiliz örneği Kigston upon Hull ve Winchelsea, bir iç kale olmaksızın planlanmışlardır (Morris, 1994).

4.5.5.2 Yeni (*planted*) kentler

Winchelsea, Kingston upon Hull ve on Galler kale kentine ilave olarak, Profesör Beresford '*planted towns*' olarak sınıflandırdığı 120 adet diğer ortaçağ kentsel kuruluşunu listelemiştir. Bunların bir kısmı, I.Edward *bastide* kasabalarına (özellikle Portsmouth ve Liverpool) benzer şekilde askeri ve stratejik kökene sahiptir. Büyük bir çoğunluk ise ticari fonksiyon için kurulmuştur. Varlığını sürdürebilir bir yerleşim için olması gereken temel faktör, yol kenarında veya su kenarında konumlanmadır. Birçok eski yollar, özellikle Roma sistemine ait olanlar Anglo-Saksonlar tarafından köyler arasındaki sınırlar olarak değerlendirilmiştir, ve sonuç olarak birçok kent iki köyün birleşiminden doğmuştur. Profesör Beresford'un listesinde, Royston, Newmarket, Wokingham, Bocastle, Mitchell ve Maidenhead yer almaktadır. Yollar ve nehir kesişimleri ilk tercih edilen yerlerdir. Bu yüzden bazı arazi sahipleri ithalat ve ihracat için yeni limanlar yapma imkanına sahipti (Morris, 1994).

4.6. Rönesans Kenti

Kent tarihinde Rönesans 15. yüzyılın başında İtalya'da başlayan ve 18. yüzyılda sona eren bir dönem olarak ele alınmıştır. Rönesans şehirciliği İtalya'dan yavaş yavaş diğer Avrupa kentlerine yayılmıştır. Rönesans mimarisi şehirciliğin esas öncüsüdür, giderek etkileri azalan Gotik stili takip etmektedir. On beşinci yüzyılda Rönesans Floransa ve Roma'da yol almışken, İtalya'da hiçbir zaman kuvvetli bir şekilde yer almayan Gotik mimarisi İngiltere'de doruk noktasındaydı. Rönesans gelişti ve sona erdi. Onun sonuna yaklaştığı dönemlerde, ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkan Endüstri Devrimi'nin kentsel yayılışının kontrol edilemeyen, dayanılmaz saldırısı baskın gelmiştir (Morris, 1994).

Rönesans yeniden doğma anlamına gelmektedir. Eski Roma ve Yunan'a ait klasik formlara yeniden ilginin canlanması ve onların Avrupa'da resimde, heykelde, mimaride ve şehircilikte ilham kaynağı olarak kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. 1914'de Floransa'da başlayan, Brunelleschi tarafından tasarlanan Öksüzler Yurdu ilk mimari olarak görülmektedir. Genova'daki Via Nuova (1470), binaların önceden belirlenmiş bir forma göre bilinçli bir şekilde düzenlenmesi anlamında ilk Rönesans şehirciliği olarak düşünülmektedir. Rönesans'ın plastik sanatlarda gelişmesi edebiyat ve bilimsel hümanizmanın gelişmesi ile yakından bağlantılıdır. Ortaçağ mistisizmine karşı başarılı bir tepki olarak entelektüel bir yaklaşım sağlamıştır (Morris, 1994).

Nikolaus Pevsner'in gözlemlerine göre, Rönesans özel bir sosyal durumun özel bir tabiatı olan bir ülke ve insanlarıyla ve özel bir tarihsel gelenekle bulunduğu Floransa'da doğmuştur. Sosyal mevki, sanatın aktif takipçisi olan üst düzeydeki ailelerin bulunduğu zengin ve güçlü bir konuma aittir. Bu varlıklı tüccarlar, içi ortaçağdaki dinsel gelenekler çok az bir etki taşıyordu, uhrevi değerlere değil günlük ideallere, meditasyona değil aktif olana ve karanlığa değil netliğe eğilim gösteriyorlardı (Morris, 1994).

Yeni mimari stil kısa zamanda Floransa'dan bütün İtalya'da yayıldı ve on beşinci yüzyılın sonunda Roma'da sağlam bir şekilde yerleşti. Rönesans'ın yayılmasında yer alan anahtar faktör baskının gelişmesidir. Mimaride ve şehircilikte iki belirgin etki ortaya çıkmıştır: 1412'deki keşiflerden ve 1521'de Vitruvius'un yazılarının basıldığı yayımlamadan, ve Yunan aydınlarının ve sanatçıların 1453'deki fetihten sonra Konstantinopol'den İtalya'ya akın etmesinden dolayı (Morris, 1994).

4.6.1 Rönesans Şehirciliği

Abercombie, bu dönem süresince, Bramante'den Adam'a kadar mimari stildeki belirgin değişikliklere rağmen, planlamanın benzer çizgilerde uygulandığını belirtmektedir. Rönesans Avrupa kentlerinin yayıldığı alanının ve nüfusunun arttığı bir döneme denk gelmiştir (Morris, 1994).

Temelde ölçüler yüzünden yeniden gelişme için bazı fırsatlar oluyordu. Yangınların verdiği zarar veya askeri hareket sonucunda, tamamen yeniden yapılanma için bir gerek duyulmuyordu ve bir fırsat doğduğunda, Londra'daki 1666 yangınından sonra olduğu gibi, yeni bir plan uygulamak

için politik bir amaç yoktu. Dahası yeni ticari kentsel yerleşimler için bir talep yoktu. Avrupa’da böyle kentler zaten yeterince ve kısmen de fazlasıyla mevcuttu. Sadece Rönesans döneminin son yıllarında endüstri kentsel yerleşim için belirleyici bir etken olmuştur. On beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasında birkaç yeni yerleşim öncelikli olarak stratejik askeri kökene sahiptir, örneğin İtalya’da Palma Nova, Fansa’da Neuf Brisach, Norveç’te Christiansand, veya otokratik kuralların sonucunda ortaya çıkmıştır, örneğin Versailles’de Richelieu ve Almanya’da Karlsruhe bu kentler arasındadır. St Petersburg bu iki kaynağın birleşimi ile oluşan bir kenttir. Böylece Rönesans şehirciliği hem varolan kentsel alanlarda sınırlı kalmış, hem de kısmen yeniden gelişmede yer almıştır (Morris, 1994).

Morris için Rönesans kentsel çalışması beş geniş alanda incelenebilir: savunma sistemleri; kentlerin yeni kamu mekanları ve ilişkili sokaklarıyla kısmen yenilenmesi; yeni ana cadde sistemleri kurarak mevcut şehirleri yeniden yapılandırılması; yeni yerleşimlerin eklenmesi; ve sınırlı sayıda yeni kentlerin planlanması (Morris, 1994).

Rönesans şehircileri düzenlemeleri üç temel tasarım bileşeninden oluşuyordu: düz ana yol; ikincisi ızgara plan esaslı yerleşimler; üçüncüsü etrafı kapalı dış mekanlar. Bu bileşenleri açıklamadan evvel erken Rönesans ve Barok mimarisi arasındaki farklara değinmek gerekir (Morris, 1994).

4.6.1.1 Rönesans ve Barok

Kent tarihinin Rönesans dönemi sırasında, mekansal tasarımın ve saran mimarinin estetik belirleyicileri birçok dönemden çok daha fazla bütünleşmişti. Bu Barok dönemde de aynı şekilde ele alınmıştı, planları düzenlerken genel kurallar uygulanırken, üç boyutlu kütle tasarımı ve detaylı cephe tasarımı kentsel mekanın düzenlenmesi için dış mekanda uygulanmaya başlamıştı. Zucker Rönesans ve ortaçağ şehirciliğini karşılaştırırken “On beşinci yüzyıldan sonra, mimari tasarım, estetik teori ve kent planlama prensipleri benzer düşüncelerle idare ediliyordu, bunlardan en önemlisi Gotik mekanın düzensizliği ve dağınıklığına karşın disiplin ve düzen arzusunun olmasıdır” diye belirtmektedir (Morris, 1994).

Ortaçağ (Gotik) mekanının karakteristik gayri resmiliği, kurallı bir plandan geliştirilse bile, Gotik mimarinin asimetrik kütlelerinin ve karmaşık detaylarının pitoresk etkisi ile sonuçlanmıştır. Öte

yandan Rönesans mimarisi klasik bir denge ve düzen anlayışı için asimetriyi reddetmiştir: vurgu düşey yerine yatayda yer almıştır. R. Furneaux Jordan, “Gotik mimari Fransa’da doğmuştur ve birçok saray ve şato yapılmasının yanında dinseldir. Rönesans İtalya’da doğmuştur ve birçok kilise yapılmasının yanında, krallığa ilişkin ve ticaridir” diye gözlemlemektedir (Morris, 1994).

Heinrich Wölfflin erken Rönesans ve Barok mimarisi arasındaki temel farklılıklar için şöyle yazmıştır: “ her şeyde kalıcılık ve dinginlik arayan Rönesans sanatına karşıt olarak, barokta kesin bir yönelme hissi vardı”. Wölfflin devam etmektedir: “Rönesans sanatı sakinlik ve güzellik sanatıdır...tasarımları mükemmeldir: zorlama veya engelleme hissi, sıkıntı veya üzüntü yoktur...Barok farklı bir etkiyi amaçlamaktadır. Etkisinin, hızının ve baskınlığının gücü ile insanı bir yerlere götürür. İnsan üzerindeki etkisi anlıktır, öte yandan Rönesans daha yavaş ve sessizdir, fakat daha uzun süre etkisini gösterir, varlığı ile insanı sonsuza kadar oyalanmak istemeye zorlar.” (Morris, 1994)

Wölfflin’in derin gözlemleri doğrudan şehircilikte de uygulanabilir. Erken Rönesans mekansal organizasyonu sessiz, kendi içinde bir denge amaçlıyordu: sonuç *sınırlı* bir mekandır. Floransa’da Piazza Annunziata belki de bu filozofinin en net örneğidir. Buna karşılık Barok şehirciliği küçük ölçekte sınırlar içermekle beraber bir *sonsuz* mekan hissi vermeye çalışmıştır (örneğin, Piazza Navone, Roma) (Morris, 1994).

Rönesans dönemi boyunca birçok baskın estetik kaygı, bütün ülkelerde şehircilikle ilgili genel yaklaşımları belirlemiştir. İlk olarak, simetri için, bir ya da daha fazla aks ile dengeli bir kompozisyon yapmak için bir planlama programının bölümlerinin organizasyonu için bir endişe vardı (Morris, 1994).

İkincisi, anıtsal binaları, obeliskleri, heykelleri uzun düz caddelerin sonlarında dikkatlice yerleştirerek perspektifi tamamlamaya büyük önem veriliyordu. Üçüncüsü, temel bir cephe tasarımının tekrarlanması ile binalar tutarlı bir mimari bütünlükle kaynaştırılıyordu. Dördüncü olarak, perspektif teorisi sanat tarihinde bütünü oluşturan etmenlerden biriydi, her sanatsal tasvirin uyması gerektiği karşı konulamaz ilke idi (Morris, 1994).

Bu düşüncelerin pratik sonuçlarını incelemeden önce, Rönesans planlamasının temel bileşenlerini gözden geçirmekte yarar vardır: düz ana yol, ızgara plan temelinde yerleşimler, ve sınırlı açık mekanlar (Morris, 1994).

4.6.1.2 Düz ana yol

Ana yolların formunda, bir yandan sadece binalara geçiş sağlamaktan ve diğer yandan ulusal yolun bir uzantısı olmaktan kurtulan düz ana yol bir Rönesans yeniliğidir. Binalara yaklaşımı sağlamaktaydı ve ana arterlerle bağlantısı vardı, fakat temel fonksiyonu kentin bölümleri arasında hareketi kolaylaştırmaktı. Roma ve Paris, ayrıntılı yeniden yapılandırma sonucunda ana cadde sistemini kurmada birçok büyük kent arasında en iyi örnekleri sunarlar: Roma Rönesans döneminde ve Paris 1850 ve 1860'larda. Öte yandan Londra'daki yeni caddeler daha farklıydı; en iyi örnek, 19. yüzyılın başında Soho ve Mayfair arasından yıkıp geçerek, St James alanını Regent's Park yerleşimi ile birleştiren Regent Caddesi'dir (Morris, 1994).

Mevcut şehirlerin büyümesini sağlayan üretici bir eleman olarak düz ana yol için en açık örnekler Champs Elysées (Paris) ve Unter den Linden (Berlin) bulvarlarıdır. Fonksiyondaki etkili değişimlere ilave olarak Rönesans ayrıca bir mimari bütün olarak caddenin estetik önemini gündeme getirmiştir (Morris, 1994).

4.6.1.3 Izgara plan

Avrupa'daki Rönesans dönemi sırasında ızgara planın üç temel kullanım şekli olmuştur: birincisi mevcut kentsel alana konut alanının eklenmesinde; ikincisi, sınırlı sayıda kasabanın tamamının planlamasında; üçüncüsü bir ana yol sistemini diğer yeni kentsel alanların yerleşimi ile birleştirmede kullanılmıştır. Izgara planlı yerleşimler, düz ana yollara ve sınırlı açık mekanlara nazaran Rönesans kentinde çok daha az bulunmaktadır (Morris, 1994).

4.6.1.4 Sınırlı açık mekan

Rönesans şehirciliğinin bu alanında ifade zorlukları vardır. Bu zorluk İngiltere ve diğer ülkeler için "square", haricen İtalyan meydanları için "piazza", Fransa'dakiler için "place" kelimeleri kullanarak çözülmüştür. Rönesans kentsel mekanları, kentsel hareket temelinde üç başlık altında

gruplanabilir: birincisi, ana cadde sistemini oluşturan ve hem yayalar hem de atlı araçlar tarafından kullanılan trafik mekanı; ikincisi, sadece bölgesel geçiş trafiği olan ağırlıklı olarak yayalar için rekreasyon amaçlı konut bölgesi mekanı; üçüncüsü tekerlekli trafiğe kapalı yaya mekanı. Bu fiziksel kullanımlara ilave olarak, Rönesans mekanı, bir heykel veya anıt için düzenleme olarak veya önemli bir bina için bir ön bahçe olarak, çoğunlukla estetik ve idari gücü simgeleme amacına hizmet etmiştir (Morris, 1994).

Mekansal çevreleme üç temel bina tipi ile etkindir: birincisi, kamusal ya da dinsel mimari; ikincisi konut binaları; üçüncüsü, pazar ve ilişkili alışveriş binaları. Rönesans şehircileri ayrıca mimari peyzaj elemanlarının, kolonların, terasların, ağaçların ve bitkilerin kullanımı ile mekanı tanımlamaktadır (Morris, 1994).

4.6.2 Kentsel tasarımcılar

Rönesans fikirleri ve stilleri sağlam bir şekilde kurulduktan sonra, yeni basım tekniği yeni tasarım ve teorilerin uluslar arası olarak iletilmesini sağlamıştır. Rönesans'ın kentsel tasarımcılarına, tarihte ilk kez teorilerini ve deneyimlerini geniş ölçüde başkalarına ulaştırma imkanı sunuluyordu (Morris, 1994).

Kuramcılarının ideallerini açıklamadan evvel, savunmanın önemini açıklamak gerekmektedir.

4.6.2.1 Savunma

1529 ve 1683 yıllarında Viyana savunması Türklere karşı Batı Avrupa'yı korumuştur. 1871'de Prusyalılara dayanan Paris savunması, 1914'te Alman saldırılarına karşı ayakta kaldı. Viyana ve Paris'te, birçok Avrupa kentinde olduğu gibi, saldırıya etkili bir savunma geliştirme ihtiyacı yüksek apartmanlara dayalı yoğun kentsel hayatın en büyük nedenidir. Kuvvetli duvarlarının içinde sıkışıp, sürekli artan nüfus ve yoğunluk ile 14. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar tipik Avrupa kenti sadece yukarıya doğru yükseliyordu. Bu Britanya ile doğrudan karşıt bir durum oluşturur, çünkü daha iyi oturmuş iç koşullarla ada yerleşmesi, yatayda gelişme geleneğini desteklemiştir (Morris, 1994).

Rönesans'ta ve daha sonraki dönemlerde Avrupa kentlerinin savunmasına daha az önem verilseydi, sınırların genişlemesi daha olası idi ve büyüme daha çok yatay nitelikte olacaktı. 14. ve 15. yüzyıllardaki askeri gelişmelerle bu mümkün değildi. Savunanlar ve saldıranlar arasındaki dengeyi bozan faktör top ve baruttu (Morris, 1994).

Top herşeyi değiştirmiştir. Türkler tarafından 1453'te Konstantinopol'ün fethinde kullanılması askeri savunma tarihinde yeni bir çağa girilmesini sağlamıştır. Bu zamandan itibaren düzgün savunma yaratmak için kent çevresi ve duvarları arasında yatay yönde mesafeler bırakmak gereği duyulmaya başlandı. Bu ekstra mekana ek olarak savunma duvarları daha kompleks hale gelmeye başladı (Morris, 1994).

Konstantinopol'ün düşmesinin, İtalya'da Rönesans döneminde kent planlamasının gelişmesinde iki etkisi olmuştur. Biri daha önce belirtildiği gibi klasik aydınların İtalya'ya göç etmesidir. İkincisi, askeri mühendislik biliminin desteklenmesi İtalyan Rönesans şehircileri tarafından "ideal kent" şemalarında örneklenmesidir (Morris, 1994).

4.6.2.2 Vitruvius

Marcus Vitruvius Polio, Augustus döneminde Roma'da çalışan bir mimardır. Vitruvius teknik ve mimarlık teorisi üzerine ve kent planlaması ve inşaat mühendisliği üzerine birçok yazı yazmıştır. Bunlar, klasik Roma uygulamasında bir kılavuz kitap etkisinde topluca *De Architectura* olarak bilinmektedir (Morris, 1994).

De Architectura 'nın kentsel tarihle ilgili bölümleri dördüncü bölümden yedinci bölüme kadardır. Bu bölümlerde Vitruvius kentleri tasarlarken gözlemlenmesi gereken temel düşüncelerin altını çizmektedir ve dairesel formda tasarlanmış bir kentin özelliklerini açıklamaktadır. Bunun yanında fikirleri gerçek bir planda gösterilmemiştir. Bu, Romalılar tarafından hiçbir zaman kullanılmamış bir plandır. Bu yüzden Vitruvius teorik, ideal bir kent planını savunmuş oluyordu (Morris, 1994).

4.6.2.3 Alberti

Leon Battista Alberti (1404-72) Genova'da doğmuş, Venedik'te büyümüş ve Bolonya Üniversitesi'nde okumuştur. Eski Roma yapılarını incelemek özel ilgilerini güçlendirmiş ve onu

1447’de mimari danışmanı olduğu V. Nikolas’a götürmüştür. Beraber kentin görsel güzelliğini restore etmek için ilk büyük projeleri ele aldılar. Kendisi ayrıca birçok önemli erken Rönesans yapısını restore etmiştir – Floransa’da Rucellai sarayı ve S.Maria Novella, ve Mantua’da S. Andrea (Morris, 1994).

Alberti’nin erken Rönesans’ın gelişmesine esas katkısı mimarlık ve ilişkin konular üzerine on iki kitabı, *De Re Aedificatoria* ile olmuştur. Bu çalışma 1485’te yayımlanmış ve Alberti’yi Rönesans’ta ilk kent planlama teorisyei olarak ilan etmiştir, onun incelemeleri ile bilinçli kentsel planlama başlamıştır (Morris, 1994).

Alberti mimari filozofisini kentsel tasarım düşüncelerinden daha tamamlanmış olarak ortaya koymuştur. İdeal kentler için planlar veya şehircilikle ilgili örnekler sunmamıştır, fakat daha sonraki teorisyenler için daha kapsamlı olarak geliştirilecek olan kent planlaması ile ilgili birçok görüşü tartışmaktadır, özellikle merkezi bir meydandan çıkan ışınsal yollar fikri teorik bir düşünce olarak kalmış ve ancak bir buçuk asır sonra gerçekleştirilmiştir (Morris, 1994).

Alberti’nin yazıları onun ortaçağ ve Rönesans arasındaki köprü rolünü yansıtmaktadır, o birçok yönden Mumford’un gözlemlediği gibi tipik bir ortaçağ şehircisidir. Buna rağmen diğer açılardan zamanından çok ileride idi (Morris, 1994).

4.6.2.4 Averlino

Antonio Filarete adı ile duyulmuş olan Antonio Averlino (1404-72), Rönesans’ın ilk tamamen planlanmış ideal kentini üretmiştir. Filarete’nin kenti Sforzinda, adını hamisi Francesco Sforza’dan almıştır. Plan esas olarak bir daire içinde, iç içe geçmiş iki kareden oluşan bir sekizgendir. Kentin merkezinden on altı ışınsal yol çevre çemberine ulaşmaktadır. Bir ara dairesel yol, ışınsal yollarla kesişme noktalarında yer alan ikincil meydanları bağlamaktadır; bunlar alternatif pazar ve kilise yerleşimi fonksiyonları taşımaktadır. Kentin merkezi alanı üç farklı meydan içermektedir, bunlardan en önemlisinde katedral ve hükümdarın sarayı yer almaktadır, diğer iki meydanda pazar ve tüccarlar için düzenlenmiştir. Bu düzenleme diğer Rönesans ideal kentlerinin merkezi çekirdeklerinden çok Roma forum planlamasına daha yakındır (Morris, 1994).

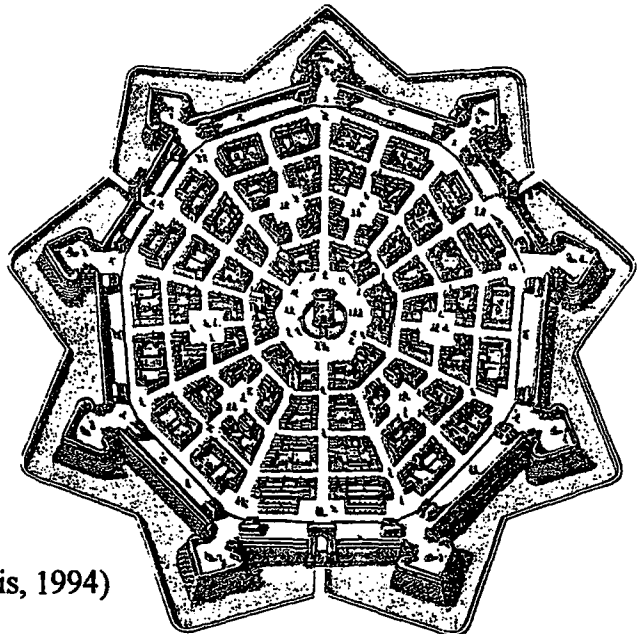
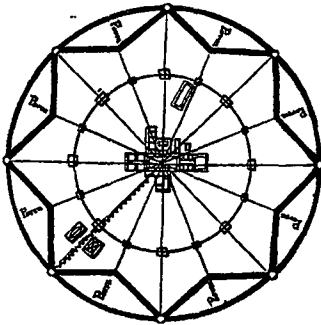
4.6.2.5 Leonardo da Vinci

Leonardo da Vinci (1452-1519) teorik çalışmasında, mimari ve planlama şemaları için geniş çapta öneriler dahil etmiştir. ikinci çalışma hem detaylı kent planlama düşünceleri hem de bölgesel gelişme planları içermektedir. Milano için hazırladığı ideal planında kenti on yeni kasaba olarak yeniden inşa etmeyi önermiştir. Ayrıca yaya ve araç trafiğini çok kademeli bir sistemle ayırmayı önermiştir (Morris, 1994).

4.6.2.6 Scamozzi ve Palma Nova

Vincenzo Scamozzi (1552-1616) İtalyan Rönesans'ının kentsel kuramcılar arasında istisnadır çünkü düşünceleri pratikte gerçekleştirilmiştir. Palma Nova'nın 1593'te yapımına başlanan küçük kale kenti ile değerlendirilmektedir (Morris, 1994).

Palma Nova'nın fonksiyonu Venedik savunması için bir dış askeri birlik kentidir. Çevre sınırları bir dokuzgen formundadır ve merkezi meydanı düzgün bir altıgendir. Bu biçimler ışınsal yolların kompleks bir düzenlemesi ile bütünleşmiş bir dokuda çözülmüştür; altı yol merkezden çıkıp dış duvarların orta noktası ile birleşir. Buna ek olarak on iki ışınsal yol iç dairesel yoldan merkezle birleşir. Merkezi meydan etrafında ana kamu binaları gruplanmıştır. Altı tane ikincil meydan ev bloklarının merkezinde yer almaktadır. Palma Nova bugün sessiz bir kasaba olarak var olmaktadır, orijinal plan daha sonraki gelişmelerle bozulmadan kalmıştır (Morris, 1994).

Şekil 4.16 Antonio Filarete: Sforzinda
ve Scamozzi: Palma Nova (Morris, 1994)

4.6.3 Rönesans'ta Roma

Norwood Young, *The Story of Rome* (Roma'nın Tarihi) adlı kitabında, “eğer Roma'nın Ortaçağ tarihi VIII. Boniface ile 1303'te kapanıyorsa, ve zayıflama dönemi V. Martin'in gelmesiyle 1420'de son buluyorsa, Rönesans V. Nicholas ile 1447'de başlamaktadır” diye belirtmektedir (Morris, 1994).

Eski Roma'nın fiziksel yıkımı Alaric the Visigoth önderliğindeki barbar istilası ile başlamıştır. Bundan sonra kent sürekli istilalara maruz kalmıştır (Morris, 1994).

İdari işlerle ilgili olarak Roma'nın ilk papası I. Gregory'dir (590-604). 800'den sonra, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun genel olarak kabul edilen dinsel merkezi olarak Roma bir süre için tekrar büyük bir kent ve bir hac merkezi olmuştur. Bu sefer güneyden gelen saldırılardan sonra IV. Leo 852'de Vatikan bölgesinin ilk duvarlarını yaptırmıştır (Morris, 1994).

1292'de Haçlı seferleri sona erdiğinde, VIII. Boniface bu yılı Hristiyan ilgisini arttırmak için papalığa gelir kazandırmak için jübile yılı olarak ilan etmiştir (Morris, 1994).

Jübileler ilk başta yeni bir yüzyılın başlangıcını belirlemek için yapılacaktı fakat sonradan her 25 yılda bir yapılmaya başlandı. Bağlılıklarını göstermek için hacılar belli kiliseleri ziyaret etmek zorunda idi ve 1300'den sonra papalık hacdan gelen gelirle geçiniyordu. Roma'nın yeniden inşası ile ilgili planlar, hacı gruplarını yedi ana kilise arasında hareketi kolaylaştırmaya dayanıyordu (Morris, 1994).

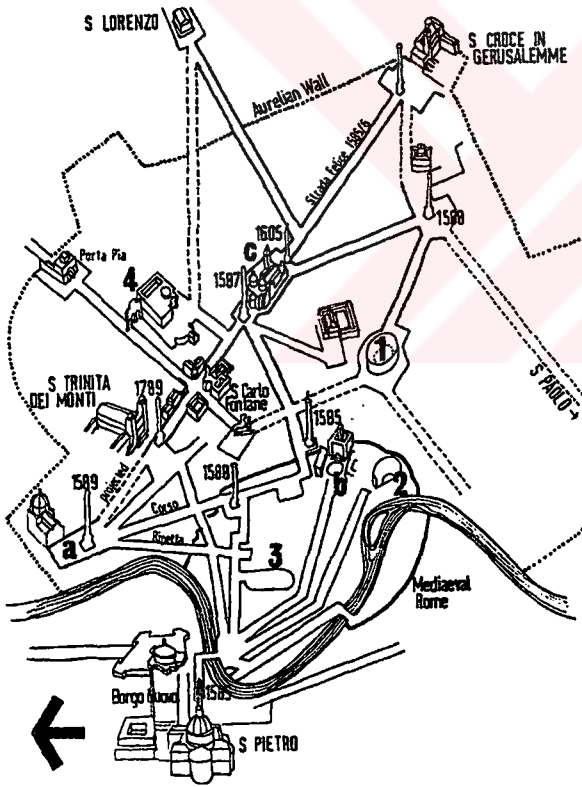
Bu politika Roma'da Rönesans'ın başlamasında V. Nicholas (1447-55) tarafından onaylanmakta idi. VIII. Boniface ve V. Nicholas dönemi arasındaki birçok papa Romanın büyüklüğünü yeniden canlandırmak için fikirler üretiyordu, fakat böyle planlama programları için düzenli toplum olması gerekiyordu. Bunun yerine papalığın Avignon'a geçtiği ve V. Martin'in seçilmesi arasındaki dönemde Roma'da kontrolsüz bir düzen ve anarşi mevcuttu (Morris, 1994).

XI. Gregory (1370-78) papalığı Roma'ya geri getirmiştir. Devam eden kırk yıl boyunca Roma V. Martin'in (1417-31) seçilmesine kadar ihtilaller dizisi sürmüştür. Daha önce de belirtildiği gibi V. Nicholas yeni bir Roma görkemi ile Kilise'nin prestijini arttırmıştır. V. Nicholas ayrıca,

İstanbul'un fethinden sonra göçmen aydınları kabul ederek Roma'da ve İtalya'da Rönesans'ın gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Morris, 1994).

V. Nicholas'dan sonra gelen üç papa başarısız dönemler geçirmişlerdir. IV. Sixtus rökonstrüksiyon projesini devam ettirmiştir. Kentin ana kiliselerini birleştiren sokak sistemi çalışmasının hazırlıklarına da başlamıştır (Morris, 1994).

IV. Sixtus ve V. Sixtus papalıkları arasında, kentin sağlam bir şekilde geliştiği bir asırlık bir dönem geçmişti. Kapitol Meydanı çalışması yürütülüyordu ve Popolo Meydanı gelişmesi başlamıştı. fakat Rönesans Roma'sı son biçimini V. Sixtus'un (1585-90) beş yıllık papalık dönemine borçludur. Kısa dönemde danışmanı mimar Fontana ile büyük bir iş programını yürütmüştür (Morris, 1994).

Şekil 4.17 V. Sixtus'un açtığı yollar (Morris, 1994)

V. Sixtus tarafından ayrıntılı bir sisteme dönüştürüldüğü üzere, ana caddeler Romanın yedi hac kilisesini birleştiriyordu: St Peter's, San Giovanni, Santa Maria Maggiore, San Paolo fuori le Mura, San Lorenzo fuori le Mura, Santa Croce, ve San Sebastiano (Morris, 1994).

V. Sixtus sadece dinsel faaliyeti kolaylaştırmak için endişelenmiyordu. Doğu ve güney-doğu kesimlerinde yerleşim olmayan iklim bakımından elverişli bölgelerin gelişiminde bu yeni yolların oynadığı rolün farkında idi (Morris, 1994).

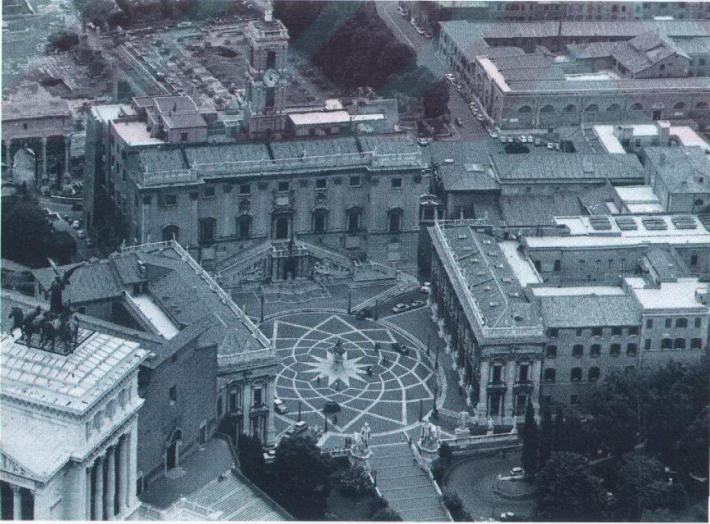
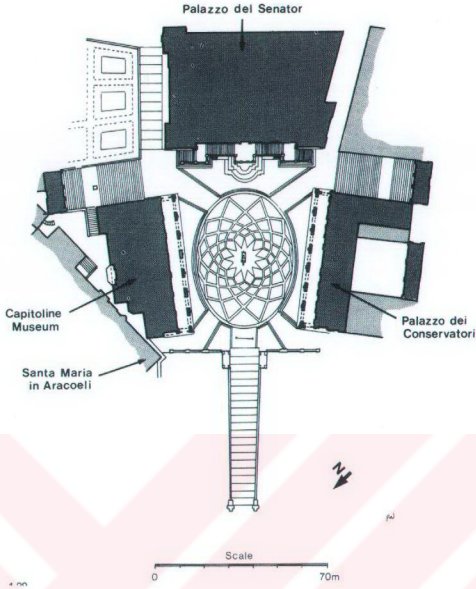
Paris'te Haussmann'ın bulvarları sadece stratejik askeri amaçlı olduğu için nasıl eleştiriliyorsa, Roma'nın yeni yolları da sadece dinsel yollar olarak görülüyordu (Morris, 1994).

Roma'nın büyük planlama problemlerinin bilincinde olarak V. Sixtus ondan sonra gelen papaların programını devam ettirmesi için eşsiz bir yöntem geliştirmiştir. Sonraki yüzyıllarda en önemli meydanların geliştirileceği noktalarda obeliskler yerleştirdi: Popolo Meydanı'nın yerinde, Strada Felice üzerinde Santa Maria Maggiore'nin kuzey doğusunda, San Giovanni'nin önünde, ve hala bitmemiş olan St. Peter's önünde (Morris, 1994).

4.6.3.1 Kapitol Meydanı

Roma'nın yedi tepesinin en ünlüsü Kapitol Tepesi, eski Roma'yı yöneten Senato'nun makamının bulunduğu yerd. Sekizinci ve on ikinci yüzyıllar arasındaki eski binaların yıkım dönemini takip ederek, Pazar ve onunla beraber valilik makamı Forum Holiforium'dan Kapitol'e transfer edilmiş, böylece Kapitol Ortaçağ Roma'sının politik merkezi olmuştur. Kapitol Sarayı (daha sonra Palazzo della Senatore) mevcut konumunda 1145'den beri bulunmakta idi ve 1299'da yeniden inşa edildi. 15. yüzyılda Kapitol Sarayı o kadar bakımsızdı ki idari makamlar kuzey doğu yönünde biraz ilerideki 1290'da yapılan Sta Maria Kilisesine geçmişti. 1429'da V. Nicholas mevcut bir binayı Palazzo del Senatore'nin hemen kuzeyinde Palazzo dei Conservatori'ye dönüştürmüştür (Morris, 1994).

Kapitol Tepesi'nde anıtsal bir meydan için planların yapılması III. Paul'ün (1534-49) döneminde gerçekleşmişti, ve 1537'de Michelangelo'ya görev verilmişti. 1538'de Kapitol için yaptığı planın odak noktası olarak Marcus Aurelius'un bronz heykeli bir kaide üzerinde yükseltildi. 1550'de yeni meydan için önerileri yayınlandı, fakat son yıllarında St. Peter'ın kubbesini tasarladığı için Kapitol projesi için ölümünden önce az bir gelişme sağlandı. Orijinal şemayı takip ederek meydan 1664'te tamamlandı.

Şekil 4.18 Kapitol Meydanı (Norberg-Schulz, 1980)

Kapitol Meydanı Rönesans ülkelerinde yapılan anıtsal meydanların ilkiydi. Meydan tamamıyla etrafı çevrili bir alan değildir. Üç bina, dördüncü kenarı tepenin yamacına doğru açık olan bir yamuk formunu oluştuyordu. Bu açık kenara doğru anıtsal bir şekilde yukarıya doğru genişleyen basamaklarla çıkılıyordu.

4.6.3.2 Popolo Meydanı

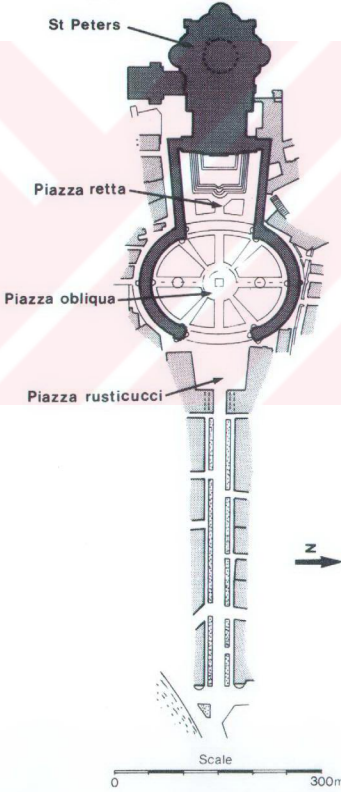
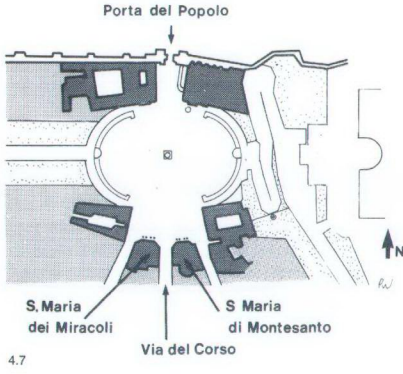
Popolo Meydanı kentin kuzey tarafında, batıda Tiber doğuda Monte Picio yamacı arasında konumlanıyor. Burası, kentin ana giriş kapısının bulunduğu yeri fakat eski Roma ve Ortaçağ döneminden kalma pek bilgi yoktur. Sadece Via Flaminia'nın buradan geçtiği ve Via Ripetta'nın buradan başladığı bilinmektedir (Morris, 1994).

Popolo Meydanı bölgesinin gelişmesi X. Leo döneminde 1516'da yeni üçüncü bir yolun, Via Babuino'nun inşası ile başladı, fakat 300 yıl sonrasına kadar mevcut durumuna gelmemiştir. Meydanın güneyinde yer alan iki kilisenin yapımına 1662'de Rainaldo'nun tasarımına göre başlandı ve Bernini ve Carlo Fontana tarafından meydanın diğer üç kenarı Fransız mimar Valadier tarafından 1816-20 arasında tamamlanmıştır (Morris, 1994).

4.6.3.3 St. Peter's Meydanı

St. Peter's Kilisesi 1506 ve 1626 yılları arasında inşa edildi, fakat 1655-67 arasında Bernini üç bölümlü meydan kompleksinin iki bölümünü düzenleyene kadar düzgün bir ön bahçesi yoktu. Bu mekanlar, kilisenin önünde *piazza retta*, ve yarım dairesel kolonlarla çevrili *piazza obliqua*'dır.

Üçüncü bölüm olan Piazza Rusticucci, hiçbir zaman tamamlanmamıştır ve sadece kısmen St. Petes'i Tiber nehrine bağlayan Mussolini'nin bulvarı ile sunulmaktadır (Morris, 1994).

Şekil 4.19. Popolo Meydanı ve St. Peter's Meydanı (Moughtin, 1992)

4.7 Endüstri Devriminden Günümüze Kadar Yer Alan Kentsel Gelişmeler

Fransız İhtilali'nden sonraki yeni askeri teknoloji ve savaşlarda yeni taktik yöntemlerinin gelişmesi ile, kent planlamasındaki bütün varsayımların ve deneysel prensiplerin temel olarak sorgulandığı bir döneme girilmiştir. Bu, kültürel tarihte nadiren bulunan gelenekten bir kopuştu. Kentlerin savunma sistemleri artık yeni silahlara karşı uygun bir korunma önermiyordu. Savaşlar yeni boyutlar kazanmıştı, ve kentin eski çekirdeğinin etrafında işe yaramayan bir kabuktan ibaret olan kent duvarları yıkılıyordu. Bu zamana kadar, savunma önlemleri kent planlamasında önemli bir rol oynamıştır. Bunlar planlamada belirgin faktörler, ve kentsel mekanın düzenleyicileri olarak açıklanabilirler. Korunma ve güvenlik ihtiyacı kentin her alanında bütün olarak bir disiplin empoze etmiştir: konstrüksiyonunda, yeniden yapımında ve genişlemesinde. Bu bilinen ilk yerleşimlerden itibaren bu şekilde süregelmiştir. Kent duvarının önemini kaybetmesi, kentleri o zamana kadar benzeri görülmemiş bir büyümeye zorlayan endüstriyel gelişimle aynı zamana denk gelmiştir. Kentlerin çevrelerindeki kırsal alanlara saçılması kontrolsüz bir şekilde devam etmiştir. İlk yeni konut alanları eski kent çevresinde yeni yerleşimler için bir temel oluşturan çoğunlukla kurallı bir şekilde (satranç tahtası dokusunda) kuruluyordu (Krier, 1991).

1900'lere kadar bu kent planlama metodunda her hangi bir değişme yoktu. Bu dönemde bu tip gelişmeye karşı çıkan yeni fikirleri kullanma girişiminde bulunan dört yayın vardı: *Garden Cities of Tomorrow* (Yarının bahçe kentleri) adlı kitabı ile Ebenezer Howard, lineer kent nosyonu ile Soria y Mata (1882), *Cité industrielle* (1904) ile Tony Garnier, ve *Stadtebau nach seinen kunstlerischen Grundsätzen* (Sanatsal Prensiplere Göre Kent Planlaması) ile Camillo Sitte. Howard ağır yığılmalar olan kentlere alternatif olarak bir "mantıklı ölçü" birimi önermekteydi. Çalışması sosyolojik düşünceler ve bir sağlık endişesine dayanıyordu. Sitte kentsel mekanın sanatsal olarak yoksullaştırılmasını eleştiriyordu. Bununla, mimari kaynakların estetik repertuarının kentsel mekanı biçimlendirmede kullanılmasını ifade ediyordu. Bu kitaplar yüzyıl başlarında büyük ilgi çekmişti, ve devam eden yıllarda yanlış yorumlanmıştı. Bahçe kent konseptinin, orijinal fikir yanlış yorumlandığı için beklenmedik bir etkisi olmuştu. Bugün kabaca kentsel yayılma olarak anlatılan bir hareketi hızlandırmıştı. Şemaları kamu sağlığı zemininde kamusal ve özel alanlarda daha büyük yeşil mekanlar sağlayan kendi kendine yeten bir toplumu vurgulamaktadır (Krier, 1991).

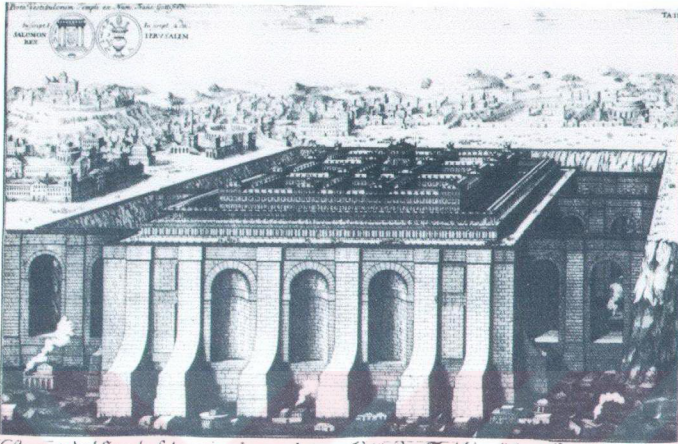
Soria y Mata ve Tony Garnier'in planları farklı içerikte idi. İdeal kentlerinin sokakları eski ızgara plana göre planlanmıştı, fakat binalar birbirinden izole bir şekilde yerleştirilmiştir.

Önerileri geleneksel kentsel formu eritip yerine bir villa düzenlemesi yaratmıştır (Krier, 1991).

Modern kent planlamasında devam eden bir etkisi olan bu gelişme öncesiz değildir. Kökeni 16. ve 17. yüzyıllardaki villa mimarisinde yer alan bir mimari teoriye ait önemli bir yere dayanmaktadır. Müstakil villa hala ideal bir konut tipi olarak düşünülmektedir. Problem hiçbir kentin sürekli olarak bu tipte evlerin birleşiminden oluşturulamayacağıdır (Krier, 1991).

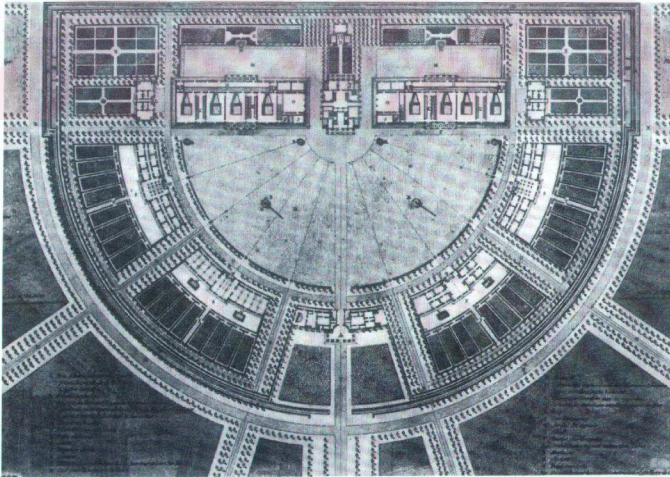
Bülent Özer de Yorumlar adlı kitabında yer alan bir yazısında mesken konusunun Rönesans'tan itibaren mimaride daha çok önem kazandığını belirtmektedir: “Müreffeh İtalyan şehirlerinin soylu ve idareci durumundaki aileleri, – Pitti, Medici, Strozzi gibi – antik çağın debdebesinin etkisinde kendilerine malikaneler, palazzolar inşa ettirmeye başladılar. Bu davranışın esas sebebini dünya görüşünün değişmesinde, yani insanoğlunun kilise ve saray karşısında sesini duyurmak cesaretini kazanmasında aramak gerekir. Ancak, bu değişikliğin pratik sonuçlarına varmak için Endüstri devrimi ile Fransız İhtilali'ni beklemek gerekecektir. Endüstri devrimi, bilimsel araştırmaları teknik üretim haline getiren, başka bir deyimle de burjuvazi sınıfını kalabalık bir kütle olarak ortaya çıkaran bir olaydır. Fransız ihtilali ise maddi refaha sahip burjuvazi tabakasının, politik bakımdan da her türlü aşâğılık, ve var gücüyle sosyal mertebeler silsilesinde en yüksek seviyeye tırmanmaya kalkışmasını mümkün kılmıştır. Öte yandan Fransız İhtilali, Ortaçağ'ın sanat yaratması disiplini, determinizmini ifade eden lonca teşkilatlarının yasal yolla büsbütün ortadan kaldırılmasını sağlar. Çalışma Hürriyeti'nin 1791 yılında ilan edilmesiyle her sanatçı, bu arada da her mimar, dilediği gibi hareket etme imkanına sahip oluyordu. ...Nitekim, loncaların sıkı ve meslek haysiyetini her şeyin üzerinde gören disiplinden sıyrılan mimar, müşterisinin emrini harfiyen yerine getirmekte mahzur görmemiştir. Böylece bu kimselerin oturdukları evler tabiiyetlerinden çok şey kaybetmişler, ve birer dekor yuvası haline gelmişlerdir. 1850-60 yıllarına kadar, mesken mimarisi anlayışı, genel olarak aşağı yukarı bu seyri izleyecektir.”

Ficher von Erlach (1656-1723) arkadaşlarının ve yakınlarının seyahat dergilerinden grafik terimlere idealize edilmiş bir tercüme yapmıştır ve çizimlerini oyma resim olarak hazırlamıştır.(Şekil 4.7.a) Böylece hayalgücünü serbest bırakmıştır ve birçok çizimde tarihsel gerçeklerin anlatımına çok az yer vermiştir. Çizimleri o dönemde hakim olan idealize edilmiş klasik mimari nosyonu taşımaktadır (Krier, 1991).

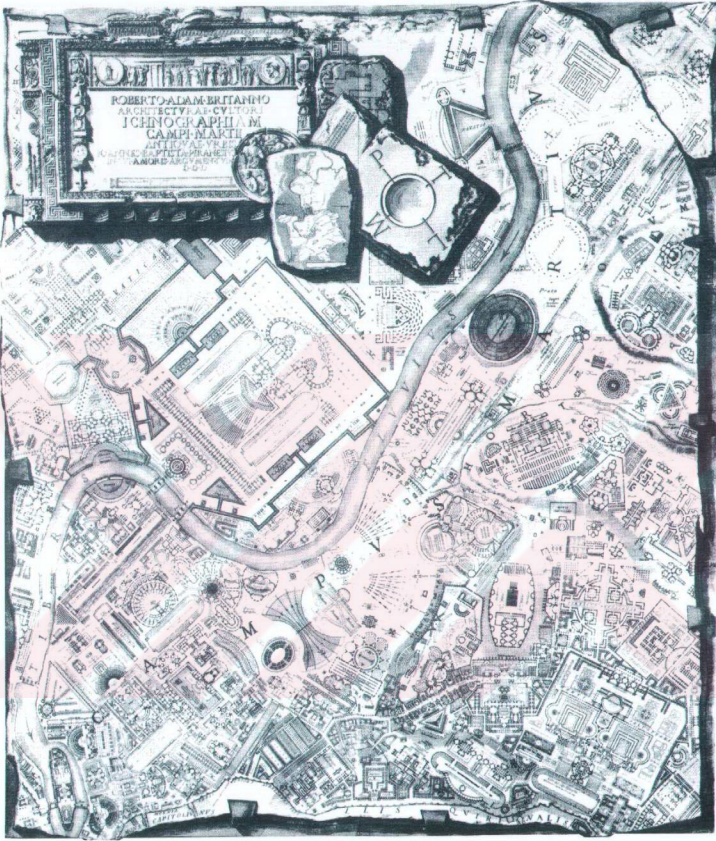

Ansicht des Tempels Salomonis wie er von der

Vue Du Temple de Salomon du côté du mont

Şekil 4.20 Solomon tapınağı , Kudüs, Ficher von Erlach ve Ville de Chaux, Ledoux (Krier, 1991)

Şekil 4.21 Piranesi, Campo Marti planı (Krier, 1991)

Bu şunu belirginleştirmektedir: bir binanın her cephesinde ne kadar ayrıntılı üç boyutlu nitelik gözükürse, bina o kadar başarılı olur. Bu teori mimarlık tarihi kadar eskidir. Kentin mimarisi konusunda, bu teori geçerli olamamaktadır: olduğu zaman, Ficher von Erlach ile olduğu gibi kent tek binalara bölünmektedir (Krier, 1991).

Ficher von Erlach'ın çizimleri hakkında bir nokta daha dikkati çekmektedir: kent morfolojisinin zenginliğini ve çeşitliliği vurgulamak için izole binaları ve kentsel mekanları dikkatlice yerleştirmiştir. Ficher von Erlach, kentsel mekanın geleneksel dokusunun bozulduğuna tanık olan bir tarihsel dönemde belirgin bir rol oynamıştır (Krier, 1991).

J.B Piranesi'ye (1720-1778) ait Roma'da Campo Martii şeması, mimarlık tarihinde eşsiz bir dokümandır. Piranesi Campo Martii ile ilgili ideal bir versiyon yaratmıştır. (Şekil 4.7.b) Colosseum, sirk, hamamlar ve birçok diğer tek yapı tipleri, bir yap boz oyunu gibi fark edilir bir kent planı olmaksızın iç içe girmiş parçalar gibidir. Birçok yapı planda bağımsız bir şekilde yerleştirilmiştir. Bu tipte bir ideal kent, Ficher von Erlach'a ait çizimlerle uyum sağlamaktadır (Krier, 1991).

Claude Nicolas Ledoux (1736-1806), hiçbir zaman var olmayacak olan etik olarak bozulmamış bir toplum için ideal bir kent planlamıştır. (Şekil 4.7.a) Paris'te bir sanatçı olarak çalışmasına ve oldukça saygı görmesine rağmen, bu planda kenti bir mekansal konsept olarak görmeyi ihmal etmiş görünüyor (Krier, 1991).

Emil Kaufman'a göre, Ledoux Barok kentin bütünlüğüne zarar vermiştir. Aslında bu doğrudur. Sadece ağaç dalları şeklindeki bulvarlar Barok kentin planını anımsatmaktadır. Merkezi yarım dairesel alan izole binalarla çevrilidir. Bu muhteşem kompleks ile verilen mekansal izlenim karşı konulmaz sadeliği ile çok büyüktür. Bunun yanında tuz çukurları civarında kurulan kent, bir dizi izole binalara bölünmüştür, binalar o kadar uzak yerleştirilmiştir ki tutarlı bir kentsel mekana sahip olmak mümkün değildir (Krier, 1991).

Etienne Louis Boullée (1728-1791) ve öğrencisi J. N. L. Durand (1760-1834) başlıca yapı kompleksleri için öneriler geliştirmişlerdir. (Şekil 4.22) İlginç olan binaları, cepheleri arasındaki mimari dengeyi koruyarak, bir iç mekan planından dışarıya doğru gelişen bir şekilde tasarlama girişimidir (Krier, 1991).

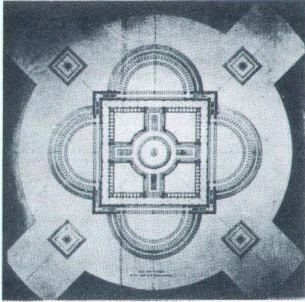
Mimari tipolojide benzer şekilde gelişme, 19. yüzyılda endüstri binalarında, hastane inşasında ve konut binalarında yer almıştır. Endüstri yapılarında mimarlık ve uyumlu kentsel tasarım kurallarına çok az önem gösteriliyordu. Buna rağmen bu kurallarda bir çok açıdan endüstri binası kendi etkisini gösteriyordu. 19. yüzyıl endüstri binasının mühendislik ve teknoloji alanındaki başarıları, 20. yüzyıl başlarındaki modern mimari için teşvik oluşturunuyordu. Ayrıca bugünkü mimarinin yoksullaşmasına neden olan sadece fonksiyonel veya yapısal düzenlemelerin içinde hareket etmek gibi birçok yanlış tasarlanmış gelişmelere önderlik ediyorlardı. Endüstriyel binanın kentsel planlamaya etkisi bir facia idi. Bir fabrikanın fonksiyonel iç düzeninde, estetik açık bir görünüşü getirecek hiç bir şey yoktu (Krier, 1991).

Yeni olan tek şey, 19. yüzyılın sonunda, planlamacıların kağıt üzerinde yapılanmamış bir gelişme tasarlamaya başlamasıydı. Kentlerin büyümesindeki muazzam baskı, kararların çok hızlı alınmasına yol açıyordu. Çözümler basitleştirilmişti, konut planları minimuma indirgenmişti, yapı teknolojisi ekonomik nedenlerle kısıtlanmıştı. Fonksiyonel, yapısal ve sermaye endişeleri günün şartlarını oluşturunuyordu. Mimarının önceliği önemsenmiyordu (Krier, 1991).

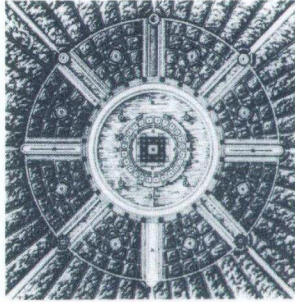
Le Corbusier 1922'de üç milyon vatandaş için çağdaş kent şeması hazırlamıştır. Le Corbusier tarafından burada öngörülen yaşam kalitesi Howard'ın fikirleri ile uymaktadır, fakat bu bütünde uygulanmamaktadır. İlginç olan bu planda yer alan mekansal kavramlardır. Bunlar Le Corbusier'in altmışlı yıllara kadar bütün kent planlarında tekrarlanmaktadır: ızgara sistemi, teraslama ve izole kule bloğu. Başlangıçtan beri ızgara sistemi tarafından üretilen sokaklar ve meydanlar kent planlamasının en önemli elemanları olmuşlardır. Le Corbusier'in şemasında yer alan kentsel mekanlar araçlar ve yayalar için geleneksel anlamda çok katlı sirkülasyon olarak tasarlanmıştır. Teraslama ızgara sistemden ortaya çıkmıştır (Krier, 1991).

Izgara sistemi ve teraslamanın şematik olarak tekrarlanması tartışılır. İki durumda da yaya seviyesindeki yönlenme oldukça zordur. Bu gelişme aşamasından bir adım sonrası, izole kule binaları arasında sadece trafik için tasarlanmış mekanlardır. Bina, mükemmel bir işlevsel birim olarak kentsel mekandan koparılmıştır (Krier, 1991).

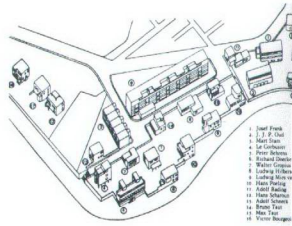
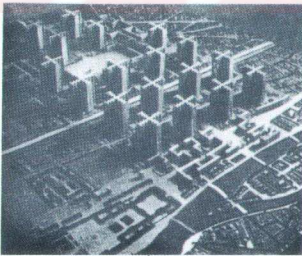
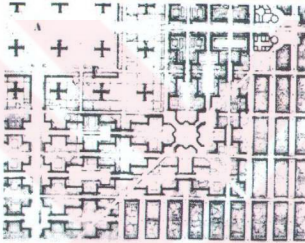
1920'li yıllardan itibaren genellikle konut yerleşimleri için birçok plan düzenlenmiştir. Bunların büyük bir kısmında kentsel mekan kaygısı yer almamaktadır. 1925'de Le Corbusier ve Pierre Jeanneret Paris için "Plan Voisin" adında yeni bir merkez planlamışlardır. Bu plan, 1922'de üç milyon vatandaş için yapılan plandan türetilmiştir (Krier, 1991).

110

111

Şekil 4.22 Üstteki resim, Etien Louis Boulle, Müze şeması, ve öğrencisi N.L Durand Ortadaki şema, LeCorbusier, 1922 kent şeması
Alt soldaki resim, Le Corbusier, Fruges Estate,
Alt sağdaki resim, Weissenhof, Stuttgart (Krier, 1991)

Rob Krier bu planın trajik bir anlam içerdiğini belirtmektedir. Bu şemayı oluşturan belirsiz tasarımın affedilemeyecek bir kentsel bozulma salgınına doğurduğunu vurgulamaktadır. Mekansal kaygıları bir kenara bırakarak, sadece işlevsel düşüncelerin böyle ölçsüz bir kent merkezine ters düştüğünü belirtmektedir.

Yirmili yıllarda devam eden planlama çalışmalarından 1927’de Stuttgart’ta yer alan Weissenhofsiedlung yerleşmesini dönemin birçok mimarı bir araya gelerek bir üslup birliği içinde düzenlemişlerdir. Bu mimarlar: Mies van der Rohe, Le Corbusier, J. J. P. Oud, Gropius, Peter Behrens, Josef Frank, Mart Stam, Richard Doecker, Ludwig Hilbersheimer, Hans Poelzig, Hans Sharoun, Adolf Schneck, Bruno ve Max Taut, ve Victor Bourgeois’dır. Planlamada binalar birbirinden kopuktur. Bu yerleşim Deutsche Werkbund tarafından düzenlenen bir sergi için planlanmıştır (Krier, 1991).

1929’da yine Le Corbusier ve Pierre Jeanneret tarafından “Mundaneum” projesi hazırlanmıştır. Kentsel mekanın yok olması ile ilgili herhangi bir tarihsel özette, bu çalışma önemli bir yer tutmaktadır. Roma hamamları ve Palladio villaları ile direk tipolojik ilişkiler mevcuttur. Bütün kompleks mimari kompozisyon için klasik kurallara göre düzenlenmiştir (Krier, 1991).

1950’lerdeki gelişmelerde Detroit (Gratiot gelişmesi) ve Brezilya için yapılan planlarda geleneksel dokulardan tamamen kopuş son noktasına ulaşmıştır. Kent içinde farklı fonksiyonları ayırma görüşü sonunda kent planlama departmanlarında yerini almıştır (Krier, 1991).

Bütün bu örnekler, modern kent planlamasında kentsel mekanın geçerliliğini kaybettiğini göstermektedir. Bu evrensel akıma meydan okuyarak kentlerimizin erozyonuna karşı mücadele vermek için birçok çaba harcanmıştır. Ellili ve altmışlı yıllara ait savaş sonrası gelişmeler yirmili yılların teraslı yapılaşmasından öteye gidememiştir (Krier, 1991).

4.7.1 Modern kentlerin planlama özellikleri

Kentlerin geleneksel olarak mekansal düzenlenmesinde, belirli bir mesafeden tutarlı bir kent strüktürünün mekansal sürekliliğine baktığımızda, eğer sınırlarda bir yarı varsa, yönlendirme sisteminde noksanlarla uğraşmak zorunda kalırız (Krier, 1991).

Bu metaforu günümüzdeki duruma taşıyacak olursak, belli bir noktadan kentlerimizin terkedilmiş ve izole sınır parçalarından oluştuğunu görebiliriz. Yönlenme duygusu olmaksızın her yönden gelen aktiviteler saldırısına uğrarız. Bu Sitte'nin tanımladığı kentsel mimariye ters düşmektedir ve bir binalar cümbüşünden başka bir şey değildir (Krier, 1991).

Modern sokaklar modern meydanlar gibi açıktır. İkincil sokaklar tarafından kesişmelerde yarıklar açılır. Bu, bina sırasını bir bloklar serisine böler ve sokak alanının kapalılık karakterine zarar verir. Köşeler genellikle modern sokak planını belirlemektedir. Sokak kıvrımlı olsa bile izole ev bloklarının oluşturduğu bir dizi her zaman zayıf bir izlenim sunar (Sitte, 1979).

Modern kent planlaması inşa edilmiş alan ile açık alan arasındaki ilişkiyi tersine döndürmüştür. Geçmiş zamanlarda açık mekanlar – sokaklar ve meydanlar – belirli bir etki için kapalılık karakteri alacak şekilde tasarlanmakta idi. Bugün biz bina alanlarını parselleyerek başlayıp geriye ne kalırsa cadde ve meydanlara dönüştürüyoruz (Sitte, 1979).

Kentleri inşa etmek için üç baskın sistemimiz var: dikdörtgensel sistem, ışınsal sistem ve üçgensel sistem. Bu sistemler sokak dokusunu standartlaştırmaktan başka hiçbir şey başaramıyorlar. Tamamen mekanik anlayışla düzenlenmişler. Sanatsal amaca kesinlikle hizmet etmeyen sokak sistemini, sadece bir trafik fonksiyonuna indirgiyorlar. Algılama duygusuna hiçbir katkıda bulunmuyorlar, çünkü özelliklerini sadece harita üzerinde görebiliyoruz (Sitte, 1979).

Bu nedenle eski Atina, Roma, Nuremburg veya Venedik'ten bahsederken “sokak dokusu” terimini kullanmaktan kaçınıyoruz. Çünkü sanatsal değer ancak tek bir sokakta veya meydanda hissedilebiliyor. Bu görünen gerçek belli ortamlarda hemen hemen her türlü sokak dokusunun sanatsal sonuçlar verebileceğini önermektedir, eğer yeni dünya şehirlerinde olduğu gibi ve maalesef kentlerimizde yaygın olduğu üzere önem vermeyerek tasarlanmamışsa (Sitte, 1979).

Dikdörtgensel sistem kullanılarak bile güzel meydanlar ve sokaklar oluşturulabilir.... Sanatçı ana caddelerin ve meydanların birkaçının tasarımını yaparak amacını gerçekleştirebilir, geri kalan kısımlarda da trafik hareketi ve diğer kullanım ihtiyaçları çözülebilir. ...Eski kentlerde bulduğumuz bundan ibarettir. Sayısız tali sokakta çok az sanatsal belirleyicilik söz konusudur (Sitte, 1979).

Bu bizi ulaşmamız gereken belli bir noktaya götürür, eğer modern kent sistemine rağmen kentlerimizde bir parça da olsa sanatı korumaya niyetli isek. Uzlaşma gereği vardır, çünkü sanattan beklentilerimizde kararlıysak eğer, kullanım ihtiyaçları için endişelenenlerle bir gelişme sağlayabiliriz. Kentsel gelişmede estetik düşünceleri ele almakta başarılı olan kişiler, ilk olarak trafik problemlerine pratik çözümlerin mutlaka değişmez, katı çareler olmadığını fark etmelidir ve ikincisi, modern hayatın pratik ihtiyaçlarının sanatsal gelişmeyi engelleme ihtiyacı olmadığı konusunda hazırlıklı olmalıdır (Sitte, 1979).

Dört cadde bir noktada birleştiği zaman gerçekten şaşırtıcı bir trafik durumu ile karşılaşırız. Bu birleşme noktaları özellikle yayalar için tehlikelidir. Bazı yerlerde, üzerinde etkileyici, narin trafik lambalarının yer aldığı yaya refüjleri yapılarak bu kesişim noktalarının zorluklarının üstesinden gelebilmek için girişimler yapılmaktadır. Bu izole edilmiş kaldırım parçaları belki de kent inşası için modern sanatta yer alan orijinal yeniliklerdir! (Sitte, 1979)

Burada, yalnızca trafik sirkülasyonunun menfaatlerine boyun eğmek amacıyla, bütün sanatsal geleneği önemsemeyerek bir kenara iten bir sistemin sonuçlarını görüyoruz. Hatta meydanların hiçbir özelliğini taşımayıp, daha çok kullanışsız ve çirkin olanı simgelemelerine rağmen, trafikte bu buluşma noktalarına meydan adını bile veriyoruz. Bu cadde ve meydanlar için planlamaktan çok trafik için planlamanın bir sonucudur (Sitte, 1979).

Modern kent planlamasının gururu dairesel meydandır, Cassel'de Königsplats veya oktagon meydan Turin'de Piazza Emmanuel gibi. Esasen bu meydanlar için, etrafından dolaşmanın zor olması, monoton perspektifler vermeleri, ve etrafını çevreleyen binaların avantajlı bir konumda olmadıkları dışında bir şey söyleyemeyiz (Sitte, 1979).

Yaya refüjlerinden oluşan adaları ve kolonlu anıtları ile bu tipte meydan, Paris'in erken bir görünümünü vermektedir, kentin planının son düzenlemelerinde modern sistemin özel bir kullanımı görülmemesine rağmen. Bu, kısmen mevcut gelişmenin önerdiği doğal dirence, ve kısmen de sanatın iyi geleneklerini sürdürmedeki inatçı tavra bağlanabilir. Bundan dolayı, kentin değişik bölgelerinde kullanılan prosedür farklıdır, fakat Barok geleneğin belli bir tortusu yapılan işlerin tamamında hissediliyor. İyi perspektif etkileri için dikkatli bir çalışmanın yürütüldüğü görülmektedir. Geniş caddelerin sonlarında yerleştirilen anıtsal binalar, modern uygulama ve Ringstrasse dokusu arasında bir bağlantı oluşturarak kentin temel reformlarından biri olmuştur. Modern bulvar, masif eski binaları kısmen yıkıp atarak,

bir temizleme ihtiyacı ile oluşmuştur. Paris'in bu düzenlemesi, Fransa'nın daha büyük kentlerinde etkili olan yeni bir stil yerleştirmiştir (Sitte, 1979).

Marseille, Nimes, Lyon, Avignon kentlerinde ve diğer kentlerde yeni bulvarlar ve geniş caddeler yapılmıştır. İtalya'da, yan yana birkaç araca yer sağlayan, kaldırımlı bu türde geniş caddelere "Corso" veya "Largo" adı verilmişti. Kuzeyde, geniş caddeler eski kent duvarlarının yerine geçmişti. Viyana, Hamburg, Münih, Leipzig, Breslau, Hanover'de, Prag'da eski ve yeni kentler arasında, Antwerp'te, Würzburg'da beşgen şeklinde ve diğer yerlerde bunları görebiliriz. Bunlar modern olmalarına rağmen kent yapısında sanatsal erdemi taşıyan biçimlerdir (Sitte, 1979).

Bunun yanında "blok"ların geometrik planlaması baskın çıkmaya başladığında sanatsal etki azalmaya başladı. Trafik hareketinin problemlerini çözmek için bu "gelişmelerin" başarısızlığı, birçok geniş modern caddenin ve meydanın eski dar sokaklardaki yoğun hareketliliğe zıt olarak boş kalması ile açıkça gösterilmektedir (Sitte, 1979).

Modern planlamanın gerçekten etkili olan ürünlerinden bahsedelim. Gelişmiş yürüyüş bantları ve bahçeler modern planlamanın tartışmasız olarak büyük bir hijyenik değere sahiptir. Tartışmasız olan bir şey de, doğanın yarattığı ve insanın mimarisinin etkileyici bir kontrastla görülebileceği, kırsal güzelliği büyük bir kente getirmenin büyüleyici sonucudur. Bunun yanında, bu gelişmeler için doğru yerlerin seçilip seçilmediğini sorabiliriz. Hijyeni düşünerek bakılırsa, cevap kolay görünüyor: daha çok açık yeşil alan olursa daha iyi olur. Fakat eğer sanat hesaba katılırsa, yeşil açık mekanların nereye ve nasıl yerleştirileceğini düşünmek gerekir. Bu tür gelişmelerin en son ve hoş olanları, Frankfurt-am-Main'da Suburban Village olarak bilinen, ve Viyana'da Währing Cottage Town, Dresden'in eski kentine benzer eklemeler gibi modern banliyölerde görülmektedir. Bunun yanında, kırsal gelişim kent merkezine geldikçe, kısmen anıtsal yapıların yakınına, genelde tatmin edici ve sanatsal bir biçimde yürütülen bir örnek bulmak zorlaşıyor.... Kentin ana meydanlarının ortalarında parkların yer alması, doğa ve stilistik anıtsallığın çatışması ile sonuçlanıyor (Sitte, 1979).

Eski sanatçılar bahçe düzenlemesini saraylarla bağlantılı olarak düşünmelerine rağmen, Barok tarzdaki resmi ve düzenli park, bu çatışmanın fark edilmesinde ve ondan kaçınmaya dikkat etmede temelleniyor (Sitte, 1979).

Eski kentlerde konut bloklarının arkasında saklı, dışarıdan varlıkları hiç görünmeyen şaşırtıcı sayıda küçük bahçeler vardır. Bu eski özel bahçeler, binaların yüksek duvarlarıyla rüzgardan ve tozdan korunaklı bir şekilde birleşerek büyük açık alanlar oluşturuyorlardı. Bunlar kullanıcılar için gerçek rahatlama yerleriydi, ve ışığın, havanın, ve yeşil açık mekanın yarattığı manzaranın avantajlarını sunuyorlardı (Sitte, 1979).

Açık cadde alanları ile çevrili modern parklar, rüzgarın, hava şartlarının etkisi altındadır ve büyük boyutlar eğer bir koruma sağlayamıyorsa, genellikle tozla kaplanırlar. Sorun tekrar blok sistemidir. Büyük bir yerleşimin ortası bir park için ne kadar uygunsuz ise bir anıt veya bina için de öyledir. Parklar da binalar gibi kapalılığın yararlarına ihtiyaç duyarlar. Bir parka dönüştürülmüş olan bir eski saray bahçesi gördüğümüz yerde, araç hareketinden uzak olduğunu ve kapalı bir karakteri olduğunu gözlemleyebiliriz. Ayrıca bu türde bir parkın belli bir rekreasyon değeri taşıdığını ve sağlıklı bir bitki örtüsü olduğunu da gözlemleyebiliriz (Sitte, 1979).

4.7.2 Kent planlamasındaki modern sınırlamalar

Asırların yavaşça geçmesi kamusal aktivite özelliklerini açık halk mekanlarından birer birer almasıyla, meydanlar da esas amaçlarını kaybetmiştir. Modern kentlerimizde her şeyden çok büyük nüfus artışı eski biçimleri bozmuştur. Kentin büyümesiyle sokakları genişlemiş ve binaları daha da hacim kazanmıştır. Devasa boyutları, sayısız katları, ve sonsuz pencere sıraları ile hoş bir izlenim yaratmaları oldukça zordur. Modern mimarinin bitmeyen sıkıcılığı ile bir stili değerlendirmek zorlaşmıştır, öyle ki şimdi sadece istisnai bir şekilde çarpıcı bir etki ilgi uyandırmaktadır. Fakat saati ters çeviremeyiz, ve modern planlamacı, modern mimar gibi bir metropol için birkaç milyon vatandaşın ölçeğine göre planlar çizmek zorundadır (Sitte, 1979).

Yoğun insan konsantrasyonu, arsa değerinde yoğun artış anlamına gelmiştir, ve sonuçlardan ne bireyler ne de kent yönetimi kaçamamaktadır. Daha çok kent bloklarının doğması için, eski yerleşimlerde cadde ardına cadde açılmıştır. Bu yüksek arsa değeri ve sokak cepheleri için daha büyük talebinin durdurulamaz bir sonucu olmuştur. Sanatın basit kurallarının karşımıza çıkan sorunların tamamını çözmesi beklenemez. Bunları bir sanat probleminin koşulları olarak kabul etmeliyiz, çalışmasındaki özgürlüğe kısıtlar koysa bile fizik ve statik mimar tarafından hesaba katılması gibi (Sitte, 1979).

Dikdörtgensel parsellemenin ekonomik etkilerinin üstesinden gelmek oldukça zordur, fakat körü körüne pratik olana boyun eğemeyiz. Böyle yapmak kent güzelliğini tehdit edenlerin bayraklarını dalgalandırmak anlamına geliyor (Sitte, 1979).

Yüksek arsa değerleri arazi kullanımına yoğunluğu teşvik ediyor, ve bu belli strüktürel formları bastırmaktadır. Modern arazi parselleme mimaride küp şeklini destekleme eğilimindedir. Düşsel ve pratik olan arasındaki bu modern çatışmada, pitoresk bir kenara itilip salt kullanışlılık ön plana alınmıştır. Tabii ki etkili motiflerin bol olması arzu edilir, ve bir şekilde ilginç sokak düzensizlikleri, kırık veya dairesel sokak hatları, paralel kenarları olmayan caddeler, değişik bina yükseklikleri, dış merdivenler, balkonlar, cumbalar ve dramatik mimarinin pitoresk eşyasını oluşturacak her şeyde artış olsaydı, hiçbir modern kent bundan acı çekmezdi (Sitte, 1979).

Fonksiyon, doğada fizyolojik olarak, fonksiyonu oluşumunu doğrulayan ve fonksiyon değişikliklerinin bir form değişikliği içerdiği bir organizmaya benzetilebilir. Bu anlamda, fonksiyonalizm ve organisizm modern mimari ile yayılan, ortak kökenlerini ve temel anlaşmazlıklarını ve zayıflıklarını açığa çıkaran iki önemli akımdır. Bunların içinde form en komplike türevlerinden yoksun kaldı, tip basit bir organizasyon şemasına, sirkülasyon caddelerini gösteren bir tabloya indirgendi, ve mimari hiçbir özerk değere sahip değildi. Buna göre kentsel biçimleri karakterize eden ve bağları kuran estetik eğilim ve gereksinim daha fazla analiz edilemezdi. (Rossi, 1982)

Bu anlamda fonksiyon bütün mimari ve kentsel düşüncede belirlenmiş olarak düşünülüyordu, ve kısmen coğrafya alanında, modern mimarinin büyük bir kısmında fonksiyonalist ve organisist bir tanımlamaya gidiyordu. (Rossi, 1982)

Böyle çözümlemelerde, bir yapı topluluğu olarak kent, vatandaşların ne fonksiyonunda kullanmak istediği temelinde açıklanıyordu; kentin fonksiyonu onun varoluş nedeniydi, ve bunda form kendiliğinden açığa çıkıyordu. Birçok durumda morfoloji çalışması basit bir fonksiyon çalışmasına indirgendi. Fonksiyon kavramı ortaya konduktan sonra, kesin sınıflandırmalar yapılmaya başlandı; ticari kentler, endüstriyel kentler, kültürel kentler, askeri kentler, vb. (Rossi, 1982)

Aslında, fonksiyona göre sınıflandırma düşüncesi çok yapaydır; bütün fonksiyon tipleri için eşit değerde olduklarını varsayar, ki esasında böyle değildir. Açıkça, ticari fonksiyonun baskınlığı bellidir. (Rossi, 1982)

Eğer farklı fonksiyonlara farklı değerler verirsek, saf fonksiyonalizmin geçerliliğini inkar etmiş oluruz; bu nedene göre, katı fonksiyonalizmin kendi hipotezlerine ters düştüğünü görürüz. Dahası, eğer kentsel biçimler sürekli kendilerini yeni fonksiyonlar kazanarak basitçe yenileyebiliyorsa, mimari ile ortaya çıkan kent strüktürünün değerleri, sürekli ve kolay elde edilir olurdu. Binaların ve biçimlerin sürekliliğinin hiçbir ayrıcalığı olmazdı, ve kentin bir elemanı olduğu kültürü iletme düşüncesi şüpheli olurdu. Bunların hiçbirisi gerçeklerle bağdaşmıyor. (Rossi, 1982)

Etkileyciliği bitmemişliğine ve eski oluşuna dayanan büyük bir pitoresk detay grubu için ideal düşüncelerin gerçekliğe tamamen tercümesi imkansızdır. Eskimenin ve kirin verdiği görüntü çekici olabilir, fakat gerçekte öyle değildir. Kısa bir yaz ziyareti için eski bir kasırdaki kalmak çok iyi gelebilir, fakat birçok uygunluğu açısından sürekli konaklama için yeni bir bina daha çok tercih edilir. Modern binanın bize verdiği sağlık şartlarının yararlarını görmezden gelmek için kör olmamız gerekir. Bunda çokça eleştirdiğimiz mühendisler insanlığa verdiği sonu gelmeyen hizmetlerle harikalar yaratmıştır (Sitte, 1979).

Güzel ve fonksiyonel arasındaki çatışma çözülememektedir. Tabiatı gereği böyle gidecektir. Kentleri inşa etme sanatında bu tür zıt güçler arasındaki mücadele olağandışı bir şey değildir. Bu bütün sanatlarda doğaldır, hatta en büyük özgürlüğe sahip olanlarda bile. Sanatsal görüş ve sanat ortamı ile empoze edilen kısıtlamalar arasında her zaman bir çatışma vardır. Zor uygulanan bir sanat işi soyut ortamda olabilir, fakat algılanabilir gerçekte asla. Uygulamacı sanatçı, düşüncelerini yalnızca teknik olanakların belirlediği sınırlarda yürütebilir. Sanat tarihi ile ilişkili olan kişiler az ya da çok katı olan bu kısıtlamaların teknik çıkarılara ve içinde bulunan yüzyılın pratik ihtiyaçlarına dayandığını bilmektedir (Sitte, 1979).

Asırlar öncesine geri dönemeyiz, ve sonuç olarak eski kentlerle bütünleştirdiğimiz pitoresk kalitenin büyük bir kısmını gerçekleştirmeyi bekleyemeyiz. Modern hayat ve modern yapı metotları eski kent düzeninin imitasyonunu engellemektedir. Bu gerçeğe ilgili düşünceyi kaybetmemeliyiz, aksi takdirde umutsuzluğa kapılabiliriz. Eski modellerin görkemli canlılığı sonuçsuz imitasyonlardan farklı şeylerde ilham vermeli. Eğer bu mirasın esas niteliğini araştırır ve modern koşullara adapte edersek, bu verimsiz görünen topraklarda yeni hayatlıkların tohumlarını dizebiliriz (Sitte, 1979).

Engellemeler ne kadar fazla olsa da bu yaklaşımdan vazgeçilmemeli. Sanatsal düşünceleri terk etmeden modern yapı uygulamalarının ihtiyaçlarına, kamu sağlığı, ve trafik

sirkülasyonuna tolerans tanıyabiliriz. Böyle şeylerin bizi kent inşa etmeyi, yol veya makine yapımı gibi sadece teknik bir prosedüre indirgemeye zorlamasına gerek yoktur, çünkü günlük yoğun hayatımızda bile sanatsal düşünceden neden olan soylu izlenimleri boş veremeyiz. Planlama otoriteleri bu faktörü dikkate almalı ve mümkün olduğu kadar kısa zamanda eski temel prensiplerle günümüzün ihtiyaçları arasında uyum sağlamalıdır (Sitte, 1979).

Kentsel mekanın erozyonu, demokratik bir topluma hizmet edermiş gibi görünen teknolojik gelişmelerle son elli yıldır bizimle beraber olan bir süreçtir. Bu yıkıcı gelişime katkıda bulunan her engel haklı çıkarılabilir, çünkü bu fenomenden çıkarlarını sağlayan makamın gücü daha üstündür. Bu teknolojik ve finansal ilgilerin tarihle paralel olmayan bir savaşıdır. Fonksiyonlar ve yöntemler şüphesiz değişmiştir. Tek gerçek fark, çağımızın daha sonraki nesiller tarafından korunmaya layık olarak görülecek çok az bina bırakacak olmasıdır. Tüketim malzemeleri tarafından yaratılan atıklar problemini fark etme durumuna geldik. Dünyanın atık binaları ile ilgili bu hastalığın devamını düşünmek çok zor. Nitelikli planlamacıların bile savunduğu atık mimari sorumsuzluğu rahatsız edicidir. Bu fenomen geçici bir modadan daha farklıdır. Bu sadece binaları geçici olarak görmekle kalmayıp, kalıcı olarak planlanmış binalar yapmayı amaçlayan bir ideolojinin bütün özelliklerini taşımaktadır (Krier, 1991).

Otomobil kentlerimizde bir atık malzeme yaratmıştır, ve bu gelişme bir diğer etkili faktör ile hızlandırılmıştır: değişik kent fonksiyonlarını ayırmak. On dokuzuncu yüzyılda kent strüktürü bir karmaşıklık içinde büyümüştür. Yirminci yüzyılda kentsel fonksiyonları ayırmak tarihsel geçmişe bakılmaksızın planlamacıların probleme bulduğu çözümdür. Bütün fonksiyonel birimlere parsellenmiştir: yaşama, rekreasyon, iş, vs (Krier, 1991).

4.7.3 Çözüm önerileri

Pratik menfaatlerin yarattığı kısıtlamalar ve sanatsal sınırlamalara rağmen, güzelliğin ve tutarlılığın elde edilebilir olduğunu gösteren, modern gelişmelerden doğan birçok örnek mevcuttur (Sitte, 1979).

Sanatsal olarak etkili bir kent planı aslında bir sanat ürünüdür, ve resmi makamlara ait bir alışılmış çalışma konusu değildir (Sitte, 1979).

Her memurun yetenekli, bilgili, seyahat ve uygulamada deneyimli, doğuştan sanatsal eğilimli,ve etkili bir kent planı tasarlama gücüne sahip olduğunu varsaysak bile, bir büroda çalışan bir dizi memur sadece verimsiz, memur zevkini gösteren kuru bir çalışma üretebilir. Bölüm şefi toplantılarının, yönetimin, konferansların, raporların yükünden tek başına işi yapmaya zaman bulamaz. Onun astındaki memurun kendine ait düşünceleri ile bir şey üretmeye cesareti yoktur. Resmi standartlara katlanmak zorundadır. Kişisel tutku, sanatsal ruh ve kendi sorumluluğu için çalışmanın verdiği heves, kamu yönetimi ile uyuşmayan faktörler. Resmi disiplin ile uyuşmayan özellikler (Sitte, 1979).

Buna göre sonuç tek bir ifadeye indirgenebilir, şöyle ki; kent planlamasında herhangi bir sanatsal güçle desteklenmeyen memur tekeli talihsiz bir emsal oluşturmuştur. Gelecekle ilgili bir yöntem ve izlenecek ilkeler de belirlemiş olabilir. Fakat böyle bir formül yoktur, herşey ortamın zevkine bırakılmıştır. Bu eski zamanlarda da böyleydi, fakat sonuçları muhteşemdi (Sitte, 1979).

Yönlendirilmeyen ortamlarda tarihte olduğu sanat dolu bir izlenim ortaya çıkacağını düşünmek ağır bir hata olur. Muhteşem meydanlar ve kent planları, parsel planları, işbirliği, ve özenli ölçüler olmadan ortaya çıkmasına rağmen, şans eseri veya kaprisle üretilmemişlerdi. Tesadüfi olmayan bir yöntemle yavaş yavaş geliştirilmişlerdi (Sitte, 1979).

Aynı türde ortama bağlılık bugün bizi nereye getirir? Kent planı ve standartlar olmadan her inşaatçı farklı bir yöntem izler, çünkü bugünkü büyük insan kitlesinde belirli bir yaşayan sanatsal gelenek yoktur, ve sonuç tuhaf ve karmakarışık olacaktır (Sitte, 1979).

Kentin biçimlendirmesini ortama bırakarak zorlukları aklımızdan çıkaramayız. Her şeye rağmen sanat haklarını olumlu bir tavırla formüle etmeliyiz, çünkü sanat konusunda genel hislere güvenemeyiz. Geçmişteki çalışmaları incelemeli ve sanatsal gelenekteki kayıplarımızı, eski eserlerdeki güzellik elemanlarını etüt ederek kapatmalıyız. Bu etkileyici elemanlar modern kent inşasında temel prensipler olarak geliştirilmelidir (Sitte, 1979).

Bir planlamacı yeni bir kent alanını, ne olacağı, içinde ne yapıları ve nasıl meydanlar olacağı hakkında belirgin bir fikre sahip olmadan planlayamaz. Kullanım olasılıklarını tam anlamıyla hesaplamadan işe başlayamaz. Ancak bu şekilde bu plan topografyaya uyum sağlar, esas ihtiyaçları karşılayabilir, ve bölgede sanatsal bir gelişme sağlanır. Kimse kafasında bir amaç

olmadan bir bina yapmaz, bundan dolayı kimse bir bina programı olmadan mimarı görevlendirmez. (Sitte, 1979)

Sadece kent inşasında, belirli bir bina programı olmadan bir yapı planı hazırlanmasının mantıklı olduğu düşünülür. Bu alanda, yeni yerleşimin nasıl gelişeceği hakkında bir fikre sahip olmadan plan üzerinden öylesine gidilir. Monoton parselleme sistemiyle kent bloğu bu belirsizliğin çarpıcı ifadesidir (Sitte, 1979).

İyi bir planlama gerçek bir programın varlığına dayanır. Gerekli olan ön hazırlık çalışmaları resmi acentalar ve uzman komisyonlar tarafından yapılabilir. Bunların içermesi gerekenler:

- A. planlanmış alanda elli yıl sonrası için nüfus artışı ile ilgili bir tahmin; ihtiyaç duyulan ortam ve binalarla ilgili, konutlar, alışveriş yapıları, fabrikalar için uygun olan yerleşimleri içeren bir çalışma.
- B. Bu esas çalışmanın temelinde, planlanan alanda ihtiyaç duyulan binalar için sayı, olabilecek ölçü ve biçim araştırmaları yapılmalıdır.

Bu çalışmalardan sonra binaların en iyi konumlanma ve gruplaşma şekli belirlenerek planlama başlayabilir. Bunun için yarışmalar düzenlenebilir. Hazır olan bilgilere ek olarak bölgenin fiziksel çevre özellikleri ve mevcut yolları ve bölgenin ilginç özelliklerini gösteren bir harita içeren bilgiler de verilmelidir (Sitte, 1979).

Her mimari etkininin bağlı olduğu, mekanı algılayanın doğası, görme gücü, kent planlamasındaki bütün uyumsuzlukların çözümünde temel oluşturmalıdır. Bu, Barok ustaları tarafından oldukça etkili bir biçimde kullanılan perspektif prensibinin doğal esasıdır. Tek bir bakışta maksimum sayıda objeyi algılamak için yalnızca perspektif doğasını dikkate alırsak, en iyi etkileri elde edebiliriz (Sitte, 1979).

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

21. yüzyılın değişen ekonomik, sosyal, fiziksel çevre koşullarında, kentlerimizde kontrolsüz bir büyüme ve yayılma söz konusudur. Giderek yaşadığımız kentsel çevre bozulmuştur ve kentsel mekanlar yok olmuştur. Kentte yaşama sevincinin duyulabileceği mekanlar gittikçe azalmaktadır.

Kentte yaşayan birçok insan, metropolde yaşamının yarattığı kaos içinde, içinde bulunduğu olumsuz çevresel şartların tam olarak farkında bile değildir. Bazıları doğuştan kendilerini bu çevre içinde bulmaktadır, ve her geçen gün yaşadığı eski mekanları aramaktadır. Bazı kesimler ise kırsal bölgelerden kente akın ederek kentsel çevreye uyum sağlamak yerine, onu kendilerine göre değiştirmektedirler. Geriye kalanlar gerçek kentsoylulardır, fakat sayıları oldukça azalmıştır.

Çalışmada ayrıntılı olarak değinilen kenti algılamak bir yana, insanlar yaşadıkları çevreye dönüp bakmıyorlar bile. Buna rağmen insanlar her fırsatta kentten uzaklaşıp doğaya yöneliyorlar. Hatta kent dışında düzenlenen konut alanları giderek daha çok ilgi görüyor.

Kentsel mekanın duyu organları ile algılandığını tekrar hatırlatacak olursak, bugün insanların kentte algıladığı; üzerlerine doğru gelen binalar, gürültü, hava kirliliği, toz, trafik sıkışıklığının oluşturduğu baskı, asfalt ve beton yüzeyler arasında hava şartlarının daha çok hissedilmesi gibi duygulardır. Kent yaşayanları bilinçli veya bilinçsiz olarak bunlardan rahatsız olmaktadır.

Çalışmanın başında geçmişte uygar bir toplum ürünü olan kentlerimizde bugün neden yaşam kalitesinin düştüğü sorusu dile getirilmiştir. Kentler toplumsal organizasyonun somut bir ifadesidir. Kentlerimizin şu anki durumu, toplum olarak içinde bulunduğumuz düzensizliği ve geri kalmışlığı anlatmaktadır.

Günümüzde kentlerimizde yaşam, teknolojinin ve bilimin ilerlemesine rağmen giderek zorlaşmakta ve ilkelleşmektedir. Bu ilkelleşmenin sebeplerinden birisi, köylerden büyük kentlere göçtür. Taşrada yetişen tarımsal toplum insanların yaşam standartlarını yükseltmek için kente akın etmesi, kentlerde kontrol edilemez bir yoğunluk ve hızlı yapılaşmayı getirmektedir. Büyük kentlerde, özellikle İstanbul'da kentsoylularının sayısı oldukça düşük orandadır.

Hızlı ve kontrolsüz yapılaşmanın sebeplerinden bir tanesi de hızlı nüfus artışıdır. Bu durum ülkedeki bütün dengeleri altüst etmekte ve sadece kentsel çevrenin değil, kentteki birçok faaliyetin kalitesini düşürmektedir. En olumsuz etkisi eğitim alanındadır. Okullardaki eğitim kalitesinin düşmesi bir kısır döngü şeklinde toplumun uygarlık seviyesini düşürmektedir. Ayrıca bilinçsiz bir toplumda ahlaki değerlere sahip çıkmak da zor olmaktadır.

Bu ahlak bozulması toplumun her kesiminde yayılmıştır. Kentlerin oluşumunda etkisi olan idari makamların, yatırımcıların ve tasarımcıların dürüst olmaması ve ekonomik çıkarları ön planda tutması kentlerimizin görünümünün bozulmasının nedenlerinden biridir. Şüphesiz burada ekonomik faktörlerin önemi de büyüktür. Aslında ekonominin daha önce değinilen göç olgusuna etkisinin yanında hızlı büyümede de etkisi çok büyüktür, çünkü günümüzün ekonomik şartları içinde en kısa zamanda sermayenin yatırıma dönüşmesi gerekmektedir.

Nüfus, göç ve ekonomik nedenlerin oluşturduğu hızlı yapılaşma, eğitim seviyesinin düşmesi ve etik değerlerin kaybedilmesi ile hoş olmayan bir görünüme bürünmektedir ve idari makamların denetimini de güçleştirmektedir. Böylelikle kontrolsüz, spontane bir yapılaşma ortaya çıkmaktadır.

Aslında geleneksel kentlerimizin çoğu spontane bir şekilde ortaya çıkmıştır. Örneğin Safranbolu'da bozulmamış ve hala yaşayan bir kent bütünlüğü vardır.

Bugünkü spontane yerleşimlerin kötü sonuç vermesinin sebepleri; arsa değerlerinin artması ve yoğun yapılaşma eğilimi ile doğanın yok edilmesi, binaların yatayda ve düşeyde yayılarak çevreyi bir beton yığınının dönüştürmesidir.

Belediyelerin kontrol yetersizliği veya bilinçli olarak denetim eksikliği göstermesinin yanında, uyguladıkları imar planları ve yürürlükteki imar kanunları, kentsel mekanın korunması veya oluşturulması ile ilgili herhangi bir kaygı taşımamaktadır. İmar planları, bir önceki bölümde, Sitte'nin saptamalarında yer verildiği üzere, tamamen memur zihniyeti ile hazırlanmaktadır. Zaman zaman yarışmalar düzenlenmektedir, fakat kazanan projenin ne derece aslına bağlı kalarak uygulandığı şüphelidir.

Ulaşım sorunu kent planlamalarında önemli bir konudur ve öncelikle bu sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Fakat ülkemizde bu güne kadar motorlu taşıtlar için otoyollar düzenlemekten

başka ulaşım alternatiflerine ağırlık verilmemiştir. Düzenlenen bu yollar kentlerin merkezinden geçmektedir. Örneğin İstanbul'da büyük bir kentsel faaliyet olarak görülen 1950'lerdeki bulvar açma faaliyetleri tarihi yarımadanın dokusunu tamamen bozmuş, antik Roma yollarının yerinde geniş ana caddeler, forumların yerinde de trafik meydanları yer almaktadır (örn. Aksaray)

Kentlerin merkezinde, taşıt ve yaya trafiği beraber ele alınmaktadır. Planlamalarda açık kentsel mekanlar olarak motorlu taşıtlar için caddeler ve bunların arasında kalan parkların ve trafik meydanlarının dışında pek bir aktivite düşünülmemektedir. Taşıtlara ait yolların arasında kalan yapı adalarında parselleme ile binalara yer ayrılmıştır.

Görüldüğü gibi, eski kentlerde binaların organizasyonu ile kentsel mekanı sınırlandırmak ve tanımlamak yerine, günümüzde tam tersi bir eğilim ile en son kalan yerlere binalar yerleştirilmektedir. Bu binalar için hazırlanan imar kanunları da koydukları sınırlamalarla (TAKS, KAKS, gabariler, çatı biçimi vs.) tasarımcıların yaratıcılığını sınırlamakta ve bir örnek yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda sadece kentsel mekanın değil, münferit binaların da ayrı olarak bakıldığı zaman kalitesi düşmektedir.

Mimarideki bu kalite düşmesinin sebeplerine gelince, bunda belediyelerin yanında, ekonomik nedenler, yatırımcı baskısı, tasarıma ayrılan zamanın kısıtlı olması, mimarın eğitim düzeyi gibi birçok etken rol oynamaktadır. Sonuçta kenti oluşturan mimari ürünlerin de estetik değerlerinin düşük olması genel kentsel görünümü oldukça bozmaktadır.

Neden ve sonuç ilişkileri ile belirlenen bu saptamalar, ülkemizde kentsel çevrenin genel durumunu kabaca özetlemektedir. Aslında tezin dördüncü bölümünün sonunda özellikle 20. yüzyılda batı kentini içinde bulunduğu durum anlatılmıştır. Batıdaki sorunların aynısı ülkemizde de fazlası ile mevcuttur. Çünkü toplumumuzda ve dolayısıyla kentlerimizde son birkaç yüzyıl boyunca bir batıya yönelim gerçekleşmiştir.

Ülkemizde de batıda olduğu gibi kentsel mekanın yitirilmesi söz konusudur. Fakat bizde batıdakinden çok daha hızlı bir dönüşüm süreci yaşandığı için sonuçları daha vahimdir ve korkunç boyutlarda çarpık yapılaşma gerçekleşmektedir. Ayrıca batıda kentsel mekan unutulmasına rağmen mimari formun zenginleşmesi için bir çaba vardı ve belli sonuçlar alınmıştı. Bizde ise 1950'li yıllara kadar bazı başarılı örnekler verilmesinden sonra son

yıllarda mimarlık alanında da olumsuz gelişmelere varılmıştır. Fakat düşük bir oranda da olsa iyi örnekler görebilmek mümkündür.

Aslında ülkemizin birçok tarihi ve coğrafi zenginliklere sahip olduğunu hatırlayacak olursak, bilim ve teknolojide olduğu gibi, kendi öz değerlerimizi terk ederek kültürel alanda da batıya yönelmek son derece bilinçsiz ve anlamsız bir davranıştır.

Ülkemizin tarihine baktığımızda, tarihin birçok döneminde Avrupa'dan çok daha üstün bir birikime sahip olduğunu görüyoruz. Bu birikimlere sahip çıkarak yeni gelişmeleri bu değerleri koruyarak gerçekleştirmeliyiz.

Bu konuda kent planlamacılarına ve mimarlara önemli bir görev düşüyor. Tarihsel araştırmaların yanı sıra, gelecek dönemlerle ilgili fizibilite çalışmaları yapılması gerekiyor. Tasarımcıların çevre bilinciyle yetişmesi ve kentsel mekanı üç boyutlu olarak algılaması ve tasarlaması gerekiyor. Ayrıca eğitim kurumlarının eğitim düzeyini çağdaşlaştırması, kentsel uygulamalarda daha aktif olarak müdahale etmesi, kongreler, seminerler, alan çalışmaları ve planlamalar yaparak kentsel mekanın oluşumuna katkıda bulunması gereklidir.

İyi bir kentsel çevreye sahip olma konusunda toplum olarak daha bilinçli olmalı, organizasyonlar düzenlenmeli ve sivil toplum örgütleri oluşturulmalıdır. Aydın kesimler yayın organları ile daha çok sesini duyurarak toplumu bilinçlendirmeli ve yetkili makamları yönlendirmelidir.

Toplumun bütününde bir kenetlenme gerçekleşirse, etik ve kültürel değerlere daha çok sahip çıkılır, idari makamların kontrol gücü artar, ve bilinçli bir toplum daha kolay idare edilebilir. Ayrıca karşılıklı etkileşimle toplum da yöneticilerden daha fazla sorumluluk beklemelidir. Nüfus artışları ve göç konusu için önlemler alınabilir ve yeni gelişme alanlarına yatırım yapılarak metropollerdeki yoğunluk azaltılabilir.

İdareciler, tasarımcılar, yatırımcılar ve vatandaşlar olarak toplumun her kesiminden örgütlenmiş bir çaba geldiği takdirde, var olan değerleri korumak ve yeni gelişmeleri bu değerlerin sürekliliği doğrultusunda gerçekleştirmek olasıdır. Böylece tarihte olduğu gibi, toplumsal dayanışma ile yeniden kaybedilen çağdaş uygarlık seviyesini yakalamak mümkündür.

KAYNAKLAR

- Akdikmen, R., (1985), Yeni Oxford Resimli Ansiklopedik Sözlük, Oxford University Press Yayınları, Güneş Yayınları A.Ş
- Bacon, E., (1975), Design of Cities, Thames and Hudson Ltd., Londra
- Broadbent, G., (1990), Emerging Concepts In Urban Space Design, Van Nostrand Reinhold Co Ltd., Londra
- Erder, C., (1999), Tarihi Çevre Kaygısı, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara
- Hedman, R. & Jazsewsky, A., (1984), Fundamentals of Urban Design, Planners Press, Washington D.C.
- Krier, R., (1991), Urban Space, Academy Editions, Londra
- Kostof, S., (1991), The City Shaped, Thames and Hudson Ltd., Londra
- Kuban, D., (1992), Mimarlık Kavramları, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul
- Lynch, K., (1960), The Image of The City, M.I.T Press, Cambridge, Mass
- Morris, A.E.J., (1994), History of Urban Form: Before the industrial revolutions, Addison Wesley Longman, Harlow
- Moughtin, C., (1992), Urban Design Street and Square, Buttrworth-Heineman Ltd, Oxford
- Norberg-Shulz, C., (1980), Genius Loci, Rizzoli International Publications, Inc., New York
- Özer, B., (1980), Yorumlar, Yapı Endüstri Merkezi, İstanbul
- Rapoport, A., (1977), Human Aspects of Urban Form, Pergamon, Oxford
- Rossi, A., (1982), Architecture of The City, M.I.T Press, Cambridge, Mass
- Sitte, C., (1979), The Art of Building Cities, Hyperion Press, Westport

ÖZGEÇMİŞ

Doğum tarihi	26.05.1974	
Doğum yeri	İstanbul	
Lise	1986-1992	Beşiktaş Atatürk Anadolu Lisesi
Lisans	1992-1997	Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü
Yüksek Lisans	1997-2000	Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Mimari Tasarım Programı
Çalıştığı kurum	1994-2000	Yapı Form Mimarlık, Mühendislik, Restorasyon ve Dekorasyon Ltd. Şti